

T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT POLİTİKASI BİLİM DALI

145087

TÜRK SANAYİLEŞMESİNDE BİR DURAK:
I. SANAYİ PLANI 1929-1939

MASTER TEZİ

145087

Hazırlayan
Tufan BÜYÜKCAN

Tez Danışmanı
Prof. Dr. İşaya ÜŞÜR

Ankara-2004

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Tufan BÜYÜKCAN'a ait "Türk Sanayileşmesinde Bir Durak: I. Sanayi Planı 1929-1939" adlı çalışma, jürimiz tarafından İktisat Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan.....

Üye.....

Prof. Dr. İşaya ÜŞÜR (Danışman)

Üye.....

ÖNSÖZ

Türk iktisat tarihi ile ilgili çalışmalar arasında çok sayıda makale, tez ve kitap devletçilik konusunu ele almış ancak uygulanan politikalarda başat rolü oynayan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ayrıntılı olarak incelenmemiştir. Yapılan çalışmalarda Plan daha ziyade dönemin hakim devletçilik anlayışı içinde ayrıntısına girilmeksizin anlatılmıştır. Ancak 1929 yılında, henüz Buhranın Türk ekonomisi üzerindeki etkileri tam olarak hissedilmemişken ve devletçi politikalar yürürlüğe konulmadan önce, Âli İktisat Meclisinin gündemine “Türkiye’nin İktisadi Programı”nın alınmış olması, Cumhuriyet hükümetinin sanayileşme konusunda adım atma isteğini ve bunu bir programa bağlama iradesini ortaya koymaktadır. Bu sebeple Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının hangi tarihi şartlar altında ve hangi gerekçelerle hazırlandığı, nasıl bir süreç sonunda devletçi politikaların somutlaşmış bir ifadesi haline geldiği önem kazanmaktadır. Bu doğrultuda çalışmanın temel amacı, devletçilik konusuna ilişkin olarak Birinci Beş Yıllık Sanayi Planını ele alan çalışmalardan farklı olarak, planı; öncesindeki hazırlık aşamaları, plan metninin ortaya koyulması, içerdiği projeler, projelerin gerçekleştirilmesi ve projelerin Türk sanayileşmesi üzerindeki etkileriyle ele almaktır.

Çalışmalarım sırasında değerli bilgi ve deneyimlerini benden esirgemeyen ve katkılarıyla çalışmama yön veren danışman hocam Prof. Dr. İşaya ÜŞÜR’e çok teşekkür ederim. Ayrıca TBMM Kütüphanesi ve Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu Kütüphanesinin çalışanlarına da teşekkürü borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR CETVELİ	iii
TABLO VE ŞEKİLLER CETVELİ.....	iv
GİRİŞ	1

Birinci Bölüm Cumhuriyetin Devraldığı İktisadi Yapı ve Dünyadaki Gelişmelerin İktisadi Politika Arayışları Üzerindeki Etkisi

1.1.Cumhuriyetin Devraldığı Ekonomik Miras	5
1.2.İzmir İktisat Kongresi	15
1.3.1920'ler Dünya Ekonomik Görünümü ve 1929 Bunalımı.....	23
1.4.1929 Bunalımının Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri	33
1.5.İktisadi Politika Arayışları.....	39
1.6.İktisadi Devletçilik Tartışmaları	44
1.7.Birinci Sanayi Planına Kadar Devletçiliğe İlişkin Farklı Yorumlar	49

İkinci Bölüm Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı Hazırlıkları ve Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı

2.1.Âli İktisat Meclisi Çalışmaları	54
2.2.Sovyet Uzmanların Raporları.....	57
2.2.1.Pamuklu Dokuma Sanayii Hakkında.....	60
2.2.2.Keten ve Kendir Sanayiinin Geliştirilmesi Hakkında.....	63
2.2.3.Kimya ve Demir Sanayiinin Kurulması Hakkında	64
2.2.4.Sovyet Uzmanların Raporlarının Önemi.....	67
2.3.Amerikalı Uzmanların İncelemeleri	68
2.4.Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı.....	72
2.4.1.Sanayi Kuruluşlarında Tesis Yerlerinin Seçimi.....	76
2.4.2.Dokuma Sanayii	77
2.4.3.Kendir Sanayii	79
2.4.4.Kamgarn Fabrikası	80
2.4.5.Demir Sanayii	81
2.4.6.Kok Kömürü.....	84
2.4.7.Bakır	85
2.4.8.Kükürt.....	86

2.4.9.Selüloz ve Kağıt Sanayii	86
2.4.10.Sun'i İpek Sanayii	88
2.4.11.Seramik Sanayii.....	89
2.4.12.Kimya Sanayii.....	91
2.4.13.Birinci Kısımda Yer Alan Diğer Konular ve Planın Mali Portresi	93
2.4.14.Sanayi Planı İkinci Kısım	97

Üçüncü Bölüm Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının Uygulamaya Koyulması

3.1.Sümerbank'ın Kuruluşu ve Misyonu	99
3.2.M.T.A. Enstitüsü ve Etibank'ın Kuruluşu.....	103
3.3.BBYSP'nı Yürürlüğe Koyan BKK ve İçerdiği Projeler.....	104
3.4.Plan İçin Kullanılan Kaynaklar	107
3.5.Planda Yer Alan Projelerin Gerçekleştirilmesi.....	110
3.5.1.Dokuma Sanayii	110
3.5.2.Maden ve Demir Çelik Sanayii.....	117
3.5.3.Kağıt ve Selüloz Sanayii	120
3.5.4.Kimya Sanayii.....	123
3.5.5.Seramik Sanayii.....	124
3.5.6.Sünger Sanayii	125
3.5.7.Gülyağı Sanayii	125
3.5.8.BBYSP İle İlişkili Diğer Yatırımlar.....	126
3.6.Planın Sonuçları	127
3.6.1.Planın Makroekonomik Büyüklükler Üzerindeki Etkisi	129
3.6.2.Planın Sanayi Sektörü Üzerindeki Etkisi	137
SONUÇ	145
KAYNAKÇA	149
EKLER	160

Kısaltmalar

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

başk.: Başkaları

BBUMH: Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti

BBYSP: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı

BKK: Bakanlar Kurulu Kararı

BVUMH: Başvekâlet Umumi Murakabe Heyeti

BYDK: Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu

CHF: Cumhuriyet Halk Fırkası

Çev.: Çeviren

Ed.:Editör

Haz.: Hazırlayan

Mad.: Madde

M.T.A.:Maden Tetkik ve Arama

NEP: New Economic Policy

Semp.: Sempozyum

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

TBMMZC: Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi

USD: Amerikan Doları

yy.:Yüzyıl

Tablolar ve Şekiller

Tablo 1.1. 1913'te Dünya Ticaretinin Kıtalar Arası Dağılımı	25
Tablo 1.2. 1926-1933 Bütçe Gelirleri	38
Tablo 2.3. Pamuk İpliği ve Pamuklu Dokuma İthalatı (1927-1932)	77
Tablo 2.4. BBYSP Dahilinde Kurulması Düşünülen Dokuma Fabrikaları	78
Tablo 2.5. Bakır İthalatı (1927-1932)	85
Tablo 2.6. BBYSP'nin Tahmini Mali Portresi	96
Tablo 3.7. Kayseri Bez Fab. Pamuk Sarfiyatı ve Üretim Değerleri (1936-1942)	113
Tablo 3.8. Konya Ereğli Dok. Fab. Pamuk Sarfiyatı ve Üretim Değ. (1937-1942)	114
Tablo 3.9. Suni İpek Fabrikası Üretim Miktarı (1938-1942)	117
Tablo 3.10.1939-1943 Demir Çelik Fabrikası Üretimi	119
Tablo 3.11.Başlıca Ekonomik Göstergeler (1923-1939)	132
Tablo 3.12.İthalat ve İhracat Değerleri (1923-1939)	137
Tablo 3.13.Pamuk İpliği Tüketimi (ton) (1933-1940)	142
Tablo 3.14.Sanayi Üretim Endeksi (1929-1940)	143
Tablo 3.15.Çeşitli Ülkelerin Sanayi Üretim Endeksleri (1929-1939)	144
Şekil 1.1. İthalat ve İhracat değerleri (1926-1934)	36
Şekil 3.2. Sanayi Sektörü/GSMH ve İmalat Sanayi/GSMH (1923-1939)	133
Şekil 3.3 İthalat/GSMH (1923-1939)	136

Giriş

Devletçilik konusu Türk iktisat tarihi içinde pek çok kez incelenmiş olsa da, iktisat tarihimizde önemli bir dönüm noktasına tekabül eden Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (BBYSP) derinlemesine ele alınmamış, genelde konuya devletçilik kavramı içinde değinilmiştir. Bu doğrultuda üzerinde olumlu ya da olumsuz pek çok fikrin dile getirildiği BBYSP'nin, hem tarihi temelleri dikkate alınarak hazırlanış sürecinin, hem kapsadığı projelerdeki gerçekleştirmelerin, hem de nitelik ve nicelik açısından ekonomik etkilerinin ortaya koyulması önem arz etmektedir.

Cemal Kutay, Avni Veyisoğlu'nun "Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Alman Ekonomi Mucizesi" kitabına önsöz yazarken; "Elinizdeki çalışmanın satırlarında, takvim yaprağı olarak çok uzak değil, ama bugünün nesline meçhul hakikatlerin geçit resmini bulacaksınız: Kolay ve ucuz gelmemişsinizdir bu nokta'ya....varılmış sonuçların en sağlam masuniyeti, oralara erişilinceye kadar geçirilmiş merhaleleri içyapısı ile bilebilmektir." demektedir. Bu düşüncelerle BBYSP'nin ayrıntılı olarak incelenmesi bu çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır.

BBYSP 1934-1938 yılları arasında uygulanmak üzere hazırlanmış olmakla birlikte, çalışmanın inceleme dönemi olarak 1929-1939 yılları belirlenmiştir. Bunun sebebi dönemin tarihi gelişmeleriyle uyum sağlamak ve BBYSP'nin tarihi zeminini kaçırmamak çabasıdır. Cumhuriyet hükümeti 1929 buhranından sonra II. Meşrutiyetten itibaren uygulanan ekonomik yaklaşımın tam tersi bir tutumla korumacılığı ve 1933 yılından itibaren de devlet eliyle sanayileşme yaklaşımını benimsemiştir. Açıkçası Türkiye'yi böyle bir yola başvurmak zorunda bırakan Büyük Buhran, aynı zamanda bu politikaları uygulamak konusunda bir fırsat da olmuştur. Ancak Cumhuriyet

hükümetlerini iktisadi politika arayışına iten ve ilk somut çalışmanın ortaya koyulmasını sağlayan olay, 1929 yılında verilen dış ticaret açığı ve bu sebeple yaşanan para buhranıdır. Bu çalışma Şakir Kesebir Planı olarak da bilinen Âli İktisat Meclisi'nin hazırlamış olduğu rapordur. Bu sebeple; BBYSP 1934-1938 yılları arasında uygulanmış olsa da, çalışmanın başlangıç yılı olarak, 1934 yılı ya da Sovyetler Birliği'yle iktisadi ilişkilerin arttığı ve sanayi planına zemin oluşturacak raporların hazırlandığı 1932 yılı değil 1929 yılı alınmıştır. İncelenen dönemin son yılının, BBYSP'nin bitirilmesinin düşünüldüğü 1938 yılı değil 1939 yılı olmasının sebebi ise plan kapsamındaki bazı projelerin 1938 yılı sonrasına sarkması ve II. Dünya Savaşı'nın başlamış olmasıdır. Yine de plan kapsamına dahil olup 1939 yılının da sonrasına sarkan projelerle ilgili gerçekleşme süreleri, kapasiteleri, fiili üretimleri gibi genel bilgilere çalışma kapsamında yer verilmiştir.

Çalışmada kronolojik bir metodoloji izlenmiş; birinci bölümde, Cumhuriyet kurulduğunda Osmanlı İmparatorluğu'ndan intikal eden iktisadi yapı, 1923'ten itibaren etkili olan İzmir İktisat Kongresinin iktisadi yaklaşımı, 1920'ler Dünya ekonomik görünümü, 1929 Bunalımı ve Türkiye'nin bundan nasıl etkilendiği incelenmiştir. Ayrıca yaşanan sorunlar sonucunda ortaya atılan "devletçilik" kavramı ile kavram üzerindeki farklı yorumlara yer verilmiştir.

İkinci bölümde, BBYSP üzerinde doğrudan ya da dolaylı etkisi olan çalışmalara yer verilmiş; Şakir Kesebir Planı, Sovyet Uzmanların incelemeleri ve Amerikalı uzmanların yaptığı çalışmalar incelenmiştir. Plan öncesindeki bu çalışmalara vurgu yapıldıktan ve içerikleri hakkında bilgi verildikten sonra Ekonomi Bakanlığı tarafından hazırlanan ve Raporlar başlığı ile basılan BBYSP ele alınmış, plan kapsamındaki projeler ve maliyet hesapları ile Bakanlıkça plana dahil edilen diğer konulara değinilmiştir.

Üçüncü bölümde ise BBYSP kapsamındaki projelerin uygulanma aşaması ve planda yer almamakla birlikte plandaki projelerle ilişkili olarak kurulan tesisler incelenmiştir. Bu amaçla öncelikle hem BBYSP kapsamındaki yatırımların, hem de diğer kamu yatırımlarının gerçekleştirilmesinde en etkin iki kuruluş olan Sümerbank ve Etibank'ın kuruluşu ve kendilerine yüklenen görevler ele alınmış, ardından planı uygulamaya koyan BKK içerdiği projelerle birlikte incelenmiştir. BKK ardından yapımına girilen projeler sektörler itibariyle toplulaştırılarak ele alınmıştır. Her bir sektörü ilgilendiren projenin gerçekleştirilmesi, kapasitesi ve fiili üretim miktarı ayrı ayrı belirtilmiştir. Projelerin gerçekleştirilmesinde kullanılan kaynakların da belirtildiği bölümün son kısmında, planın makroekonomik büyüklükler ve sanayi sektörü üzerindeki etkisi incelenmiştir. Çeşitli makroekonomik göstergeler açısından planın uygulanma dönemi plan öncesi dönemlerle karşılaştırılmıştır. Burada özellikle planın sanayileşmeyi ve ithal ikameciliği amaçladığı göz önünde bulundurularak, dış ticaret rakamları ile sanayi sektöründeki ilerleme üzerinde durulmuştur. Aynı zamanda sanayi planı uygulamasının başarılı olup olmadığı konusunda fikir edinebilmek amacıyla incelenen dönemde çeşitli ülkelerin büyüme rakamları ile sanayi üretim endekslerine yer verilmiş ve karşılaştırma yapılmıştır.

BBYSP'nin 1933 yılından itibaren uygulandığı şeklinde yaygın ama yanlış bir kanı vardır. Bunun muhtemel sebebi planın 1933 yılında hazırlanmış olmasıdır. Plan 1934'te gizli bir BKK ile yürürlüğe koyulmuştur. Çalışma kapsamında literatürdeki bu yanlış kanıya yer verilmeyip mümkün olduğunca birincil kaynaklar kullanılarak süreç aktarılmaya çalışılmıştır. İkinci bir tartışma konusu bunun bir plan değil ancak bir projeler demeti olduğu şeklindedir. Bugünkü anlamıyla; öncelikle makro hedeflerin ortaya koyulduğu, sektörel hedeflerin ve tasarruf oranının buna göre tespit edildiği bir kalkınma planı olmadığı doğrudur. Ancak unutmamak gerekir ki bu bir kalkınma planı değil tüketim malları ithalatını kısmayı amaçlayan ve içeriğinde sanayileşme için adım atma çabasını barındıran bir sanayi planıdır. Bu durum plan

metninde de belirtilmiştir. Teorik temelleri, özellikle II. Dünya Savaşı sonrası gelişme kaydeden kalkınma planlarının baz alınarak, BBYSP için kavramsal bir tartışma yapmanın yerinde olmadığı düşüncesiyle ve İktisat Vekaletince 1933 yılında hazırlanan metne Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı adı verilmesi dolayısıyla çalışmada aynı yaklaşım benimsenmiştir

Çalışmanın hazırlanması sırasında bir takım güçlüklerle karşılaşmıştır. Temel problem döneme ait yeterli ve ayrıntılı bilgi, belge ve istatistiki veri olmamasıdır. Çalışmada mümkün olduğunca birincil kaynaklar kullanılmaya çalışılmış ancak, bunlar içinde de birbiriyle çelişen bilgilere ve istatistiki verilere rastlanmıştır. Ekonomik veriler için birincil kaynak bulunamadığı hallerde Bulutay, Tezel ve Yıldırım'ın çalışması referans alınmıştır. BBYSP kapsamındaki projeleri inceleyen herhangi bir çalışma olmaması sebebiyle ilgili veriler Sümerbank ve Etibank tarafından yayınlanan kitaplara, yıllık yönetim kurulu raporları ve kâr zarar hesaplarına, Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu raporlarına dayanmaktadır. Birbiriyle çelişen bilgiler, referanslarıyla birlikte bir arada verilmeye çalışılmıştır. Her ne kadar birincil kaynaklarda dahi çelişkili bilgiler yer alsa da plandaki projelerin uygulama sonuçlarına önem verilmeye ve ayrıntılı bilgi edinilmeye çaba harcanmıştır. Çalışmanın inceleme döneminde ön plana çıkan ancak çalışma kapsamına alınmayan pek çok iktisadi olay vardır. Dönemle ilgili iktisat tarihi kitaplarında bu olaylara oldukça ayrıntılı değinilmiş olması dolayısıyla çalışmada ilgi BBYSP üzerinde odaklanmış ve bazı önemli iktisadi olaylar çalışma kapsamı dışında tutulmuştur.

Birinci Bölüm

Cumhuriyetin Devraldığı İktisadi Yapı ve Dünyadaki Gelişmelerin İktisadi Politika Arayışları Üzerindeki Etkisi

Cumhuriyet sonrası ekonomi Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalan ekonomik kaynaklara dayandırılarak yapılandırılmıştır. Bu sebeple Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik yapısı ve bu yapıyı ortaya çıkaran sürecin genel hatlarıyla incelenmesi, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren karşılaştığı ekonomik sorunlar ve kaynakların ortaya konulup sağlıklı bir analiz yapılması için gereklidir. Bu doğrultuda, birinci bölümde öncelikle Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerindeki iktisadi yapı ve Cumhuriyete devreden miras ele alınmıştır. Ardından 1923'den itibaren iktisat politikalarında belirleyici yaklaşımı ortaya koyan İzmir İktisat Kongresine yer verilmiştir. BBYSP çalışmalarının tarihi zeminini betimleyebilmek amacıyla 1920'ler Dünya ekonomik görünümü ve 1929 Buhranı ele alınarak, iktisadi politika arayışları ve devletçilik kavramı üzerindeki tartışmalara yer verilmiştir.

1.1. Cumhuriyetin Devraldığı Ekonomik Miras

19. yy., Osmanlı toplumsal kuruluşunun yoğun biçimde dış dinamiklere açıldığı, her düzeyde kapitalist dünya sistemi ile bütünleştiği bir dönemdir. Bu yy.'da dış dinamikler Osmanlı ekonomisi üzerindeki etkilerini dış ticaret ve yabancı sermaye girişi yolu ile göstermiş; dış ticaret ve yabancı sermaye girişi, bir yandan hangi malların üretileceğini, hangi üretim dallarının tasfiye edileceğini belirlerken, bir yandan da Osmanlı toplumsal kuruluşundaki üretim biçimlerinin evrimini belirlemiştir (Pamuk,1980:161). Osmanlı ekonomisinin kendini yeniden üretmesinde önemli payı olan savaşların

18. yy.'ın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti aleyhine gelişmesi, hem bütçe açıklarını artırmış, hem de üretim ve verimlilik üzerinde olumsuz etkiler ortaya koymuştur (Genç,1984:55-56). Bununla birlikte devlet kadrolarında şişmeler, yolsuzluklar, eşkiyalık hareketleri, emeğin topraktan kopup kentlere göçmesi gibi Osmanlı maliyesi ve ekonomisi üzerinde olumsuz etkiler yapan gelişmeler de olmuştur (Koraltürk,1995:53). 18. yy'da başlayan bu olumsuzluklarla 19.yy'da Sanayi Devriminin ve dış ticaret politikasındaki değişikliklerin etkileri birleşince Osmanlı İmparatorluğu çözülmesi güç ekonomik problemlerle karşı karşıya kalmıştır.

Dış ticaret, yabancı sermaye ve kâr aktarımı gibi dış kaynaklı süreçlerin gösterdiği uzun dönemli dalgalanmalar, özellikle 1838 Serbest Ticaret Anlaşması sonrası Osmanlı ekonomisi üzerinde etkili olmuştur. 1838 Serbest ticaret anlaşması Osmanlı pazarlarının ve hammaddelerinin Avrupa ticaret ve sanayi sermayesinin çıkarları doğrultusunda dış ticarete açılması için gerekli hukuksal düzenlemeleri gerçekleştirdiği için Osmanlı ekonomisinin dünya ekonomisi ile bütünleşme sürecinde önemli bir dönüm noktasıdır (Pamuk,1980:163).

1820'lerin başında İngiltere sanayi devrimini tamamlamış ve rakipsiz bir ülke olduğundan, Avrupa ülkeleri İngiltere'nin kendi pazarlarına girmesini engellemek için himayeci politikalar izlemişler, özellikle 19. yy.'ın son çeyreğindeki büyük buhranla birlikte tüm Avrupa ülkelerini saran koruyucu dış ticaret politikaları sonucunda ithal gümrüklerini yükseltmişlerdir (Toprak,1986:25). İngiliz ticaret ve sanayi sermayesi alternatif olarak çevre ülkelerin pazarlarını ve hammaddelerini ticarete açma çabasına girmiştir. Bu süreç içerisinde imzalanan 1838 Serbest Ticaret Anlaşması ile ithalat ve ihracattan alınan % 3'lük gümrük resmi, ithalat için % 5 ve ihracat için % 12 olarak belirlenmiştir. Ayrıca yerli tüccarlar için uygulanan % 8'lik iç gümrükler yabancılar için uygulanmayacaktır. Ancak bu anlaşmanın gümrük resimlerindeki değişiklikten daha önemli olan sonucu; bir kere böyle bir

anlaşma imzaladıktan sonra Avrupa ülkelerinde, Osmanlı bürokrasisinden zor duruma düştüğü her şartta benzer tavizleri koparabilecekleri düşüncesinin oluşmasına sebep olmasındır (Pamuk,1980:164-165). Nitekim Osmanlı hükümetinin Fransa ve diğer Avrupa hükümetleriyle benzer sözleşmeler yapmasıyla da Osmanlı ekonomisi, sadece İngiltere’de değil bütün Avrupa’da sanayi birikimi için açık Pazar haline gelmiştir (Tezel,1994:66). Osmanlı İmparatorluğu’nda yabancılar için engelsiz bir dış ticaret rejiminin yerleşmesi ve buharlı gemi taşımacılığındaki gelişmeler, Osmanlı-Avrupa ticaretinin hacminde bir patlamaya yol açmıştır. İmparatorluktan ayrılan bölgeler olmasına karşın Osmanlı-Avrupa ticaretinin toplam değeri 1783’teki 4,4 milyon sterlinden 1850’lerin başında 18 milyon sterline, 1911’de 70 milyon sterline yükselmiştir (Tezel,1994:67).

Osmanlı dış ticaretinde 1840’dan sonra görülen genişlemeyi sadece 1838 anlaşmasına bağlamak doğru olmayacaktır. Osmanlı’nın anlaşma sonrası dışa açık bir ekonomik yapıya sahip olması dolayısıyla dünya ekonomik konjonktürünün etkisi kendini hissettirmiş, Avrupa kapitalizminin 1873 buhranına kadar ekonomik ilişkiler artarak sürerken, 1873-1896 buhranına koşut olarak ekonomik ilişkiler 1898 yılına kadar bir durgunluk dönemine girmiştir (Pamuk,1980:171). Bu durum Osmanlı zanaatının yabancı mamul malların ülkeye girişi sebebiyle uğradığı tahribatın derecesi üzerinde de belirleyici olmuştur. Osmanlı ihracatı ve ithalatı daha yavaş büyüdüğünde veya gerilediğinde el tezgahlarının yıkılması ve işsizliğin yaygınlaşması süreci de yavaşlamıştır (Pamuk,1980:163).

Osmanlı İmparatorluğu’nun dış ticaretinde 19.yy.’daki artışla birlikte dış ticaret dengesindeki açık artmış, ihracat gelirleri tüketim malları ithalatını dahi karşılayamayacak seviyede kalmıştır. Açıklar 1850’lere kadar altın ve gümüş ihracıyla, 1854’den sonra ise Avrupa metropollerinden yapılan borçlanmalarla karşılanmıştır. Böylece Osmanlı İmparatorluğu’nun kapitalist dünya ekonomilerine sanayi ve ticaret bağımlılığına bir de mali bağımlılık

eklenmiştir. (Tezel,1994:70-71). 1873-1896 buhranının bir diğer etkisi ise Osmanlı'nın eski borçlarını çevirebilmek için yeni fon bulmasını imkansız kılması ve 1875'te imparatorluğun iflasını getirmiş olmasıdır (Pamuk,1980:178) (Koraltürk,1995:55). 1854 yılından itibaren ivmeli bir şekilde artan dış borcun 1875'te geri ödeme yapılamayacak bir aşamaya gelmesi sonucunda 1881 yılında Düyun-ı Umumiyye teşkilatı kurulmuş ve borç servisini karşılamak için hükümetin düzenli bütçe kaynaklarından bazıları Düyun-ı Umumiyye teşkilatına bırakılmıştır (Koraltürk,1995:56). Elde edilen borç hasılatı ile anapara ve faiz geri ödemeleri karşılaştırıldığında dış borçların Osmanlı ekonomisinde yaratılan iktisadi fazlanın Avrupa merkezlerine aktarılmasını sağlayan kanallardan biri olduğu ortadadır (Tezel,1994:84). Ayrıca borç tahvillerinin Avrupa borsalarında işlem görebilmesi için ilgili ülkenin izninin alınması gerektiğinden, dış borçlanma Avrupalı emperyalist güçlere siyasi çıkar sağlayan bir baskı mekanizması olarak da karşımıza çıkmıştır (Tezel,1994:85). Osmanlı maliyesi, 20. yy.'ın başında yine bir borç krizine girmiş, eski borçların ve faizlerinin ancak dış borç alımları ile ödenebildiği bir duruma düşmüştür. 1875'teki durumun bir benzerinin yaşanmasını I. Dünya Savaşının çıkması önlemiştir (Koraltürk,1995:56). 1914 yılında Düyun-ı Umumiyye teşkilatının Paris Maliye konferansına verdiği rapora göre dış borçlar toplamı 153,7 milyon Osmanlı Lirasıdır ve bu borcun devlet gelirlerine oranı % 28,2'dir (Çavdar,1973:68). Novičev bu oranın %35-40 civarında olduğunu söylemiştir (1979:95). Düyun-ı Umumiyye teşkilatı kurulmadan önce borçların devlet gelirlerine oranı daha da yüksektir, 1874'de dış borç anapara ve faiz ödemelerinin bütçe gelirlerine oranı % 55'e çıkmıştır (Blaisdell,1979'dan aktaran Arslanoğlu,1983:113) ancak teşkilatın vergi gelirlerini artırma çabası ve gelirlerini kendine bağladığı bütçe kaynaklarını iyi kullanması oranı aşağı çekmiştir. Osmanlı'nın dış borçları daha sonra Cumhuriyet hükümetleri için de sorun olmuş, Lozan görüşmeleri sırasında en çetin konulardan biri haline gelmiştir. Borçlar, dağılmadan önce Osmanlı sınırları içinde yer alan ülkeler arasında paylaştırılmış, 85 milyon altın liralık bir tutar Türkiye Cumhuriyetine kalmıştır (Boratav,1989:32).

1838 Ticaret Anlaşması ve ardından Avrupa sermayesi için Osmanlı toplumsal yapısında bir dönüşüm gerçekleştiren Tanzimat Fermanı ile birlikte Osmanlı ekonomisi üzerindeki temel belirleyici unsur Sanayi Devrimi ve Sanayi Devrimini izleyen gelişmelerdir (Pamuk,1980:173). Dünya ekonomisinin dönüşüm içinde olduğu bu dönemde, Osmanlı ekonomisi de kapitalist dünya ekonomisinin bütünleşmiş işbölümünün bir parçası haline gelmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli bölgeleri farklı zamanlarda kapitalist dünya ekonomisinin parçası olmuş, bu süreçte genellikle mülkiyet yapısı ve üretim ilişkilerinde değişimler görülmüştür (Wallerstein vd,1983:42). Dönüşüm Osmanlı sanayiini ortadan kaldırırken, tarımsal yapıyı da yerel tüketime yönelik gıda maddeleri üretiminden, ihracata yönelik mallara kaydırmıştır (Pamuk,1980:161). Dış ticaretteki gelişmelerle birlikte Tanzimat'ın arazi sahipliğiyle ilgili hukuk yapısını değiştirmesi, Tanzimat öncesinde Osmanlı tarımında görülen kapitalist filizlenmeleri artırmış ve kapitalist dünya ekonomisine uyarılan ihracata yönelik tarımsal üretimde artış görülmüştür. Bu artışın ilk aşamada sadece kıyı bölgelerinde görülmesi ulaşım imkanlarının kısıtlı olmasındandır (Tezel,1994:75-77). 19. yy.'ın ikinci yarısından itibaren ikili devlet anlaşmaları temelinde Avrupa mali sermayesinin demiryolu yapımı için Osmanlı'ya sızmasıyla (Wallerstein,1983:49) ulaşım sorunları bir ölçüde aşılmış olacak ve kıyılar dışında da demiryolu ulaşan bölgelerde tarımsal üretim artışı görülecektir.

1838 Ticaret Anlaşması bağımsız bir dış ticaret politikası izleme şansını ortadan kaldırdığı için 1830 ve 1840'larda askeri ihtiyaçları ve devlet ihtiyaçlarını karşılamak üzere devlet fonlarıyla kurulan fabrikalar (Clark,1974:17) ithalatın yarattığı rekabet karşısında kapanmıştır. Bu sonuçta fabrikaların kuruluş aşamasında iyi bir planlama yapılmaması ve işletme hatalarının da etkisi vardır (Clark,1974:18). 1880'lerde tekrar böyle bir girişimde bulunulmuş, özellikle dokuma ve inşaat sektöründe faaliyette bulunan beş bin dolayında işçinin çalıştığı imalathaneler kurulmuştur. Ancak

bunların büyük çoğunluğu Selanik'te bulunduğundan Balkan Savaşları ile birlikte kaybedilmiştir (Pamuk,1993:228-229).

Sanayi Devrimi ve dış ticaret anlaşmaları sonrası Batılı kapitalist devletler ile Osmanlı ilişkileri hep Batının kontrolünde ve güdümünde gelişmiş, Osmanlı devleti kısa sürede Batı Avrupa'nın edilgen bir parçası, bir yarı sömürgesi haline gelmiştir (Şahin,1995:2). Osmanlı Devletinin yarı sömürge statüsü, sermaye birikiminin hem devlet hem de özel yerli sermaye aracılığıyla gerçekleştirilmesini güçleştiren başlıca etken olmuştur. Yabancılara ve yabancılarla aynı hakları kazanmış olan gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarına tanınan ayrıcalıklar, I. Dünya Savaşına kadar sermaye birikimini engellemiştir (Tezel,1994:73-74). Yabancılar ve gayrimüslimler elde ettikleri kazançları, kârlılığı yüksek, olgunlaşma dönemi kısa ve riski düşük ulaştırma, bankacılık gibi hizmetler sektörüne yatırmışlar, işlenmiş sanayi ürünlerinin Osmanlı tüketicilerine, tarım ürünleri ile madensel hammaddelerin Avrupa metropollerine ulaşmasına aracılık etmişlerdir. Ticaret, sanayi ve hizmetler kesimindeki mülkiyetin etnik niteliği bu kesimlerde yaratılan sermaye birikiminin ekonominin diğer kesimleri ile bütünleşmesini engellemiştir. Sağlanan kazançların önemli kısmı ekonomiye dönmemiş, yurtdışına aktarılmıştır (Şahin,1995:5). 1913-1915 sanayi sayımına göre istatistiklerde yer alan 264 kuruluştan 50 tanesi devlete veya anonim şirketlere, 214 tanesi (%81,1) gerçek kişilere aittir. Gerçek kişilere ait 214 sınıai kuruluşun yalnızca 42'si Türk-İslam unsurlarınının mülkiyetindedir. Geri kalan 172 (%80,4) sınıai kuruluş gayrimüslimlerin elindedir. Savaş yıllarında durumun Türk-İslam unsurlar lehine geliştiği tahmin edilebilir (Toprak,1982:191).

20. yy.'ın başlarına gelindiğinde bir çok çevre ekonomisi gibi Osmanlı ekonomisi de büyük ölçüde tarıma dayanan, dünya pazarlarına ve yabancı sermayeye açılmış bir yapı gösteriyordu. Ancak iki açıdan diğer üçüncü dünya ülkelerinden ayrılıyordu. Merkezi idare hala ağırlığını koruyordu ve

tarımsal meta üretiminde küçük üreticilerin ağırlığı devam ediyordu (Pamuk,1993:233-234). Zaten küçük üreticilerin önemini korumasının belki de en önemli sebebi merkezi idarenin ağırlığını tamamen yitirmemesi ve yetkisini paylaşmamak için kapitalist büyük çiftliklerinin artmaması konusunda baskı unsuru olmasıydı. Ancak küçük üreticilik bir çok ülkede olduğu gibi Cumhuriyet hükümetlerinin karşısına da bir sanayileşme problemi olarak çıkmıştır. Osmanlı'dan miras küçük üreticilik olgusu bilimsel tarıma yönelmeyi engellediği, tarımsal artık düşük olduğundan sermaye birikimini zorlaştırdığı ve bir işçi sınıfı oluşturacak toplumsal dönüşümün önünde engel olduğu için sanayileşme konusunda uygun bir ortam sağlamamıştır. 1930'lar devletçilik uygulamasında dahi Cumhuriyet hükümetleri tarafından ancak cılız bir sesle dile getirilebilen toprak reformu mevcut siyasi koşullar yüzünden gerçekleştirilememiştir¹.

Osmanlı Devletinin son yıllarında ekonomi hem ekonomik faktörlerle hem de her bir sektörle ilgili çözülmesi gereken sorunları bünyesinde taşımaktaydı. Cumhuriyetin kuruluş yıllarında Türkiye'nin insan kaynakları açısından öne çıkan sorunları, nüfusun 1913 yılından 1927 yılına önemli ölçüde azalması, şehirleşme oranının gerilemesi ve nüfusun etnik yapısının değişmesidir. 1913 yılından 1927 yılına kadar nüfusun 16.3 milyondan 13.6 milyona düşmesinin temel sebebi hem Müslüman ve Türk nüfusun erkeklerinin savaşlarda ölmesi hem de erkeklerin savaşta olması sebebiyle doğum oranlarının düşük kalmasıydı. Bir diğer sebep, etnik yapıdaki değişiklikti. Nüfusun % 20'sini oluşturan gayrimüslimler savaş sonrası ülkeyi terk etmişlerdi. Daha ziyade şehirlerde yaşayan, tarım dışı sektörlerde çalışan ve eğitim seviyesi Türk ve Türk olmayan Müslümanlardan daha yüksek olan bu kesimin ülkeden ayrılması hem etnik yapıyı değiştirmiş hem de insan kaynakları üzerinde olumsuz etkileri olmuştur (Tezel,1994:97-98). Kentleşme olgusunun gerilemesi Türkiye ekonomisini olumsuz etkilerken,

¹ Muammer Kaymak, 2003 Sosyal Bilimler Kongresinde sunulan "Tarihsel Perspektifte Küçük Üreticilik Fransa-Türkiye Karşılaştırması" başlıklı tebliğden alıntı.

gayrimüslimlerin ayrılması özellikle Anadolu'daki imalat sanayii işyerlerinde yıkıma yol açmıştır (Tezel,1994:101). Anadolu coğrafyasının; eğitim okuryazarlık ve sağlık şartları açısından durumu da hesaba katılırsa beşeri sermaye bakımından Osmanlı Devletinin bir hayli fakir olduğu ve Cumhuriyetin ilk yıllarına bu tabloyu intikal ettirdiği tahmin edilebilir.

Osmanlı tarımında 19. yy.'ın ikinci yarısından itibaren belirgin bir üretim artışı sağlanmış olsa da entansif tarımla ilgili gelişmeler ancak II. Meşrutiyet yıllarında başlamıştı (Toprak,1986:23). 1920'lerin başında Türkiye'nin bir çok bölgesinde tarımsal üretim hala tarih öncesi şartlarda yapılmaktaydı. Cumhuriyetin ilk yıllarında Adana, Bursa, Konya ve Trakya bölgesinde 1000 kadar traktör ve tarım aracı vardı. Ulaşım imkanlarının gelişmişliği sayesinde Pazar için üretim yapan bu yerler dışında ekim işlemi sabanla, hasat elle ve rüzgar yardımıyla yapılıyordu. 1927 tarım sayımına göre bile ülkede 1.187.000 kara sabana karşılık çoğu Cumhuriyet kurulduktan sonra edinilen 211.000 demir pulluk vardı. Savaşlar ve nüfus azalması dolayısıyla tarımsal üretim 1913-1922 arasında azalma göstermiş ancak bu azalma Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren birkaç yıl içinde giderilmiştir. Ancak aynı yıllarda yarı yarıya azalmış olan hayvan varlığının olumsuz etkisi uzun süre devam etmiştir (Tezel,1994:103)

Sanayi sektörü ise Osmanlının kapitalist dünya ekonomisi ile bütünleşme sürecinde kapitalist metropollere büyük oranda bağımlı hale gelmiştir. Sermaye birikiminin sağlanamaması ve Osmanlı devletinin, özellikle Düyunu-ı Umumiyye'nin kurulmasından sonra, gelirleri üzerindeki söz hakkını yitirmesiyle birlikte sanayi yatırımı yapma ihtimali yalnızca yabancılar ve onlarla aynı ya da yakın haklara sahip olan azınlıklara kalmıştır. 1915 yılında Osmanlı imalat sanayii üzerine yapılan bir çalışmaya göre sermayenin yalnızca % 15'i Müslüman-Türk nüfusa aittir. % 50'si Rum, % 20'si ise Musevi'lere aittir (Ravndal,1926:161'den naklen Kazgan,2002:52). 19. yy.'a kadar iktisadi bağların zayıf olması dolayısıyla

köylerde küçük tezgahlarda dokumacılık gibi tarım dışı faaliyetler yaygınken, tarımsal meta üretiminin ve Pazar ilişkilerinin artması sonrası Avrupa'da Sanayi Devrimi ile büyük maliyet düşüşleri sağlayan fabrikaların ürettiği mamul mallar ülkeye gelmeye başlamıştır. Bu ürünlerin rekabeti karşısında özellikle kıyı bölgelerde ve demiryolunun ulaşabildiği yerlerde küçük ölçekli üretim yapan imalathaneler büyük darbe yemiştir (Pamuk,1993:224-227). Buna karşılık imalathanelerin bir kısmı emek yoğun sektörlerde daha düşük kâr ve ücretlerle varlıklarını sürdürmek istedilerse de bu durum sermaye birikimini güçleştirmiş ve özel sektör eliyle kapitalist işletmeler kurulmasını imkansız kılmıştır. II. Meşrutiyete kadar Osmanlı Devletinde iktisadi gelişme için sanayileşmenin şart olduğunu anlayan devlet adamı ve düşünürler azınlıkta kalmıştır. Sanayileşmeyi savunanlar, Devletin kurtuluşunun sanayileşmede olduğunu ileri sürenler II. Meşrutiyetten sonra çoğalmaya başlamıştır. Gelişen milliyetçilik akımlarının etkisiyle her alanda olduğu gibi iktisadi alanda da milliyetçi bir politika izlemeye başlayan İttihat ve Terakki Hükümeti 1913'te sanayileşmeyi özendirmek için Teşvik-i Sanayii Kanunu Muvakkatını yürürlüğe koymuştur. Savaş başlayınca kapitülasyonları da kaldırdığını duyurmuş, ancak savaşın giderek ağırlaşan şartları ve sermaye yetersizliği dolayısıyla bu geç kalmış sanayileşme hamlesi başarıya ulaşamamıştır (Şahin,1995:12-13). Yerli sınaî üretim, I. Dünya Savaşı'na kadar birtakım yeni imalat sanayii işletmeleri kurulmasına karşın, Cumhuriyet kurulduğu yıllar itibariyle yurtiçi tüketimi karşılamaktan uzaktır. Bu oran 1913 yılında, pamuklu kumaşlarda %10, yünlü kumaşlarda %40, ipekli kumaşlarda %5, buğday ununda % 60 seviyelerindedir (Toprak,1982:190). 1921 yılında Ankara Hükümetinin kendi denetimi altındaki topraklarda yaptırdığı sanayi sayımına göre işyeri başına ortalama 2 çalışan çıkmıştır. Bu durum ücret-emek ilişkisine dayanan sanayi üretiminin yok denecek kadar az olduğunun göstergesidir (Tezel,1994:103-104).

Türkiye, Cumhuriyetin kurulduğu yıllarda altyapı yatırımları açısından da oldukça fakirdi. Varolan demiryolu hatları ve karayolları yetersiz olduğu

gibi deniz taşımacılığı da üç tarafı denizlerle kaplı bir ülke için cılızdı. Enerji üretimi düşüktü ve evlerde kullanılan temel enerji kaynağı tezekti. Maden kömürü üretimi I. Dünya Savaşı öncesindeki 900.000 tonluk üretimden 1923 yılında 600.000 tona inmişti. 1923 yılında ülkede üretilen toplam elektrik enerjisi 45 milyon kw saatti (Tezel,1994:107).

Yukarıda sermaye birikimiyle ilgili sorunlar olduğu ve hizmetler sektöründeki (özellikle ticaret) etkin konumları dolayısıyla gayrimüslimlerin elinde toplandığı belirtilmişti. Bununla birlikte Türk-Müslümanların, özellikle 19. yy.'dan itibaren devlet sektöründe çalışma veya orduya girme istekleri bunların sanayi sektöründe emek-ücret ilişkisi içinde yer almalarını da engellemiş, Türk-Müslümanların yetişmiş işgücü olarak sanayi sektöründeki paylarını azaltmıştır. Çavdar'ın kaynak belirtmeden verdiği bilgiye göre 20. yy. başında sanayi sektöründe emeğin yalnızca % 15'i Türklere aittir, % 60'ı Rum, % 15'i Ermeni ve % 10'u Yahudidir (Çavdar,1973:165).

Osmanlı'nın tarım ağırlıklı, yarı sömürge ve açık Pazar halindeki ekonomisinin üstüne Anadolu'da gerçekleştirilen Kurtuluş Savaşının beşeri ve fiziki kaynaklar üzerindeki etkisi eklenmiş, Cumhuriyet hükümetlerinin Osmanlı ekonomisini iyice tahrip olmuş ve yıpranmış olarak devralmasına sebep olmuştur. Kurtuluş Savaşı sonrasında, ülkenin nasıl bir ekonomi politikası izleyeceğini belirleyecek olgu, henüz daha Cumhuriyet ilan edilmeden başlayan İzmir İktisat Kongresi olacaktır. İzmir İktisat Kongresi, Lozan'da gümrüklerle ilgili alınan kararların da etkisiyle 1929 yılı sonuna kadar ülkenin ekonomi politikasının temel belirleyicisi olacaktır.

1.2. İzmir İktisat Kongresi

17 Şubat–4 Mart 1923 tarihleri arasında yapılan İzmir İktisat Kongresi, yapıldığı tarih itibariyle bağımsızlık mücadelesinin ekonomik ayağına ne kadar önem verildiğinin bir göstergesidir. İzmir kurtarılabildiği 5 ay olmuştur, Lozan Antlaşmasının yapılmasına dört ve Cumhuriyetin ilan edilmesine sekiz ay vardır. Kongrenin toplanma tarihinin, Lozan müzakerelerinin özellikle iktisadi konulardaki anlaşmazlıklardan dolayı kesilmesiyle çakışması kongrenin önemini artırmıştır (Ülken,1982:34). Henüz ulusal bir kurtuluş mücadelesinden yeni çıkmış, aynı birlik ve bütünlük duyguları içinde ekonomik yapının yeniden oluşturulması sürecine farklı toplumsal sınıfların katılımını sağlamak ve yeni Türk devletinin izleyeceği iktisat politikasının genel çerçevesinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Ayrıca milli mücadele yıllarında Ankara ile iyi ilişkiler kuramayan İstanbul ve İzmir sermaye çevrelerinin Ankara Hükümeti ile yakınlaşması sağlanmaya çalışılmıştır. Öte yandan Lozan görüşmeleri sonuçlandırılmadan kesilmiş olduğundan Batı dünyasına mesaj verme kaygısı da kongrenin yapılmasında etkili olmuştur. Komünist düzene geçilmeyeceği ve liberal ekonomik anlayışla ülkenin yoluna devam edeceği güvencesi verilirken aynı zamanda da TBMM'nin ve Hükümetinin sadece siyasi ve askeri alanda değil ekonomik alanda da tam desteğe sahip olduğunun gösterilmesi amaçlanmıştır (Tokgöz,1999:34).

M. Kemal'in kongrenin açılış konuşmasında dikkati çeken husus, iktisata verilen önemdir. O'na göre siyasi bağımsızlık ancak iktisadi bağımsızlık ile sağlanır. İktisatta ulusal görüşü dile getiren M. Kemal, kapitülasyonların dayandığı kahredici ve gayri meşru ayrıcalıkların sona erdirilmesi gerektiğini belirtmiş (Ülken,1982:34) ve Lozan görüşmeleri için; "memleketimizi artık esir ülkesi yaptırmayız. Nazar-ı dikkatimizi celbetmiş olan Konferansın son müzakeratı bu nokta ile alakadardır.....Nihayet bugün cihan bilsin ki bu millet istiklâl-i tamamının temin edildiğini görmedikçe

yürümeğe başladığı yoldan biran tevakkuf etmeyecektir (durmayacaktır)” (Ökçün,1997b:210-212) demiştir.

Toplantıya çiftçi, işçi, tüccar ve sanayiciler arasından 1135 üye katılmıştır. Üyeler; biri sanatkar, biri amele, biri tüccar, biri şirket temsilcisi, biri banka temsilcisi ve üçü çiftçi mümessili olmak üzere her kazadan seçilen sekizer kişiden oluşturulmuştur. Atatürk, kongreyi açış nutkunda; katılımcıların doğrudan doğruya milleti temsil eden halk sınıflarının içinden ve onlar tarafından seçilerek geldiklerini, bu itibarla memleketin içinde bulunduğu durumu, ihtiyaçları ve amaçları herkesten iyi bilebileceklerini dile getirmiştir. Kongre üyeleri arasında 40 kadar milletvekili vardır ancak TBMM’de işlerin yoğunluğu nedeniyle kongreye katılamayacakları söylenmiştir² (Ökçün,1997a:283-285).

Delegelerin seçilmesinde her ne kadar sınıf usulü gözetilmek istenirse de işçi temsilcilerinin belirlenmesinde bazı sorunlar yaşanmış ve bu durum zamanın solcu kalemlerince eleştirilmiştir. Kongreye katılacak işçi temsilcilerinin belirlenmesinde mevcut işçi sınıfına ve bunların örgütlerine başvurulmadığı ve bu işin vali ve kaymakamlara havale edildiği eleştirileri dile getirilmiştir (10 Şubat 1923 tarihli Aydınlık’tan naklen Ökçün,1997b:38). Benzer şekilde İstanbul işçi temsilcilerinin seçilmesinde önemli rol oynayan İstanbul Amele Birliği, Milli Türk Ticaret Birliğinin kurduğu ve Başar’ın, “tüccarın bir kukla teşkilatı, bir paravana” (Başar, Barış Dünyası sayı:54’dan naklen Boratav,1982:16) olarak nitelediği bir örgüttür.

Kongreye tüccar ve büyük çiftlik sahiplerinin örgütlü olarak katıldıkları söylenebilir. Özellikle tüccar sınıfının hazırlıklı gelerek kongrede etkinliğini artırması, karara bağlanan esaslarda da kendini hissettirmiştir. Örneğin

² Boratav, Meclis’ten 100 kadar mebusun kongre delegesi olduğunu ancak o günlerde Lozan konferansı ile ilgili gelişmeler dolayısıyla sürekli toplantı halinde olan Meclis’i bırakıp Kongreye fiilen katılıp katılmadıklarının bilinmediğini belirtir (Boratav 1982:15).

yabancı sermaye ile ilgili Milli Türk Ticaret Birliğinin yaklaşımı benimsenmiştir. Misak-ı İktisadi'nin dokuzuncu maddesinde;

“Türk;.....ecnebi sermayesine aleyhtar değildir. Ancak, kendi yurdunda kendi lisanına ve kendi kanununa uymayan müesseselerle münasebette bulunmaz....”

ibaresi yer alır. Kongreden önce Milli Türk Ticaret Birliğinin İktisat Kongresi başkanlığına sunduğu rapor da Kongrede okunduktan sonra aynen benimsenerek Hükümete yabancı sermaye ile ilgili esaslar olarak takdim edilmiştir (Ökçün,1997b:363).

Kâzım Karabekir İzmir İktisat Kongresiyle ilgili anılarında kongre yapılmasını İktisat Vekaletine bizzat M. Kemal'in emrettiğini söyler (Hülagü ve Özalp,2001:186);

“Gördüklerim ve öğrendiklerim böyle bir iktisat kongresinin bizzat Gazi tarafından İktisat vekiline neden emredildiği hakikatini anlatmaya yetiyordu. Yıkılmış, yakılmış olan sadece İzmir'in nefsi değildi! Derece derece tahripler, bütün Ege mıntikasına yaygındı. Elde mahdut imkanlar vardı. Kapitülasyondan öylesine çok çekmiştik ki, ecnebi sermaye ve yardım(ın)dan ürker olmuştuk. Önce kendimizin neler yapabileceğimizi tespit edecek, imkanlarımızı yoklayacak, zorlayacaktık.”

5 şubat 1923 tarihli Vakit gazetesinde yer alan habere göre memleketin iktisaden gelişmesi ve yükseltilmesi amacıyla izlenecek yol hakkında İktisat Vekaleti tarafından ciddi ve esaslı bir program tanzimine karar verilmiştir. Vekalet, programın tanziminden önce memleketteki iktisat amillerini bir araya toplayarak Türkiye İktisat Kongresi adı altında büyük bir kongre yapılmasını uygun görmüştür (Ökçün,1997b:1)

İktisat Bakanı Mahmut Esat, kongreyle ilgili Meclis'teki bir soru önergesi üzerine kongreyle, birbirine yabancı olan farklı iktisat amillerinin birbirini tanıyıp ortak çözümler üretebileceklerini düşündüklerini ve bu kişilerin doğrudan meslek adamı olmalarından dolayı fikirlerine hükümetin önem verdiğini söylemiştir (Ökçün,1997b:10 vd).

Kongrede ilk olarak kongreden sonra TBMM Başkanlığı ve Bakanlar Kuruluna sunulacak olan çiftçi, tüccar, sanayi ve işçi gruplarının iktisat esasları tespit edilmiş ve son gün de Misak-ı İktisadi esasları belirlenmiştir. (Ökçün,1997a:288). Kongreye özellikle tüccar gurubu adına raporlar hazırlayan ve hazırlatan Milli Türk Ticaret Birliği olmak üzere bütün gruplar çalışmalar yaparak gelmişlerdir (Ökçün,1997b:71vd). Çalışma usulüne göre önce dört grup ayrı ayrı toplanmış ve Genel Kurulda tartışılmak üzere kendi tasarılarını hazırlamışlardır. Daha sonra Genel Kurulda tasarıların bazı maddeleri değiştirilmiş ve bazı maddeler eklenmiştir. Bu değişiklikler sırasında farklı grupların çatışan çıkarları olması dolayısıyla hararetli tartışmalar yaşanmıştır. Grupların kongreye hazırlıklı gelmeleri kongreye önem verdiklerini, kongreyle ilgili beklenti içinde olduklarını ve Ankara hükümetinin izleyeceği ekonomi politikasının belirlenmesinde etkin olmak istediklerini göstermektedir.

Çiftçi gurubu esaslarında, rejî idare ve usulünün kaldırılması, özellikle pratik boyutu da olan ziraat eğitimi, köylerde asayişin sağlanması, aşar vergisi, ziraat bankası ve zirai kredi, yollar ve ulaşım sorunları, ormanlar, hayvancılık, ziraatta makineleşme konuları üzerinde durulmuştur.

Tüccar gurubunun esaslarında; bankalar, kambiyo ve borsa ile ilgili hükümler, Cuma tatili, madenler ve ormanlar ile ilgili hükümler, deniz ticareti sorunu, dış ticaret ve gümrük siyasetimiz, tekellerin kaldırılması, ticaretle ilgili kanunların yeniden düzenlenmesi, kredi teşkilatı, ticaret odaları, şirketler, iktisat eğitimi, ulaştırma ve haberleşme sorunları ile ilgili maddeler yer almıştır. Tüccar gurubu bir ticaret bankası kurulmasını, çıkarılacak hisse senetlerinin Türk tebasına ve Türk şirketlerine tahsis edilmesi, gerekirse hükümetin de bankaya sermaye koymasını ancak elde ettiği hisseleri zamanla halka satarak bankadaki hissesinin azaltılması gerektiğini vurgulamıştır. Bu tüccar gurubunun liberal yaklaşımının örneğidir.

Sanayi gurubunun iktisat esaslarında; gümrüklerde himaye usulü, Teşvik-i Sanayi Kanunu, ulaşım, sanayi bankası kurulması, sınai eğitim ve sanayi odaları ile ilgili maddeler yer almıştır.

İşçi gurubunun iktisat esasları diğer grupların hazırladığı gibi ana başlıklar altında ele alınmamıştır. Bu durum bile işçi gurubunun bu kongrede güçlü ve hazırlıklı yer almadığının göstergesidir. Ayrıca tıpkı sanayi gurubunun esasları gibi işçi gurubunun iktisadi esasları, tüccar ve çiftçilerinki ile karşılaştırıldığında yetersiz ve daha geneldir. İşçilerle ilgili toplam 34, sanayicilerle ilgili 26 madde varken, tüccarlarla ilgili 125, çiftçiler ile ilgili 95 madde yer almıştır. İşçilerle ilgili maddelerde çoğunlukla sosyal hakların iyileştirilmesi düşüncesi kendini gösterir. Bunların bir kısmı ittifakla kabul edilirken bir kısmına özellikle tüccarlar muhalefet etmişlerdir.

Kongre ile ilgili analizler yapılırken unutmamak gerekir ki kongredeki işçiler ile sanayiciler daha çok resmi zevattan, bürokratlardan ve milletvekillerinden oluşturulmuş (Boratav,1989:33) ancak bunlar sözü edilen resmi sıfatlarını değil kongrede yer aldıkları gurubun üyesi olarak işçi veya sanayici sıfatını kullanmışlardır.

Kongrede, üzerinde çıkar çatışmalarının fazla olmadığı, konsensüs sağlanabilecek konular ile toplumsal değişme taleplerinin yansıması olan maddeler oybirliği ile kabul edilmiştir. Farklı gruplar üzerinde değişik sonuçlar doğurabilecek konularda yoğun tartışmalar olmuş ancak gruplar kolay kolay değişikliğe gitmek istemedikleri için muhalefet şerhleri belirtilerek ilgili maddeler genelde korunma yoluna gidilmiştir. Böylece üzerinde konsensüs sağlanamamış olsa dahi tartışılan bütün maddelerin hükümet ve meclis üyeleri tarafından görülmesi sağlanmıştır. Bütün sınıfların yaklaşımlarında ülkenin bundan sonraki ekonomik yapılanmasında yabancı unsurların yerini yerli unsurların alması gerektiği düşüncesi sezilir ve gümrüklerle ilgili olduğu gibi himayeci bir politikayla milli bir ekonomi oluşturma çabası vardır. Örneğin

işçi gurubunun esasları Mad.26'da memlekette açılacak bütün işlerde Türk işçisinin çalıştırılması dile getirilir.

Milli bir ekonomi kurma çabası ile birlikte liberal bir yaklaşım da sezilir. Örneğin işçi gurubunun iktisat esasları Madde 27'de "memleket dahilinde ticaretin tamamen serbest bırakılması ve tekel şeklinde imtiyaz verilmemesi" vurgulanır.

Iktisat kongresi liberal bir bakış açısını yansıtmaktadır, ancak hiçbir ekonomik doktrin yönünde açık bir mesaj verilmemiştir (Aksoy,1991:42). Mahmut Esat Bey, "Yeni Türkiye iktisadiyatı mevcut iktisat sistem ve siyasetlerinin hiçbirinin aynı olamaz" diyerek bu yaklaşımı ortaya koymuş, aynı zamanda "Yeni Türkiye muhtelit (karma) bir iktisat sistem takip etmelidir. Iktisadi teşebbüs kısmen devlet kısmen teşebbüs-ü şahsi tarafından deruhte edilmelidir" (Ökçün,1997b:219) diyerek ilk kez "karma" sözcüğünü kullanmıştır. Osmanlıdan kalan cılız miras üzerine kurulacak Cumhuriyet özel teşebbüs dışında bir güç fiilen varolmadığı için buna dayanmak ve liberal fakat 'milli'ci bir tutum takınmak zorunda kalmıştır (Korum,1982:64).

Kongrede iktisat amilleriyle ilgili bir çok ayrıntılı madde yer almasına karşın kongre sonunda kaleme alınan 12 maddelik Misak-ı Iktisadi Esasları; Türklüğün karakterize edici unsurları olarak zikredilen, birlik ve bütünlük mesajları taşıyan, temenniler içeren, milli bir ekonomi kurmaya çalışıldığını vurgulayan ve genel ekonomik yaklaşımımızı göstermeyi amaçlamış maddeleri ihtiva eder. Çeşitli maddelerinde;

Madde 2-Türkiye halkı, hakimiyetini; kanı ve canı pahasına elde ettiğinden, hiçbir şeye feda etmez ve milli hakimiyete müstenit olan Meclis ve hükümetine daima zahirdir (yardımcıdır).

Madde 3-Türkiye halkı, tahribat yapmaz.....

Madde 4-Türkiye halkı, sarfettiği eşyayı mümkün mertebe kendi yetiştirir.....

Madde 6-Hırsızlık, yalancılık, riya ve tembellik en büyük düşmanımızdır; taasuptan uzak dindârâne bir salâbet herşeyde esasımızdır.....

Madde 8-.....eksilen nüfuzumuzun fazlaşması ile beraber sıhhatlerimizin, hayatlarımızın korunması en birinci emelimizdir.....

Madde 9-Türk; dinine, milliyetine, toprağına, hayatına ve müessesâtına düşman olmayan milletlere daima dosttur; ecnebi sermayesine aleyhtar değildir.....

hükümleri bunun göstergesidir. Misak-ı İktisadi Esaslarında Kâzım Karabekir'in ahlakçı üslubu sezilir (Boratav,1982:17).

Kongrede alınan kararlar, hükümetlerin izleyecekleri ekonomi politikaları üzerinde etkili olmuş ve zamanla uygulama alanına konulmuştur. Aşar vergisinin kaldırılması, Ticaret ve Sanayi Odalarının tesisi, sanayinin teşviki, tarımın makineleştirilmesi, işçi hakları ve ücretleri, çalışma saatleri, ücretli izinler, yabancı sermaye gibi konular önce İzmir İktisat Kongresinde karara bağlanmış, ardından hükümetler tarafından uygulamaya konulmuştur. Hükümetler bu kararları alırken, 1135 delegenin imzasını taşıyan İzmir İktisat Kongresi kararları halkın demokratik isteklerinin bir belgesi addedilmiş ve kararları uygularken kamuoyu yoklaması yapma ihtiyacı hissedilmemiştir. (Aksoy,1991:42).

Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerinde kendini iyice hissettirmiş olan; yarı sömürge ekonomik yapı, yabancılara tanınan imtiyazlar ve bu ilişkilerin içinde yer alan azınlık tüccarlarından kaynaklanan milli bir tüccar sınıfı yaratma eğilimi, Cumhuriyetin ilanı sonrasında da aynı şekilde ağırlığını hissettirmiştir. Her ne kadar Kurtuluş Savaşı Batı devletlerine karşı verilmiş olsa da amaçlanan, "muasır medeniyet" olarak görülen batılı devletlere benzer bir devlet kurabilmektir. Bu yaklaşım çerçevesinde, bağımsızlığın kazanılmasıyla birlikte batılı bir ekonomik yaklaşım ve batılı kurumlarla kalkınılabileceği düşünülmüştür. Bu düşünce İzmir İktisat Kongresinde de kendini göstermiş, "ulusal" bir ekonomi kurmak için yeni kurumlar ihdas etmek gerektiği üzerinde durulmaksızın, sadece geçmişte yabancılardan elinde

bulunan bankalar, teşebbüsler gibi iktisadi unsurların Türklerin eline geçmesi gerektiği vurgulanmıştır (Tekeli ve İkkin,1983:33-34).

İzmir İktisat Kongresi liberal bir yaklaşımı sergilese de Cumhuriyetin ilk yıllarında uygulanan ekonomi politikasını geleneksel anlamda liberal bir ekonomi politikası olarak algılamamak gerekir. Devletin ekonomiye yaklaşımı, yalnızca düzenleyici işlevi olan "jandarma" bir devlet anlayışı değildir. Devlet özellikle liberal ekonominin işleyişini güçlendirecek bütüncül bir Pazar yaratmak amacıyla temel öneme sahip altyapı yatırımı olan demiryolları yapma ve bununla birlikte İktisat kongresinde de kendini hissettiren "milli" tüccar veya girişimci yaratma amacıyla ekonomiye müdahalede bulunmuştur. 1923-31 yılları arasında devletin özel kesimden yana liberal niteliğine rağmen, iktisadi faaliyetlere ister millileştirmeler, isterse özel kesimi özendirme veya başka amaçlarla olsun müdahalelerde bulunduğu bir gerçektir. Bunun demiryolu yapımı ve işletmeciliğinden sonra en güzel örnekleri; özel kesime özendirici bir örnek olarak İş Bankasının kurdurulması, İstanbul, İzmir, Mersin limanlarının işletilmesinin 1925'de devlet tekeline geçirilmiş olması ve aynı yıl Sanayii ve Maadin Bankasının kurularak Osmanlı'ya ait 22 fabrikanın devralınarak işletilmesidir. 1926 yılında açılan Uşak ve Alpullu şeker fabrikaları devletin büyük desteğiyle kurulmuş, özel şirketlere verilmiştir. Alkollü içkiler ile ispirto gibi tekellerin özel kesime rağmen devlet işletmeciliğine alınması da bir diğer gelişmedir (Hamitoğulları,1982:111). İzlener politikalar liberal anlayışa tezat teşkil etmemektedir. Devlet ekonomi politikası uygulamak amacıyla yeni kurumlar ihdas etmemiş, demiryolları dışında yatırım yapmamıştır. Bunun temel sebebi ise böyle aktif bir ekonomi politikasını uygulamak için gerekli sermaye birikiminin ve Lozan'ın hükümlerinden dolayı dış ticarete müdahale şansının olmamasıdır.

1923-31 yılları için göze çarpan bir diğer husus da Teşvik-i Sanayi Kanunu'dur. Bu yasa ile özel sanayi ve maden işletmeleri büyük ölçekli muafiyet ve imtiyazlara kavuşmuştur (Hamitoğulları,1982:111).

Neden devletçilik politikası ulusal bağımsızlığın kazanıldığı ilk andan itibaren değil de aşamalı ve deneyimli bir gelişme çizgisinden sonra uygulamaya başlanmıştır? Bunun ulusal ve uluslar arası birçok nedeni vardır. Nedenlerin başında Lozan Barış Antlaşmasının ekonomi ile ilgili hükümlerinin dış ticaret politikası üzerinde söz sahibi olunmasını engellemesi ve Türkiye'nin sermaye birikiminin sağlanamamış olması gelmektedir. Ayrıca yetişmiş eleman problemi de vardır.

Her ne kadar kongrenin pratik olmaktan ziyade sembolik bir önem taşıdığı söylene de, kongre dönemin hakim iktisadi felsefesini yansıtır. Kongrede oluşan bu felsefe yedi yıl boyunca Türkiye Cumhuriyeti'nin iktisat politikalarına da egemen olmuştur (Boratav,1989:33-34)

1.3. 1920'ler Dünya Ekonomik Görünümü ve 1929 Bunalımı

18. yy.'ın ikinci yarısından sonra Avrupa'da özellikle İngiltere ve Fransa'da gerçekleştirilen teknik ilerlemeler Sanayi Devriminin altyapısını hazırlamış, 1820'lerde İngiltere'nin Sanayi Devrimini tamamlaması ve ardından diğer Batı Avrupa Devletlerinin buna ayak uydurması ile kitlesel üretim artmıştır. Kitlesel üretimin artması ve kapitalist yaklaşımın hukuki çerçeveyi serbest piyasa ekonomisi koşullarına uygun şekilde dönüştürmesi ile 19. yy. bir kapitalizm asrı haline gelmiştir (Pomery,1956:3-4). Altın para

sisteminin sağladığı istikrar ortamı da iktisadi ilişkilerin artması için aracı olmuştur.

1873-1896 Bunalımında uzun bir gerileme devresi yaşanmış, fiyatlar ve üretim miktarı düşmüştür. 1897'den itibaren resesyondan trend eğrisine doğru bir yükseliş göze çarpar. Üretim miktarı artmaya başlamış, I. Dünya Savaşına kadar hammadde temini ve üretilen ürünlerin massedilebilmesi için Pazar payı kapmak amacıyla ekonomik bir çekişme devresine girilmiştir (Pommery,1956:5). Ancak arada daralma dönemleri de görülmüştür. 1900'de ekonomik daralma başta Almanya olmak üzere İngiltere, Fransa ve daha az da olsa Amerika'da kendini hissettirmiştir. Daralma bütün sanayi dallarında görülmüştür. 1905'den itibaren görülen genişleme 1907'de yine bir daralma ile kesilmiştir. Amerika kaynaklı bu bunalımda önce sanayi üretimi düşmüş ardından banka ödemelerinin durdurulduğu mali bir kriz patlak vermiştir. 1908'de Amerikan çelik üreticilerinin, kapasitelerinin % 13'ü oranında üretimde bulunmaları bunalımın bir göstergesi olmuştur. Avrupa'yı etkileyen bunalım, 1909 yılından itibaren etkisini azaltmış ve 1913'e kadar hemen bütün ülkelerde üretim seviyelerinin olanca hızla arttığı bir dönem yaşanmıştır (Pommery,1956:20-22). Altın para sisteminin benimsenmiş olmasının sermaye ve ticari ilişkiler için güvenli bir ortam yaratması bunda etkili olmuştur.

Bugün olduğu gibi 1914 öncesinde de dünya ekonomisine Batı Avrupa ve Birleşik Amerika hükmetmekteydi. Siyasi açıdan Batı Avrupa devletleri Çarlık Rusya'sının geniş topraklarıyla birlikte dünyanın dörtte üçünü kontrol ediyorlardı. Ekonomik olarak ise toplam dünya üretim ve ticaretinin yarısından fazlasını gerçekleştiriyorlardı (Güran,1995:157).

Tablo 1.1.1913'te Dünya Ticaretinin Kıtalar Arası Dağılımı

Avrupa	%58.4
Birleşik Amerika ve Kanada	%14.1
Latin Amerika	%8.3
Asya	%12.1
Afrika	% 4.4
Okyanusya	% 2.7
TOPLAM	%100.0

Kaynak:Güran, 1995 :157

I. Dünya Savaşı ve 1917 İhtilali, Avrupa imparatorlukları ve ABD'den meydana gelen merkez ülkelerinin tarımsal ürün ve hammadde kaynağı olarak gördükleri çevre ülkelerle arasındaki hegemonik ilişkinin sona ermesine yol açtı. Bu ilişkinin I. Dünya Savaşı sonrasında yıkılmasında temel sebep 19. yy. sonuna kadar ekonomik ve siyasi açıdan hegemonik güç olan İngiltere'nin yerini siyasi açıdan henüz bu rolü üstlenmeye hazır olmayan ABD'nin doldurmamış olmasıdır.

19. yy.'dan itibaren şehirleşme oranının artması ve değişen tüketim kültürü üretim süreci ve ticari hareketleri canlandırdı. Avrupa başta olmak üzere devletlerin hayatında ekonomik sorunlar ön planda yer aldı. Dünya siyasetinde iktisadi mücadeleler kendini gösterdi. Ortaya çıkan emperyalizmin amacı dünya ekonomisinde, dünya ticaretinde pay sahibi olmak ve bunları kuvvetli bir orduyla korumaktı (Cornelius,1950'den naklen Trak,1973:314). Bu mücadeleler sonucunda çıkan I. Dünya Savaşının kısa süreceği düşüncesiyle başlangıçta bir savaş ekonomisi vücut bulmadı. Ancak savaşın beklenenden uzun sürmesi ile devletlerin ekonomiye müdahaleleri arttı. Bu müdahaleler; fiyatlar, üretim miktarları ve işgücünün sektörel dağılımında etkili oldu. Ülke içindeki ekonomik ilişkiler bozulmakla birlikte uluslararası ticari ilişkiler de altüst oldu. Bunlarla birlikte herhalde en

uzun ömürlü etki, savaşan ülkelerin dış pazarlarını kaybetmeleriydi. Savaşan ülkeler kaynaklarını savaşın gerektirdiği alanlara kaydırды. Almanya deniz aşırı pazarlarını tamamen yitirdi, İngiltere ise savaştan önceki düzeyin ancak yarısı kadar ihracat yapabiliyordu. Bu ortam deniz aşırı ülkelerin Avrupa'dan satın aldıkları malları ya kendilerinin üretmesine ya da başka ülkelere satın almalarına sebep oldu. Ayrıca savaş sonrası ticari ve siyasi ilişkilerde kendini hissettiren hegemonik bir güç olmamasının ve dünyadaki ticari ilişkilerin bozulmuş olmasının sağladığı olanakla, koruma politikaları izleyen bir çok ülke imalat sanayiini kurdu. Savaş Latin Amerika ve Asya ülkelerinin imalat sanayilerini kurmalarını ve ABD ve Japonya'nın da deniz aşırı pazarlarını Avrupa aleyhine genişletmelerini sağladı (Güran,1995:161-162).

Doğal olarak savaş sırasında dış borçlar ve savaşın finansmanı meseleleri önem taşıyordu. Etkileri savaş sonrasında da hissedilecek şekilde bir çok ülke savaşın finansmanında senyoraj gelirlerinden yararlandı ve savaş sonrasında enflasyon problemiyle karşılaştı. Diğer yandan savaşa katılmayan ülkeler ve ABD dış borçlar yoluyla büyük kârlar elde etti. Savaş sırasında ihracatını artıran ABD yarattığı cari fazlayla verdiği borçlar ile savaş öncesinde dışarıya borçlu iken, savaş sonrasında alacaklı duruma gelmişti. Ayrıca savaş esnasında Amerikan mallarına olan talebin artması Amerikan sanayiinin çok büyük bir ilerleme kaydetmesine yardımcı oldu.

Savaş sırasında artan para ihtiyacı altın para sisteminin terk edilmesine yol açtı. Savaş sonrası tekrar altın para standartına dönüş için temayül belirmişti ancak savaş sırasında artan tedavül hacmi eski pariteler üzerinden sisteme entegrasyonu imkansız kılıyordu.

Savaş sonrası Avrupa'nın yeniden imarı ve ertelenmiş olan talep dolayısıyla ekonomiler canlanmaya başladı. Savaş sonrasında hızlı ekonomik gelişmesi 1919 ve 1920 yıllarında özellikle ABD ve İngiltere'de görüldü. Ancak İngiltere'nin "boom"u 1921'de yerini bir daralmaya bıraktı. ABD'de ise

1929 bunalımına kadar sürececek bir endüstriyel gelişme ve yapı değişikliği ortaya çıktı. Yeni ve hızla gelişen sektörler, arazi ve hisse senedi spekülasyonları ekonomiye canlılık getirdi. Ekonomik canlılığın sürmesi spekülatif talebin canlılığına bağlı bir hal almaya başladı. Ayrıca ABD'ye dünya ekonomisinde yeni bir rol düşüyordu. ABD hem dış ticaret fazlası verip hem de net alacaklı durumda olduğundan sistemin sürekliliği, yeni borçlar verilmesini gerekli kılıyordu (Tekeli ve İlkın,1983:8).

Talep ve emisyon hacminin artması bir çok ülkede enflasyon problemini de beraberinde getirdi. 1914 yılında başlamış olan para güçlükleri 1919 ve 1920'de şiddetlendi. Avrupa'da bu yıllarda bir para buhranı yaşandı. Almanya'da Markın değeri 1921 yılında hala düşüyordu. 1922'ye gelindiğinde ülkede tedavül hacmi hızla artarken Markın değeri düşüyor, fiyatlar Markın değerindeki düşüşten daha yavaş yükseldiği için Alman malları dış piyasalarda talep ediliyordu. Ancak iç piyasada bir belirsizlik söz konusuydu. 1923 Ekim'inden itibaren hükümet işe el attı ve ardından yapılan Dawes Planı ile 1924'de istikrar nispeten yakalandı. İngiltere ise savaş sırasında yaşadığı enflasyon sebebiyle savaş öncesi parite ile altın standardına dönmek istemiyordu. Bu durum İngiliz sanayiinin rekabet gücünü zayıflatacaktı. Ayrıca dışarıdaki İngiliz yatırımları altın ya da sterlin üzerinden olduğundan, düşük pariteden altın standartını kabul etmek bu yatırımları cezalandırmak anlamına gelecekti. Ancak İngiltere'de maliye gibi konularda gelenekleri koruma eğilimi hakim olduğundan 1925'te savaş öncesi pariteden altın standardına bağlandı. Benzer sorunlar Fransa'da da yaşandı. 1922'ye kadar değeri artan Frank, Almanya'nın borçlarını ödeyememe ihtimalinin dile getirildiği spekülatif bir ortamda değer yitirdi. Hazine bonolarının ödenmesinin yarattığı baskıyla birlikte enflasyonist bir ortam oluştu ve değer kaybı devam etti. Ancak 1926'da hükümet değişikliği ve yeni tedbirlerle gidişat durduruldu. Yaşanan para problemlerine rağmen 1925 yılında Avrupa'da savaş öncesinin üretim düzeyine erişildi. 1924'e gelindiğinde İngiltere milli geliri 1914 düzeyine erişmişti. 1925'te Fransız bölgesi 1913'ten daha fazla ürettiyordu.

1928'e gelindiğinde, toparlanmanın 1924'e kadar başlamamış olmasına kârşın Almanya'nın kişi başına geliri savaş öncesi düzeyden % 15 daha fazlaydı. Kıta Avrupasının savaş esnasında üçte bir oranında düşen tarımsal üretimi 1929'a kadar savaş öncesi düzeyini çoktan aşmıştı (Heaton,1985:286-287). 1925-1926'dan sonra Batı ekonomik sisteminde görülen gelişme özellikle ABD, Kanada, Avustralya ve Fransa'da oldu. Aslında 1929'a kadar dünya ekonomisinin geliştiği kabul edilen bu dönemde 1927 yılında bir çok ülkede küçük ekonomik buhranlar görüldü.

I. Dünya Savaşı ortamında merkezle çevre arasındaki ilişkilerin yapısında da değişmeler olmuştu. Geleneksel uluslararası ticaret kuramına uygun, merkezin sanayi ürünlerinde ihtisaslaştığı, çevre ülkelerin de tarımsal ürünler ve hammadde ihraç ettiği yapı kırılıyordu. Bunda savaş sonrasında yeni merkezi ABD'nin hem sanayi ürünleri hem de tarım ürünlerinde ihtisaslaşmış olmasının ve tarım ürünlerinde uyguladığı korumanın da etkisi vardı (Tekeli ve İlkin,1983:25-26).

Savaş sonrasında başta imparatorlukların parçalanmasıyla ortaya çıkan yeni devletlerde olmak üzere hemen tüm ülkelerde bir ekonomik milliyetçilik dalgası kendini gösterdi. Batıda daha önce uluslararası ticarete ileri ölçüde bağımlı olan ülkeler yalnızca koruyucu tarifeleri değil, ithalat kotaları ve ithalat yasakları gibi daha katı tedbirleri de kapsayan çeşitli sınırlamalar getirdiler. Aynı zamanda ihracat sübvansiyonları ve diğer tedbirlerle ihracatlarını teşvike koyuldular (Güran,1995:164). Savaş sırasında Avrupa'nın başlıca ekonomilerinin üretim güçlerinin savaş tarafından emilmesi deniz aşırı ülkelerin ithalat açığını kapatmak için kendi üretimlerini artırmalarına sebep olmuştu. 1925 yılına gelindiğinde dünya üretimi 12 yıl öncesine göre % 18 artmıştı (Néré,1980:45-48).

Hindistan, İngiltere pamuklularına kârşın boykot uygulamakta ve gümrük vergilerini artırmaktaydı. Çin sanayileşme çabası içinde olduğundan

ithalatını azaltma uğraşındaydı. Latin Amerika ekonomileri tarımsal ürün ve hammadde ihracına dayanan ekonomilerini ithal ikamesine dönük bir sanayileşme ile çeşitlendirerek kendine yeterlilik oranını artırmak istemekteydi. Rusya ise 1917 yılından itibaren devrim sürecinin başlamasıyla ekonomik yapıyı yeniden şekillendirme uğraşı içine girdi. I. Dünya Savaşı'ndan erken ayrılmanın etkisiyle savaş tazminatları ve ülkenin yeniden imar edilme zorunluluğu gibi savaşın olumsuz sonuçlarıyla fazla kârşılaşmasa da enflasyon gibi ekonomik problemlerle kârşılaşmış, ancak NEP (New Economic Policy) altında denk bütçe ve kredi temin eden yeni bankaların kurulmasıyla 1926-1927 yıllarında enflasyon problemi çözülmese de savaştan önceki üretim düzeyine ulaşmıştı (Heaton,1985:287). NEP 1928 yılına kadar devam etti ancak hedefine varamadığı düşüncesiyle plan çalışmaları hız kazanarak 1928 yılından itibaren plan tecrübesine start verildi.

Savaş sırasında ve savaş sonrasında görülen yüksek enflasyonlar ve altın para sisteminden kopan ülkelerle birlikte görülen parasal kaymalar, yüksek koruyucu tarifeler için öne sürülen bir çok sebebe yenisini ekledi. Ortaya çıkan yeni devletlerin gümrük gelirlerine gereksinimleri vardı ve savaşta doğmuş ve savaş esnasında genişlemiş olan endüstrilerini kilit endüstri olarak görerek koruma talep ettiler. Böylece hem dış ticaret dengesinin düzeleceği ve değişim oranının iyileşeceği, hem de kendi endüstrilerini kurarak ulusal gururlarına bir temel kazandırarak eski yöneticilerine bir tokat atmak düşüncesi içindeydiler (Heaton,1985:292). O zamana kadar emperyalist ticaret politikaları, ulusal endüstrilerin gelişmesi için koruyucu gümrük tarifelerinin kullanılmasına izin vermemişti. Etkin bir koruma oranını silah olarak kullanabilmiş ve bundan yararlanabilmiş iki ülke ABD ve Rusya olmuştu. İngiliz kolonilerinde veya İran, Çin, Mısır, Türkiye, Tayland gibi ikili ticari anlaşmaların yapıldığı ülkelerde 1920'lere kadar düşük tarife oranları devam etmişti. Bundan ayrık tutulabilecek yalnızca Latin Amerika ülkeleriydi. Brezilya, İngiltere'nin dikte ettiği ticaret politikasından 1844'de kurtulabilmiş ve tekstil için etkin koruma sağlayacak gümrük tarifeleri

kullanabilmişti. Bu durum Arjantin ve Meksika için de geçerlidir. Hindistan da koruma olmamasına rağmen tekstil endüstrisini diğer iki korumasız pazar, Japonya ve Çin'e yaptığı ihracatla geliştirebilmiştir (Maddison,1970:24).

1928'den sonra düşük faiz hadlerinin de etkisiyle ABD borsasında spekülasyon arttı ve ülke dışına sermaye akışı azaldı. 1929 yazında spekülasyon inanılmaz boyutlara ulaşmıştı. Spekülatörlerin piyasaya girişinin durmasıyla birlikte hisse senetlerinin fiyatları hızla düştü. Yüksek değerlerden hisse senedi alan bir çok banka iflas etti. Bu arada Avrupa ekonomilerinin dengeleri de ABD'den sermaye akışı ile sağlandığından para akışının durmasıyla Avrupa ekonomilerinde de daralma başladı (Tekeli ve İlkin,1983:13). Bunalım patlak vermeden ABD ekonomisinde dikkat çeken pek çok öncül gösterge de oluşmuştu. 1929 yılı içinde kırılan tüketici güveni dolayısıyla tüketim harcamalarında ve sabit yatırımlarda bir düşüş yaşanmıştı. Fiyat seviyesi ise ilk aşamada tüketim talebindeki azalmayı karşılayacak önemli bir düşüş göstermemişti. Aynı dönemde Merkez Bankası da fiyat artışlarının süreceği beklentisiyle balon oluşturan sermaye piyasasına yoğunlaşmıştı. Spekülasyonun bitmesini istiyordu ve bunu sağlamak için faiz oranlarını artırması yeterliydi ancak aynı zamanda da ekonomik genişlemeyi durdurmak istemiyordu. Friedman'a göre bu kârarsızlık daha kötü bir bunalım yaşanmasına sebep olmuştur. 1928 yılı başlarında müdahale edilmiş olsaydı büyük ihtimalle iş aleminde 1929 bunalımındaki kadar uzun bir etkiye sahip olmaksızın sermaye piyasasındaki balon söndürülebilirdi (Dow,1998:161-164). Faiz oranlarının düşük tutulmasının bir sebebi de 1927'den itibaren ABD'nin sterlini desteklemek istemesi ve Londra'dan New York'a sermaye akışını önlemek istemesiydi. Ancak o dönemde fiyatlar maliyetlerdeki büyük düşümlere ayak uydurmadığından reel sektör için de faiz hadlerinin yüksek olması gerekiyordu. 1928 sonbaharından itibaren borsadaki çöküşle başlayan bunalım, bahsedilen gizli enflasyonun varlığı dolayısıyla daha ciddi boyutlara ulaşmakta gecikmedi (Polanyi,2000:64). Polanyi'ye göre uluslararası altın

standardının çöküşüyle yy.'ın başından beri bir çözülme sürecindeki dünya ekonomisinde 1920'li yıllarda bütün ulusal buhranlar uç noktalarına dış ekonomik ilişkiler alanında ulaşıyorlardı ve sermaye kaçışı dolayısıyla ulusal hükümetler politikalarını para değerinin korunmasına göre biçimlendiriyorlardı. Hükümetler dünya piyasalarına ulaşmak yerine ülkelerinin uluslararası bağlarını kendi elleriyle koparıyorlardı (Polanyi, 2000:61-65).

Bütün dünyayı etkileyen bir bunalımı sadece ABD ekonomisine bağlamak doğru olmayacaktır. Üzerinde pek çok farklı yaklaşımın görüldüğü 1929 bunalımı için dikkate değer bir diğer etki de yiyecek maddeleri ve hammadde fiyatlarının 1928'de düşmesi ve aynı yıl tahıl hasatının artmasıdır. Hasatın yüksek olmasının fiyatları zaten düşürmüş olduğu bir ortamda Sovyetler'in tahıl ihracatını artırmak için piyasaya dampingle girmesi tahıl fiyatlarını altüst etmiştir. Bu durum tam da birincil sektörün ağırlıkta olduğu ülkelere ve Almanya'ya sermaye akışının artık azaldığı zamana denk gelince kısa sürede ithalat talepleri kısılmıştır. Bir çok sektör genişleme dalgasının zirvesine 1929 yılında ulaştığından ani talep daralması imalat sanayilerini aşırı etkilemiştir (Heaton,1985:306). Kredi faizlerini ödemek ile ihtiyaç duydukları ithalatı yapabilmek amacıyla tarım ürünlerindeki fiyat düşüşleri kârısındaki tepki üretim artışı olmuş ve fiyatlar iyice düşmüştür. Bu durum ve bütün ülkelerin koruma politikalarına yönelmesi artık fiyat mekanizmasının fazla üretimi ortadan kaldırmasına imkan vermemiştir. Bir diğer etki de merkez ülkelerinde biriken sermayenin, yatırım riskini yüksek bulması dolayısıyla artık çevre ve yarı çevre ülkelere gitmemesidir. Bu durum merkezde üretimi canlı tutacak bir tüketim talebi oluşmasını engellemiştir. Kısa bir süre içinde sermaye akışının durması üretim sürecindeki ayarlamalar yapılmadan talebin kısılmasına neden olarak, yarattığı arz ile talep arasındaki farklılık buhranın temel sebeplerinden birini teşkil etmiştir (Tekeli ve Ilkin,1983:26).

Buhranın başlangıcında merkez ülkeler sorunu uluslararası düzeyde alışkın oldukları şekilde çözemeyince bu ülkeler bile içe dönük tedbirlerle soruna çare aramaya çalıştılar. Bu durumda dünya ekonomisi üzerinde kârar alıp uygulayacak bir güç kalmadı. Bu güç boşluğunun buhranın etkilerinin artması ve süresinin uzaması üzerinde etkisi olduğu muhakkaktır (Tekeli ve İlkin,1983:6).

1929 bunalımı dolayısıyla 1929-1932 yılları arasında ABD başta olmak üzere sanayileşmiş ülkelerin GSMH'lerinde %30'lara varan düşüşler yaşanmıştır. Bu durum 1929 GSMH rakamları dikkate alındığında böyledir. Eğer 1929 yılından itibaren potansiyel GSMH baz alınarak ölçüm yapılırsa bu oran büyük ihtimalle ABD için % 46, Avrupa ülkeleri için %12'lik bir daralmaya tekabül edecektir (Dow,1998:159). Gelişmiş ülkelere hammadde sağlayan az gelişmiş ülkelerin buhrandan etkilenme sebebi ise çok kısa sürede tarım ürünleri ve hammadde fiyatlarının düşmesidir. ABD'ye hammadde sağlayan ülkelerin bu ülkeye yaptığı ihracat krizin hemen ertesinde üçte bir oranında azalmıştır. Ancak fiyatların düşmesi dolayısıyla değer olarak üçte ikilik bir azalma söz konusudur. İhracat gelirlerindeki bu azalma dolayısıyla özellikle Avrupa'nın hammadde üreticilerine yaptığı ve GSMH'sinin % 5'ini oluşturan mamul mal ihracatı büyük oranda azalmış ve GSMH'nin % 2'si seviyesine düşmüştür (Dow,1998:159).

Bütün dünyayı etkileyen ve Türkiye'nin ana ihraç maddeleri olan hammadde ve tarım ürünlerinde büyük fiyat düşüşlerine sebep olan bir buhranın, Türkiye'yi, sürekli dış açık verdiği bir dönemde, etkilememesi mümkün değildir. Bunalım, ekonomi üzerindeki etkisiyle birlikte ilerleyen yıllarda yeni ekonomi politikası açılımları ortaya koymak konusunda tetikleyici bir güç de olacaktır.

1.4. 1929 Bunalımının Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri

1920'lerde ekonominin zayıf ve dışa bağımlı yapısı başta para-kambiyo sisteminden kaynaklanmaktaydı. Osmanlı Bankası'nın emisyon bankası olarak çalışma yetkisi 1925'te sona erdiği ve henüz bir merkez bankası kurulmamış olması dolayısıyla hükümet emisyon hacmini genişleterek kalkınmayı finanse etme şansına sahip değildi. Bu sebeple kredi hacminin artması çok sayıda yabancı bankaya ve fonlarının yurtiçine akmasına bağlıydı. İngiliz Sterlini'ne bağlanan TL dış ticaret sürekli açık verdiği için değer kaybediyordu.

1929'da ABD'de Büyük Buhran patlak verirken buna Türkiye'nin kendi içindeki olumsuz koşullar da eklendi. 1929 yılında gümrük tarifeleriyle ilgili Lozan'ın getirdiği kısıtlamalar bitiyordu. Türkiye artık bağımsız bir dış ticaret politikası oluşturabilecekti. Ancak gümrük vergilerinin yükselecek olması dolayısıyla stoklamak amacıyla o yıl büyük bir ithalat patlaması oldu. Ayrıca kötü ürün yılı yüzünden tahıl ithalatı artmıştı. Bunlara Osmanlı borçlarının ilk taksitinin ödenecek olması da eklendi. Osmanlı borç taksiti ödemeler dengesi üzerinde 15 milyon TL civarında bir yük getiriyordu (Boratav,1989:36). Döviz yükümlülüklerinin bu kadar arttığı bir ortamda Büyük Buhranın tarım ürünleri fiyatlarını düşürmesi dolayısıyla o döneme kadar rastlanmamış bir dış ticaret açığı meydana geldi ve kambiyo krizi patladı (Kazgan,2002:63-64). Türk Lirasının değerindeki hızlı düşüş, kısa vadeli dış borç yükümlülüğü bulunanların iflasına sebep oldu. Ancak hükümet bunu uluslararası bir bunalımdan çok spekülasyonla ithalata bağlıyordu. Bu sebeple halkı tasarrufa ve yerli malları kullanmaya yöneltmek için 1929'da Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyetini kurdu. Ardından önce Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Kanunu ve bunun para değerinin korunmasında yetersiz kaldığı görülünce de 1930 tarihli ve 1567 sayılı Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun çıkarıldı. Çalışmaları devam eden bir Merkez Bankası kurma girişimi

tamamlanincaya kadar kambiyo alım-satımını idare etmek ve spekülasyona engel olmak için milli ve yabancı bankaların katılımı ile Bankalar Konsorsiyumu kuruldu. 1930'un üçüncü ayından sonra Kambiyo Borsalarında sağlanan istikrarda alınan tedbirlerin ve Bankalar Konsorsiyumunun önemli katkıları olmuştur (Tekeli ve İkin,1983:80-82). Ancak Türkiye'nin kendi parasına hakim olmasını sağlayan ve para-kambiyo rejimini tûmden değiştiren olay, 1930'da Merkez Bankası'nın kurulmasıdır. Merkez Bankası'nın kurulmasıyla birlikte, serbest kambiyo rejiminin sona erdirilmesi, dış ticaretin kotalara bağlanması ve yapılan kliring anlaşmaları, Türkiye'nin Buhran sırasında dũnyanın bağımsız kesiminin izlediği yolu izleyerek faiz haddini, kambiyo dũzenini ve dış ticaretini denetim altına almasını sağlamıştır (Kazgan,2002:65).

Türkiye'deki ekonomik daralma başlarda dũnya buhranı ile ilişkilendirilerek tartışılmamış, özellikle dış ticaret hadlerinin aleyhimize değiştiği görũldũkçe tartışmalar da buhranla bağlantılı hale gelmiştir. Ekonominin yapısı dolayısıyla sanayi ũlkelerine göre işsizlik oranı çok fazla artmamıştır. Krizin tarım ũrünleri fiyatlarında hızlı bir dũřüře sebep olması, Türkiye'nin ithal ettiği sanayi ũrünlerinin başlangıçta krize direnç göstermesi, daha sonra ise koruyucu gũmrük tarifelerinin etkisiyle fiyatlarının beklenenden daha az dũřme göstermesi, dış ticaret haddinin ũlkemiz aleyhine dũnmesine; iç ticaret hadlerinde de tarım aleyhine bir gelişmenin oluşmasına sebep olmuştur. En önemli tarım ũrünleri olan buğday ve diğer tahılların fiyatlarında, 1928/1929 ile 1932/1933 arasında % 60'ın üzerinde bir dũřüş meydana gelmiş ve fiyatlar 30'ların sonuna kadar aynı dũzeyde kalmıştır. En önemli ihraç ũrünlerimiz olan tũtũn, pamuk, kuru ũzũm ve fındık fiyatlarında da ortalama % 50'ye varan dũřüşler yaşanmıştır (Owen ve Pamuk,2002:25). Buna kârşın dışarıdan ithal ettiğimiz sanayi mallarının fiyatlarında % 10-27 arasında bir azalma olmuştur (Zarakolu,1982:90). 1928-34 yılları arasında ihracatımız miktar olarak % 251 oranında artmasına rağmen, değer olarak % 53 azalmıştır (Zarakolu,1982:92). Türkiye'nin

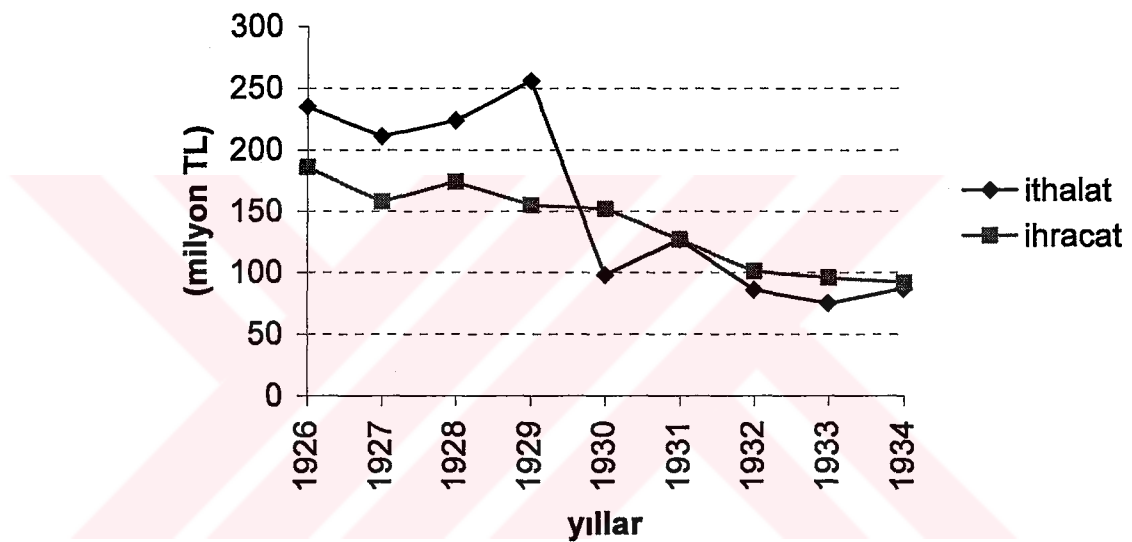
geleneksel ihraç mallarından oluşturulan endekse göre 1929 yılında endekse giren ihraç mallarının toplam ihracat içindeki payının en düşük değeri almış olması, Türkiye'nin önemli ihraç ürünlerinin diğerlerine oranla buhrandan daha fazla etkilenmiş olduğunu gösterir (Tekeli ve İkin,1983:84). Dış kredi olanakları da bulunmadığı için ithalat yarı yarıya azalmak zorunda kalmıştır (Yenal,2001:84).

Dış ticaret hadlerindeki aleyhimize olan bu gelişmeler sonrası hükümet, ihracatı artırıp ithalatı azaltmak için devalüasyona gitmeyi uygun bulmamış, TL'yi 1930'da 1£=10,30 TL paritesine bağlarken ithalat üzerinde kısıtlayıcı politikalarla korumacılığa yönelmiştir. Makine ve teçhizat ile sanayi hammaddeleri üzerindeki vergiler düşük tutulmakla birlikte tüketim mallarına uygulanan gümrük tarife oranları artırılarak ortalama oran % 13'den % 46'ya çıkârmıştır. Bu gelişmeler sonucunda, ithalat ihracata kıyasla daha belirgin bir düşüş yaşamıştır. İhracat miktarı artmasına kârşın ihracat değerinin azalmasının bir anlamı da ihracatın 1930'lu yıllarda ulusal ekonominin toparlanma ve büyümesine katkıda bulunmakta başarısız olmasıdır (Owen ve Pamuk,2002:28).

İhraç malları fiyatlarının çok fazla düşmesi dolayısıyla ihracat miktarı artmasına kârşın ihraç değerinin düşmesi problemi vardı, bu yüzden gümrük resimlerinin artırılmış olması ticaret açığının kapatılmasını sağlamak için yeterli değildi. Bu durum göz önünde bulundurularak, 1931 yılından itibaren, kalkınma çabası içinde olmamız da dikkate alınarak ithalata ürün bazlı kısıtlamalar getirildi. 1933'e kadar ithalatımız % 72 oranında daraldı (Şekil 1.1). Ancak kalkınmanın sağlanabilmesi için ihracat ve ithalatın artırılması gerekiyordu. 1933'de uygulamaya başlayan kliring ve takas sistemi bu amaçla ortaya atıldı. Böylece dış ticaret açığına sebep olmadan hem ithalat hem de ihracat teşvik edilmiş oldu. Mümkün olduğunca çok sayıda takas ve kliring antlaşması yapılmaya çalışıldı. 1937 yılına gelindiğinde ihracat ve ithalatımızın % 85'i kliring yoluyla yapılıyordu. Bu arada ihracatta

standardizasyona gidilmeye çalışıldı ve bazı mallara kalite kontrolü getirildi. Aynı zamanda kredi dağılımında ihraç malları üreten tarım kesimine öncelik tanındı. (Zarakolu,1982:94). Bununla birlikte bozulan dış ticaret hadleri dolayısıyla tarımsal üretim satın alma gücü bakımından daha az kazançlı hale geldikçe, sanayileşmenin cazibesi de o oranda arttı (Tezel,1994:241).

Şekil 1.1. İthalat ve İhracat değerleri (1926-1934)

Kaynak: Yenal,Cumhuriyetin İktisat Tarihi

Tarım ürünlerinin nisbeten elverişli fiyatlarla satıldığı 1923-28 döneminde yeni işletmeler kurma, eskilerini onarma, yeni tarım aletleri alma konusunda belirgin artış yaşanırken, krizle birlikte bütün bu yatırımlar durmuş hatta sermaye tarımdan ayrılmanın yollarını aramaya başlamıştır (Zarakolu,1982:90).

Tarım ürünleri fiyatlarının düşmesi sadece tarımsal üretimi etkilememiş ekonominin tamamı üzerinde etkili olmuştur. Tarımsal gelirin azalması çiftçilerin kredi taleplerini azaltmış, devlete olan vergi borçlarının ödenmesinde sorunlar çıkmasına neden olmuş, bu döngüsel süreç sonucunda Ziraat Bankası kredi alacaklarını tahsil edememiş ve krediler

üzerine kısıtlamalar getirip, faizlerini artırmak, daha ağır koşullarla kredi vermek zorunda kalmıştır. Krizden önce çiftçilerin artan harcamaları krizle birlikte gelirin düşmesiyle köylünün piyasa ile olan ilişkilerini azaltmış, ekonomide genel bir durgunluğa sebep olmuştur.

1925 yılında Aşar vergisinin kaldırılmasıyla, dolaylı vergilerin devlet gelirleri içindeki payı artmıştı. Ancak böyle bir vergi yapısının, daralma dönemlerinde iki sakıncası vardır; tüketici fiyatlarının artmasına sebep olur ve gelirdeki azalmaya karşı vergi yükü artar. Bunun sonucunda ekonomik daralma dönemlerinde dolaylı vergi uygulaması daralmayı artırıcı etkide bulunur. Bu etkinin oluşacağını bilinmesine rağmen bütçe denkleğinin sağlanmasına ve devlet eliyle sermaye birikimine önem verildiğinden, dolaylı vergilerin oranı yükseltilmiş, kapsamı genişletilmiştir. Ayrıca doğrudan vergilerde de artış yapılmış, maaş ve ücretler üzerine buhran ve muvazene vergisi konulmuştur. (Zarakolu,1982:90-93).

Büyük Buhran bütçe üzerinde de etkili olmuştur (Tablo 1.2). Bunalımın derinleştiği 1932 yılında 1928'e göre kamu hizmetlerine harcanabilecek kaynaklarda % 22 oranında kısılma meydana gelmiştir. Dört yıl içinde savunma harcamalarında %35, bayındırlık ve iskan harcamalarında % 44, eğitim ve sağlık harcamalarında %15 tasarrufa gidilmiştir (Yenal,2001:86). İhracata bağlı olarak ithalat da azaldığından hazinenin gümrüklerden aldığı vergi eski düzeylerini koruyamamıştır. Hükümet, dış ticaret açığının artması karşısında önce Türk Parasını Koruma Kanunu'nu, ardından İhtikarı Önleme Yasası ve İthalat Sınırlandırılmasına İlişkin Yasayı çıkararak, ithalatı denetleyen koruma önlemlerine başvurmuştur. Bu korumacı politikalar, ardından hemen devletçi politikaların benimsenmesiyle sürdürülmemiş, 1932 yılına kadar sanayide devlet işletmeciliği genişlememiş aksine daralmıştır (Boratav,1989:48). 1930 ve 1931 yılları iç ekonomiye dönük müdahale önlemlerinin alınmadığı yalnızca dış ticaret ve kambiyo rejimlerinin denetlendiği yıllardır.

Tablo 1.2.1926-1933 Bütçe Gelirleri (1000 TL)

	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933
Kazanç Vergisi	11,212	13,412	13,716	14,544	13,090	12,739	11,400	11,709
Muamele Ver.	13,852	18,215	18,920	19,254	15,889	9,078	11,763	13,148
Bina Vergisi	4,401	5,048	5,931	7,580	7,899	4,417	4,247	4,147
Hayvan Vergisi	14,234	12,629	11,913	13,855	13,857	13,163	11,169	10,731
Arazi Vergisi	6,564	5,890	5,696	6,307	5,759	6,052	4,999	4,889
Gümrük Ver.	61,423	59,752	64,211	65,641	56,158	44,009	38,514	34,834
Tekel Gelirleri	21,112	31,620	35,889	37,958	35,744	34,334	39,599	33,107
Diğer Gelirler	47,565	55,673	65,754	59,009	68,081	63,632	92,613	85,734
TOPLAM	180,363	202,239	222,030	224,143	216,477	185,924	214,304	198,299

Kaynak:Yenal, Cumhuriyet'in İktisat Tarihi, 2001: 73

Gümrük vergileri oranları 1929'dan itibaren artırıldığı halde gümrük vergi gelirleri düşmüştür. 1932 yılına gelindiğinde gümrük vergi gelirlerinde 1928 yılına nazaran üçte birden fazla düşüş meydana gelmiştir. Bunun üstüne bir de dış borç ödemelerini ekleyince borç dışı kamu harcamalarında beşte birlik kısıntı yapmak gerekmiştir (Yenal,2001:86).

Dünya İktisadi Bunalımının Türkiye için belki de en önemli etkisi, Kemalist iktidar yabancı sermaye karşıtı olmamasına hatta sanayi projeleri için yabancı sermaye ve uzmanlık arayışı içinde olmasına rağmen, ülkeye 30'lu yıllar boyunca bir hayli düşük seviyede sermaye girişi olmasına yol açmasıydı (Owen ve Pamuk,2002:28).

1.5. İktisadi Politika Arayışları

Lozan Antlaşmasına göre yapılan mübadele işleminden sonra Türkiye'den birçok tüccar, sanayici, sanatkar, serbest meslek sahibi gitmiş ve büyük çoğunluğu tarım kökenli olan soydaşlarımız gelmiştir (Arı,2000:174-175). Kendi içinde dil ve din bakımından daha türdeş, içindeki etnik karşıtlıklar azaltılmış bir toplumsal yapı, iktisadi gelişme için daha elverişli bir ortam yaratacak (Tezel,1994:101) ve ekonominin millileştirilmesi açısından uzun vadede olumlu olacak bu girişim, kısa vadede Türk sanayii üzerinde önemli problemler ortaya çıkarmıştır. Mübadelenin yapıldığı yıllarda şirket sermayelerinin ve sunulan emeğin yalnızca % 15'ine Türkler sahipti, buna karşılık sermayenin % 50'si ve işgücünün % 60'ı Rumlar tarafından sağlanıyordu (Korum,1982:65). Ayrıca Osmanlının son döneminde imtiyazlarla ülkeye gelen yabancı şirketler kimi zaman kendi ülkelerinden işçi de getiriyorlardı. Bu durum Türk İşçisinin o yıllarda sanayiden ne kadar kopuk olduğunu ortaya koymaktadır.

Liberal dönem olarak adlandırılabilir dönemin devlet politikaları; milli bir müteşebbis sınıfının bulunmaması ancak bu sınıfın oluşturulmak istenmesinin ve devletin ekonomik kaynaklarının işleri fiilen üstlenmeye yetmemesinin sonucudur. Bu amaçla İş Bankası kurulmuş, Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkarılmış, Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuştur (Korum,1982:66-67).

1920'li yılların sonunda ana siyasi kadrolar hem özel girişimin o güne kadar sağladığı sermaye birikiminin rejimin geleceği bakımından güvence vermediğini (Kuruç,1988:XXXVII) hem de 1929 bunalımının patlak vermesiyle artan iflaslar dolayısıyla özel kesimin sanayileşme konusunda bekleneni veremeyeceğini düşünmekteydi (Şahinkaya,1999:114).

İktisadi politika arayışları Serbest Fırkanın kurulması ve beklenenden daha fazla ilgi görmesiyle hız kazanmıştır. Serbest Fırka bir nevi termometre vazifesi görmüş toplumsal huzursuzlukları ölçmenin aracı olmuştur (Başar,1981). Artık, sanayileşmenin hızlandırılması ekonomik olduğu kadar siyasi bir ihtiyaç halini de almıştır.

Serbest piyasa ekonomisi çerçevesinde yalnızca piyasa güçleri ile ulusal bir ekonomi politikası izlenemeyeceği açıktır. Bunun için politika kararlarının oluşturulacağı, gerekli bilgilerin sağlanacağı ve baskı gruplarının da karar alma sürecine dahil edileceği kurumlara ihtiyaç duyulmaya başlamıştır. Bu kurumsallaşma çabaları sonucunda 1925 yılından itibaren Ticaret Sanayi Odaları, Âli İktisat Meclisi, İstatistik Umum Müdürlüğü ve İktisat Vekaleti kurulmuştur (Tekeli ve İkin,1983:57).

Fiilen varolan ancak yasal dayanağı olmayan Ticaret ve Sanayi Odaları, 1925 yılında çıkarılan bir kanun ile hem yasal zemine kavuşturulmuş hem de görev ve yetkileri belirlenmiştir. Bu yasa ile odalar, kamu tüzel kişiliğini haiz oluyor ve üye olmak zorunlu hale getiriliyordu. Odaların çalışma usul ve esaslarının belirlenip, tüm tüccar ve sanayicilerin üye olmasının sağlanması, karar alma mekanizmasında etkin olabilecek ve alınan kararlara karşı tepkilerini dile getirebilecek bir baskı grubunun ilk adımlarını atmıştır.

Piyasa ekonomisinin kurumlar kadar önemli bir diğer zorunluluğunun gelişmiş bir özel hukuk sistemi olduğu bilinciyle 1926'da, Medeni Kanun, hemen ardından, iktisadi ilişkileri düzenlemek amacıyla Borçlar Kanunu ve Türk Ticaret Kanunu arka arkaya çıkarılmıştır.

1926 yılına gelindiğinde hala dış ticaret dışında ekonominin yapısı hakkında bilgi sahibi olunmaması, temel üretim faktörü olan emek ile ilgili bilgilerin dahi bilinmemesi dolayısıyla, Başbakanlığa bağlı İstatistik Umum

Müdürlüğü kurulmuş ve 1927'de ilk sayım yapılmıştır. Böylece nüfus, sanayi ve tarıma ilişkin ilk güvenilir bilgiler elde edilmiş üretim yapısı belirlenmeye çalışılmıştır.

Âli İktisat Meclisi; 19. yy başlarında Fransa, Almanya, İtalya gibi ülkelerde görülen, çeşitli baskı gruplarının yer aldığı ve İktisat politikasının şekillenmesi amacıyla oluşturulmuş yardımcı bir kuruluştur. Genellikle istişari bir organ olarak teşekkül eden Âli İktisat Meclislerinin bir örneği de 1927 tarihli ve 1170 sayılı bir kanunla ülkemizde ihdas edilmiştir. Kanunun gerekçesinde; ülkede iktisadi açıdan düzenleme ve iyileştirme amacıyla gerçekleştirilmesi gereken iktisadi gelişmelerin tespit edilerek, açık ve muayyen bir program oluşturulması gereğine değinilen Âli İktisat Meclisi (TBMMZC,1927:777), Avrupa'daki örneklerinden farklı olarak, sınıfsal çıkar çatışmalarını uzlaştırmaktan ziyade özel kesimin bazı isteklerinin hükümete intikali için bir kanal olmuştur. 12'si Vekiller Heyetince iktisadi konularda yetkinlikleri kabul edilen kişiler arasından, diğer 12'si Ticaret ve Sanayi Odaları ile Meslek Teşekkülleri arasından seçilen Meclisin, birinci fahri reisi Başvekil, ikinci fahri reisi İktisat Vekilidir. Kanunla kendisine verilmiş görevlere rağmen, pratikte daha çok araştırmaya dönük çalışmalar yapmıştır. İlk yıllar hayat pahalılığı, para ve gümrük meseleleri üzerinde çalışmalar yapmış olan Meclis, ilk ödemeler dengesi tablosunu da oluşturmuştur. Bununla birlikte aşağıda da görüleceği üzere 1929 yılında iktisadi program hazırlamak üzere çalışmaya başlaması ülkede büyük merak uyandırmıştır. Âli İktisat Meclisi tarafından hazırlanan ve Şakir Kesebir Raporu olarak anılan rapor, her ne kadar Sanayi Planı ile ilgili çalışmaların parçası olmasa da Sanayi Planı ve öncesinde ki çalışmalarda olduğu gibi ithal ikameci bir yaklaşıma sahip olması ve bir iktisadi program oluşturmak yolunda ilk resmi çalışma olması dolayısıyla önem arz etmektedir (Tekeli ve İlkin 1983:59-62).

1929 yılı ortalarında Âli İktisat Meclisi tarafından "İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor" hazırlanmış ve 1930 yılında Milletvekillerine dağıtılmıştır. Genel

olarak geçmiş dönemlerin değerlendirmelerinin ayrıntılı olarak yer aldığı raporda varolan uygulamalardan çok farklı yaklaşımlar ortaya konulmamıştır. Sanayileşme konusunda tatmin edici gelişmelerin sağlanmadığı bir ortamda rapor doğal olarak fazla dikkat çekmemiştir. Benzer şekilde 1930 yılında hazırlanan K. Müller, H. Schacht ve M. Charles Rist raporları da arayış çabalarının birer örneğidir. K. Müller ve H. Schacht, raporlarında Türkiye'yi bir çevre ülke olarak batı merkezli bir bakış açısıyla değerlendirmişlerdir. Bu raporlar kabul görmüş çalışmalar değildir (Korum,1982:71).

Ülkenin hızlı bir iktisadi kalkınma gerçekleştirememesinin temel sebebi sermaye kıtlığıdır. Hükümet bu kıtlığı kurduğu bankalar ve devlet işletmeleri ile aşmaya çalışmış ve bunları bütçe olanakları ve başka bazı cebri tasarruf yöntemleri ile desteklemeye çalışmıştır.(Zarakolu,1982:99).

1930'lara gelindiğinde Türk ekonomisinin sorunu, mevcut üretim kapasitesinin tam kullanılmaması değil, yeni kapasite yaratmak ve verimlilik artışı sağlamaktır. Az sayıda tarım ürünü dışında dışarıya satacak malı olmayan ve sanayi ürünlerinden en zaruri tüketim mallarını bile dışarıdan almak zorunda kalan bir ekonomi söz konusudur. Bu sorunlar ekonomide talep eksikliği ile ilgili olmadığından açık bütçe politikası izleyerek yeni talep yaratılması ve ekonomiyi canlandırması beklenemez. Batı ülkeleri 1929 Bunalımından sonra koruyucu politikalarla ithalatı kısımaya, devalüasyonla ihracatı artırmaya çalışmışlar aynı zamanda ülke içinde de talep artırıcı para ve maliye politikalarına başvurmuşlardır. Böylece ülkelerindeki kapasite kullanım oranlarını artırmaya çalışmışlardır. Türkiye ise hem krizle mücadele hem de kalkınma hamlesini gerçekleştirmek amacıyla yeni kapasite yaratmak zorundadır. Bunun için, açık bütçe yoluna başvurulmamış, döviz kontrolü, ithalat resimleri, kontenjan ve kliring uygulamaları ile ödemeler dengesi problemlerini aşmaya çalışırken ülke içinde finansman ihtiyacını karşılamak için etkin bir kredi organizasyonu ile bankacılık sektörünün güçlendirilmesine çalışılmıştır (Zarakolu,1982:103).

1928'den itibaren bankaların itibari sermayelerinin, mevduatların, kredilerin artmasındaki temel etkenlerden biri sanayi madencilik ve ulaştırma alanındaki teşebbüsleri kurmak, işletmek ve finanse etmek üzere finansman bankalarının kurulmasıdır.

Bu süreçte 1929 bunalımından önce olduğu gibi, bunalımdan sonra da denk bütçe politikası izlenmeye devam edilmiştir. Bütçe politikasında Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren cari harcamalar kadar sermaye birikimi sağlayacak harcamalara da önem verilmiştir. Denk bütçe politikası dolayısıyla krizden sonra devlet gelirlerinde ortaya çıkan azalmaya karşı vergi oranları yükseltilerek, yeni vergiler koyarak ve borçlanmaya gitmek suretiyle çözüm üretilmeye çalışılmıştır (Zarakolu,1982:90-92).

1929 bunalımının etkilerinin Türkiye'de de görülmesi ile birlikte alınacak önlemlerin tartişılmasının ilk aşaması, içine düşülen bunalımın dünyada yaşanan bunalımla ne kadar ilişkili olduğudur.

Genellikle maliye müfettişleri gibi yurtdişında liberal ekonomi eğitimi almış bürokratlar, Türkiye'deki bunalımın Dünya bunalımının bir uzantısı olduğunu, Türkiye'nin tek başına çözüm bulamayacağını, Dünya bunalımının çözülmesine paralel olarak bunalımdan çıkılabileceğini, bu yüzden uluslararası çözüm önerilerine katılmak gerektiğini tavsiye etmekteydi (Tekeli ve İlkin,1983:29) (Başar,1981:68 vd).

Ahmet Hamdi Başar'ın başını çektiği bir diğer yaklaşım ise Türkiye'deki bunalımın kendine özgü olduğu, Dünyanın içinde bulunduğu bunalımla ilgisi olmadığı, bu yüzden çözümlerin uluslararası düzeyde değil ülke içinde alınan önlemlerle sağlanabileceği şeklindeydi. Örneğin Ahmet Hamdi, bunalımın, yurtiçinde buğday fiyatlarının aşırı düşmesine izin verilmesi sebebiyle ortaya çıktığı üzerinde duruyordu (Başar,1981:70 vd).

Bu iki yaklaşımın yanında özellikle Kadro dergisi yazarları Türkiye'deki bunalımın dünyada yaşanan bunalımla ilgisi olduğunu kabul etmekle birlikte, bunun ulusal harekete yeni açılımlar vermek için kurucu bir unsur olarak kullanılabileceğini, bu yüzden pasif bir tutum içine girmenin yanlış olacağını (Asaf,1932:27), Dünyadaki bunalımın erken bitmesi durumunda Türkiye'nin tekrar Batı etkisine gireceğini dile getirmektelerdi (Tekeli ve İkin,1983:30).

1.6. İktisadi Devletçilik Tartışmaları

İnhisarlar ve demiryolu gibi somut konuların tartışılması sırasında devlet müdahalesiyle ilgili görüşler dolaylı olarak ortaya çıkmakta, 1929-1930 yıllarında devletçilik terimi kullanılmadan devlet müdahaleciliği üzerine tartışmalar görülmektedir (Boratav,1982:51).

Liberal politikaları cephe olarak devletin iktisadi hayatta daha fazla rol alması gereği üzerinde ilk kez duran Tasarruf ve Yerli Malları haftasının açılışı vesilesiyle yaptığı konuşmasıyla İsmet Paşa olmuştur. Konuşmasında, "biz hükümetin, memleket iktisadiyatına her sahada yardımcı müdahalesi ve teşkilatı ile hükümetin vazife ifa etmesi lazım geldiği esasını takip ediyoruz" demiştir (Kuruç,1988:129).

Türkiye Cumhuriyeti içinde bulunduğu zorunluluklardan da kaynaklanan bir seçeneksizlikle tarımsal bir iktisadi yapı ve liberal bir anlayışla 1929 bunalımının getirdiği ekonomik sorunlara çözüm aramış ancak ekonomik olduğu kadar siyasal bir seçim de yaparak liberal ekonomi politikasını bırakarak devletçilik ilkesini benimsemek zorunda kalmıştır (Tekeli ve İkin,1983:2). Devletin sermaye birikiminde birincil araç olacak 30'lu

yıllardaki devletçi sanayileşme politikası 20'lerde benimsenen liberal ekonomiye bir almaşık olarak ortaya konulmamıştır. Gerçekte bu kapitalist gelişme stratejisi içinden türetilmiştir (Tezel,1994:245). 1931 yılı içerisinde Serbest Fırka denemesinin de etkisiyle siyasi liderler hızlı bir iktisadi hamle yapılmaması durumunda iktidarı her an kaybedebileceklerini düşünmüş olmalıdır.

Serbest Fırka, 1930 yılında yapılan belediye seçimlerinde beklenenden fazla oy alarak halktaki hoşnutsuzluğu yansıtmıştır. Nitekim 18 Kasım 1930'da M. Kemal sorunları yerinde görmek amacıyla bir yurt gezisine çıkmış ve iki aşamadan oluşan gezi Mart 1931'de sona ermiştir. Gezi sırasında Halk Fırkasını muayyen fikirlere bağlamak konusunda tartışmalar yapılmıştır. Başlangıçta hayatın dinamik çehresine damga vurmamak için parti muayyen fikirlere bağlanmamıştır. Ancak Serbest Fırkanın belirli konularda net yaklaşımlarının olması, örneğin iktisadi hayata dair serbestlik taleplerinde bulunması, CHF'nin de kendine belirli bir prensipler bütünü çizmesini gerekli kılmıştır (Başar,1981:42-43). M. Kemal, geziye katılanlarla fırkanın programını teşkil edecek prensiplerin nelerden ibaret olduğunu tartışmıştır. Ancak bundan daha önce ilk kez devletçilikten söz eden İsmet İnönü olmuştur. Ağustos 1930'da Sivas'ta yaptığı konuşmasında (Rıza,1933:314-315);

“Liberalizm nazariyatı bütün bu memleketin güç anlayacağı bir şeydir. Biz iktisadiyatta hakikaten mutedil devletçiyiz. Bizi bu istikamete sevk eden bu memleketin ihtiyacı ve bu milletin fitri temayülüdür.... Mutedil devletçi olarak halkın temayülatına ve metalibine yetişemiyoruz diye kusurluyuz. Devletçilikten büsbütün vazgeçip her nimeti sermayedarların faaliyetinden beklemeğe sevk etmek bu memleketin anlayacağı bir şey midir?”

diyerek devletçiliğe ilk vurguyu yapmış ancak daha sonraki konuşmalarında altını doldurma ihtiyacı duymamıştır.

M. Kemal'in yurt gezisi sırasında altı okun prensipleri tartışılmış, ilk aşamada devletçilik, üzerinde en az konuşulanlardan biri olmuştur. CHF Genel Sekreteri Recep Peker, devletçiliği memlekette sermayedar olmamasına ve ecnebi sermayesi de bulunmamasına bağlıyor ve bunu bir zaruret olarak görüyordu (Başar,1981:49).

1931 yılı başında M. Kemal İzmir'de devletçilik kavramını içeren bir konuşma yaptı. Bu konuşmada ilk kez Halk Fırkası programının bir unsuru olarak devletçilikten söz edilmekteydi; "Fırkamızın takip ettiği program..... iktisadi nokta-i nazardan devletçidir...." (Kuruç,1988:132). Devletçilik birkaç ay sonra mayıs 1931'de CHF'nin büyük kongresinde altı oktan biri olarak parti programına da girdi;

"Ferdî mesai ve faaliyeti esas tutmakla birlikte mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete erdirmek için milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde bilhassa iktisadi sahada devleti fiilen alakadar etmek mühim esaslarımızdandır." (Bila,1999:65-66).

Ancak 1931 yılında devletçilik temel bir ilke ve politika olarak henüz pek bir şey ifade etmiyordu ki kongrede de devletçilikle ilgili pek tartışma yaşanmamıştır. Bunda devletçilik adına o güne kadar yapılan ve söylenenlerin sermaye çevrelerinin çıkarları ile çelişmemiş olması etkilidir (Boratav,1982:60).

Recep Peker CHF programını açıklarken (Hamitoğulları,1982:127);

"Programımızda bütün istihsal vasıtalarını devletleştiren, serbest ticaret ve mülkiyet..... tanımayan, serbest sermayenin çalışmasına müsaade etmeyen ve bütün iktisat faaliyetlerini benimseyen aşırı devletçilik fikirlerine yol açmayacak bir vuzuh vardır.... Ticaret faaliyetlerini serbest tutmakla birlikte yapılması lazım gelen işlerden şahsi teşebbüslerin başaramayacaklarını veyahut şahsi teşebbüse bırakılmakta zarar tasavvur ettiklerini devlete yaptırtmak yolunu takip ediyoruz.... devletçilik aleyhine söylenen fikirlerden biri de devlet müdahalesinin.... serbest çalışmayı tazyik ettiğiidir....Fakat... gerektiği yerde devlet müdahalesi olmadığı zaman diğer harici şartların hem kazanmak isteyenleri,

hem de memleketin bütün hayatını tazyik edeceği de söylenebilir.... Fırkamız devleti, yapıcı, yönetici, tanzim edici bir unsur kabul ediyor... Biz vatana şevketli bir istikbal hazırlayabilmek için devletçilik yükünün sorumluluğu altına girmekte isabet görüyoruz. Fırkamız serbest ticaretin ve normal çalışan sermayenin dostudur. Ezici ve gayri meşru istismarcı sermayenin düşmanıyız."

demiştir. Recep Peker'in sözlerinden devletçilikle ilgili iki nokta ön plana çıkar; 1-özel kesimin yapamayacağı işleri yapmak ve 2-özel kesimin yapmasında ulusal yarar bulunmayan işler var, sömürüyü engellemek ve hızlı gelişmeyi sağlamak için, devlete işlev düşmektedir.

1932 yılında devletçilik ile ilgili bakış açısı daha kapsayıcı hale gelmektedir. Nitekim Recep Peker bütçe görüşmeleri sırasında şunları söylemiştir (Hamitoğulları,1982:127-128):

"Türkiye'de liberal düşünce memnu değildir.... Fırkamızın nokta-i nazarına göre devletçilik şudur: 'Tek vatandaşın yapamayacağı, tek vatandaşlardan mürekkep şahsiyeti hükmiyenin, hususi şirketlerin yapamayacağı işleri devlet yapmalıdır. Ama bize göre, devletin yapması gereken işler bundan ibaret değildir. Devlet aynı zamanda, bazen tek vatandaşın veya tek vatandaşın mürekkep... hususi şirketin yapabileceği şeyleri de memleketin... umumi menfaatine taalluk noktasından bizzat devletçe yapılmasında fayda ve lüzum görürse, memleketin umranına, ilerlemesine, ileri gidişine hizmet noktasından bizzat devletçe yapılmasında fayda ve lüzum görülürse, bu takdirde bu işleri de yapar. İşin mahiyetine göre, ya tanzim müdahale suretiyle veyahut işi bizzat yapmak suretiyle devlet kendisini ihdas ve reyini infaz eder. Hakikaten sıkıntılarımızın mühim bir kısmı devletçilik vasfının daha henüz tam işleyecek tekamülü bulamamış olmasıdır."

Liberal eğilimleri iyi bilinen Celal Bayar ise;

"Kemalist rejim mülkiyet, ferdi mesai ve çalışma kıymetini ekonomik politikasının esası olarak kabul etmektedir..... Fakat... milli menfaate uymayan devamlı bir şahsi menfaat kabul etmemektedir.... Bir tüccarın yalnız şahsi menfaatini düşünmesi istifade ettiği menbaı kurutması demektir. Bu ancak kendisini bir kolonide farzeden adam tarafından düşünülebilir. Türkiye böyle olmadığı için bu tarzda çalışmak isteyenlere..... mani olacağız."

diyerek ülkenin genel yararı ile kişilerin özel çıkarı karşılaştığında ulusal genel yararın tercih edileceğini ve ekonomik politikaları açısından özel kesime bir sosyal sorumluluk yüklediklerini dile getirmektedir (Şahingiray,1954:318).

Celal Bayar bir başka konuşmasında “..... Devleti kendilerine hizmet için amade tutuyoruz....Şu şartla ki tüccar, fırsat gözetleyen, yalnız kendi menfaatini düşünen bir adam olmamalıdır.” diyerek önemli olanın ekonomik kalkınma olduğunu, devlet mi yapsın özel kesim mi tartışmasının anlamı olmadığını ve devletçiliğimizin “bizim devletçiliğimiz, sosyalizm ve liberalizm ile ilgili değildir” sözünde somutlaşan kendine özgü niteliğini ortaya koyar (Hamitoğulları,1982:128-129).

Tıpkı 1923'den sonra liberal bir politika tercih edilmesinde olduğu gibi 1930'lardan sonraki devletçilik tercihi de varolan şartlardan kaynaklanan pragmatist bir yaklaşım neticesinde şekillenmiştir. 1930'larda liberal politikaların yeterli olmadığı anlaşıldığından alternatifler aranmış pratik çözüm olarak devletçilik ilkesi benimsenmiştir (Korum,1982:77). Eğer Türkiye'de siyasi iktidarın dayanışma içinde olduğu güçlü bir sanayi burjuvazisi olsaydı ve bu burjuvazi ülkeyi içinde bulunduğu bunalım koşullarından, ki Serbest Fırka deneyimi bu bunalımın çok belirgin bir göstergesiydi, bir sanayileşme sürecine sürükleyebilseydi, sorun iktidarın sınıf ittifakında ve bölüşüm ilişkilerinde yeni bir düzenlemeyle çözülür ve devletçiliğe gerek kalmazdı (Boratav,1977a:9). Ancak 1929 yılından itibaren dış ticarete himayeci, içte ise özel sektörü teşvike dayanan bir iktisat politikası izlemenin sonucu tekeller kârlar sanayi sermayesine dönüşüyor ticaret burjuvazisinin elinde kalıyordu.

1.7. Birinci Sanayi Planına Kadar Devletçiliğe İlişkin Farklı Yorumlar

Tek parti döneminden kaynaklanan kısıtlamalar olmakla birlikte 1931 yılının başından, Birinci Sanayi Planına kadar devletçilik ve uygulamaları hakkında farklı yaklaşımlar ortaya atılmıştır. Temel olarak iktidarın içinde yer almayan ama iktidarın müsamahası ile varlıklarını sürdüren Kadro hareketi ve Ahmet Hamdi Başar'ın öncülük ettiği tartışmalara Ahmet Ağaoğlu da Kadroculara cevap vermek amacıyla yazdığı kitapla katılmıştır. Tartışmalara İönü de yazdığı bir açıklama ile dahil olmuştur.

Kadro Dergisi devletçiliğe ilişkin görüşlerini ilk olarak 1931'in başında verilen "İnkılabın ideolojisi" adlı konferansta ortaya atmış, 1932'de yayınlanan "İnkılab ve Kadro"da derinliğine ele almıştır. 1934 yılına kadar Kadro Dergisindeki farklı yazarların yazılarında ayrıntılı olarak değerlendirilmiş, farklı yaklaşımlar ve fikirler dile getirilmiştir. Aydemir İnkılab ve Kadro'da devletçiliğin halk yararına ve sosyal fayda hesabına bir teşebbüs nizamı olduğunu söylemiştir (1986:181). Esas olanın sanayileşmeyi ve ileri tekniği devletin plancılığı ve teşkilatçılığı altında menfaat çatışmalarına yol açmadan yaratmak olduğunu eklemiştir. Özel kesimin gerek toprak, gerek sanayi, gerek ticarete randımanlı çalışabileceği alanları serbest bırakarak, bunun dışında kalan ve esasen henüz işlenmemiş olan milli enerjiyi harekete geçirmenin devletin işi ve vazifesi olduğunu ve devletçiliğin yeni ve temel bir devlet kuruluşu prensibi olduğunu da belirtmiştir (Aydemir,1986:181). Vedat Nedim, bürokrasinin yapısından kaynaklanan bir takım problemlerle karşılaşabileceklerini vurgulamakla birlikte Türkiye'nin sanayileşmesinin ancak devletin eseri olacağını belirtmiş ve aynı yazısında ayrıca

"ferdin mevhum hürriyeti namına, Türk ziraatına Devlet eli ve Devlet iradesiyle ileri tekniğin, rasyonel ziraat usullerinin girmemesini istemek, hem ferdin hakiki hürriyeti hesabına hem Türkiye'nin iktisadi kuruluş ve kurtuluşu hesabına en koyu bir irtica olur"

diyerek sadece sanayi değil ziraatte de devletçiliğin gereğini dile getirmiştir (Nedim,1933:12-14). İsmail Husrev ise Türkiye'de devletçiliği eleştirenlerin fert faaliyetlerinin esas kalmasını ve devletin ancak bazı bayındırlık işlerini üzerine almasını uygun gördüğünü ancak hakiki devletçiliğin, toplumun bünyesinde dönüşüm gerçekleştiren bir sistemin ifadesi olduğunu yazmıştır (Husrev,1933:25-26).

İsmet İnönü, özellikle İş Bankası çevrelerince yöneltelen eleştirilere cevap verme ve devletçilik anlayışını açıklama zorunluluğu duymuştur. Bu amaçla Kadro Dergisine "Fırkamızın Devletçilik Vasfı" başlıklı bir yazı göndermiştir. Bu yazısında ilk olarak

"İktisatta devletçilik'i biz, inkişaf yolu takip edebilmek için bir müdafaa vasıtası ve bu sebeple bir aziyet noktası, bir temel addetmeğe mecbur bulunuyorduk"

diyerek, devletçiliğe verdiği önemi vurgulamış ayrıca,

"Memleketin muhtaç olduğu sanayii, teşkilatı, vasaiti, devletin yardımcı nezareti ve hatta doğrudan doğruya teşebbüsü olmaksızın kurabilmeyi, safdil olanlar düşünebilir"

diyerek hem sanayileşme yolunda devlet teşebbüsleri kurulması lazım geldiğini hem de sanayileşmek konusunda devlet desteğinden başka seçenek olmadığını belirtmiştir. Ancak söylediklerinden devletin özel teşebbüse alternatif oluşturduğu fikrinin çıkmamasını istediğinden olacak, yazısına son vermeden önce fertlerin yapabileceği işlerin devlet tarafından yapılmaması gerektiğini, en azından yapılacak çok iş olduğundan devletin kaynakları açısından da bunun doğru olmayacağını vurgulamıştır (İnönü,1933:4-6).

Ahmet Ağaoğlu ise Kadroculara cevap vermek amacıyla yazdığı Devlet ve Fert isimli kitabında

"Biz, geniş devletçilik nazariyesini kuranların ve filen nazariyeyi tahakkuk ettirenlerin fikirlerini birer vesika olmak üzere

kaydettik. Bu vesikalar dahi gösteriyor ki tekniğin inkişafı kapitalizmin inkişafına derinden bağlıdır. Kapitalizmdir ki devletçiliğe yol ve zemin hazırlar.”

demektedir (Ağaoğlu,1933:66-67). Buna ek olarak,

“Demek ki azami devletçilik nazariyesini kurmuş olan Engels ve Marks, devletçiliğin geniş bir mikyasta tatbiki yalnız sanayii azami derecede inkişaf etmiş olan muhitlerde mümkündür derken derin bir hakikati ifade etmişlerdir”

diyerek devlet müdahalesinin artması ve belirleyici hale gelmesi için erken olduğuna vurgu yapmak istemiştir (Ağaoğlu,1933:72). Kitabın devam eden kısımlarında devletin gerektiğinde müdahaleci olabileceğini ancak, Batı ülkelerindeki gibi sınıf çatışmalarının görülmediği bir ülkede buna gerek olmadığını dile getirir. Ayrıca devletçilik için henüz zemin hazırlanmamış olduğundan “ferdin kaldırılmasını ve müteşebbü suretiyle iktisadiyatla uğraşmasını memleket için pek tehlikeli addediyoruz...” demektedir (Ağaoğlu,1933:74vd).

Ahmet Hamdi ise tartışmalara 1933’de yayınlanan İktisadi Devletçilik kitabı ve çeşitli dergilerde yazdığı makaleleriyle katılmıştır. Buhranın sebeplerinin kapitalist sistemin kendi içinde olduğunu belirterek, serbest mübadeleyi eleştirir ve problemin bir merkez-çevre ikileminde ele alınması gerektiğini vurgular (Başar,1933:43vd). Türkiye’deki bunalımın, Büyük Buhran’la birlikte irdelenmesine karşı çıkar ve Kadro’cuların yaklaşımıyla örtüşecek şekilde asıl buhranın merkez ülkeler için bittiğinde bizim için başlayacağını dile getirir (Başar,1933:50). Dönemin iktisadi bağımsızlığı elde etmek için bir fırsat olduğunu ve bunun tarihi bir zaruret olduğunu yazar (Başar,1933:51). O güne kadar, kapitalist sistemin işleyiş tarzı dolayısıyla sanayileşme imkanının bulunmadığını sadece milli sanayinin korunmasının yeterli olmayacağını, sermaye birikimi sağlanamamış olması dolayısıyla plansız ve geliş güzel bir çabanın ülkelere pahalıya mal olacağı, korumanın planlama ve ziraat ağırlıklı bir iktisadi yapı dikkate alınarak belirlenmesi gerektiğini vurgular. Artık “ferdi iktisat”tan “millet iktisadiyatı”na geçmenin

zamanının geldiğini ve insan odaklı, sosyal etkileri de göz önünde bulundurulmuş bir iktisat politikası uygulamanın gerektiğini belirtir. Bu açıdan yalnızca sanayi sektörünün korunduğu bir iktisadi yapının ancak tarımsal artışın sanayi kesimine intikaline yarayacağını, bunun yerine fiyat mekanizmasının ülke içindeki şartlara göre belirlenmesini sağlayacak bir koruma yaklaşımının benimsenmesinin yerinde olacağını dile getirmiştir (Başar,1933:125). “Millet iktisadiyatı”nın kurulması içinde devlet müdahalesinin kaçınılmaz olduğunu, millet iktisadının bir diğer ifadesinin “devletçilik” olduğunu yazmıştır (Başar,1933:138). Bunu açıklarken de devletin bizzat kapitalistin yerine geçerek idareyi genişlettiği “klasik devletçilik”i reddettiğini ilk aşamada iktisadi devletçiliğin bir plan işi olduğunu (Başar,1933:143), bunun da fiyat mekanizmasına dayanan ve fiyat mekanizmasını kullanarak iktisadi işleyişi düzenleyen bir sistem olması gerektiğini belirtir (Başar,1933:160-161).

İkinci Bölüm

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı Hazırlıkları ve Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı

BBYSP, Cumhuriyetçi siyasi kadroların sanayileşme konusunda yaptığı önemli bir değişikliğin somutlaşmış hali olarak karşımıza çıkmaktadır. 1930'larda görülen bu değişiklik, özellikle 1929 Buhranı sonrasında sanayileşmeyi hızlandırmak ihtiyacı duyan ama bunun özel sektör eliyle gerçekleştirilmesinin mümkün olmayacağını gören M. Kemal ve CHF ileri gelenlerinin devlet yatırımcılığını ve işletmeciliğini, sermaye birikimini hızlandırmanın birincil politika enstrümanı olarak kullanma kararını almalarıdır (Tezel,1993:1-2).

Özelde BBYSP ve genelde devletçilik tercihi bütün ekonomik ve sosyal tercihlerdeki değişimler gibi geçmiş tecrübeler, içinde bulunulan zorunluluklara ve beklentilere bağlı bir şekilde oluşturulmuştur. Geçmiş 1908'e, İttihat ve Terakki'ye kadar götürülebilecek devletçilik yaklaşımı ve milli sanayi kurma çabasının somutlaşarak 1934 yılında uygulamaya girecek bir plan haline gelmesinden önce doğaldır ki buna zemin hazırlayacak çalışmalar ortaya konulmuştur. 1923'te İzmir İktisat Kongresi ile başlayan liberal dönem boyunca gümrük politikaları üzerinde söz sahibi olmadığımızdan belli sektörler öncelik verilmesini ve himayeci bir politikayı zorunlu kılan kalkınma çabalarına iradi politikalarla girişmek mümkün olmamıştır. 1929 yılında Lozan'daki kısıtlamaların sona eriyor olması dolayısıyla çok büyük oranda ithalat artışı yaşanması ve bununla birlikte etkileri 1930 yılından itibaren hissedilmeye başlayan 1929 buhranı, konuya kısa vadede çözüm üretilmesi konusunda zorlayıcı olmuştur.

1930 yılından itibaren ekonomi politikası değişiklikleriyle birlikte arayışlar ve somut çalışmalar da ortaya konulmuştur. 1933 yılında İktisat Vekaletinin "Raporlar: Sınai Tesisat ve İşletme" başlığı ile hazırladığı BBYSP öncesinde bu çalışmaya doğrudan ya da dolaylı etkileri olan çalışmalar olmuştur. BBYSP öncesindeki çalışmalara başlangıç olarak Şakir Kesebir Planı adıyla anılan Âli İktisat Meclisinin çalışmasının alınması uygun görünmektedir. Bunun temel sebebi ilk kez hükümet tarafından bir iktisadi program hazırlanması ihtiyacının ürünü olmasıdır. İktisadi yaklaşım açısından tam bir uyum sergilememekle birlikte, 1929'da başlatılan Âli İktisat Meclisinin çalışması, BBYSP'de olduğu gibi önceliği dışa bağımlılıktan kurtulmaya vermektedir. Ayrıca sanayileşmenin üzerinde önemle durur ama BBYSP gibi devletçi yaklaşımı benimsemez hatta karşısında yer alır. Ancak kendine yeterliliğe ve sanayileşmeye verdiği önem dolayısıyla Tekeli ve İkkin'in (1977) önermesi benimsenerek BBYSP çalışmaları için başlangıç noktası olarak Şakir Kesebir Planı alınmış ardından kesinlikle odak noktasında yer alan Sovyet uzmanların çalışmalarına yer verilmiştir. Amerikalı uzmanların

çalışmalarının plan üzerinde ne kadar etkisi olduğu kesin olarak belirlenmemiş olsa da literatürde konuya değinildiği için çalışma kapsamı içine alınarak açıklamalar yapılmaya çalışılmıştır.

İktisat Vekaletinin hazırladığı “Raporlar: Sınai Tesisat ve İşletme” başlıklı çalışmanın bir sanayi planı olmadığı, ancak bir sanayi programı olarak nitelenebileceğini dile getiren yazarlar olmakla birlikte, çalışmada İktisat Vekaletinin hazırladığı metne ve Türk ekonomi tarihi literatüründeki genel yaklaşıma uygun olarak “Raporlar: Sınai Tesisat ve İşletme”, bir program olarak değil BBSYP olarak nitelendirilmiştir.

2.1. Âli İktisat Meclisi Çalışmaları

Âli İktisat Meclisinin 1929 yılı Haziran ayındaki toplantısının gündemine “Türkiye’nin İktisadi Programı”nın hazırlanması alınmıştı. İktisat Vekili Şakir Kesebir başkanlığında bir heyet oluşturulmuş ancak ihzari bir komisyonun projeyi tamamlaması konusunda problemler yaşanınca çalışma Aralık ayından itibaren bizzat İktisat Vekaletince yüklenilmiştir (Tekeli ve İlkin 1983:98-99).

Âli İktisat Meclisi tarafından başlatılan ve Şakir Kesebir Planı olarak anılan İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor, Sanayi Planı ile ilgili çalışmaların temel parçalarından biri olmamakla birlikte, hem bir program hazırlamak konusundaki ilk resmi çalışma olması hem de Sanayi Planında olduğu gibi ithal ikameci bir yaklaşım göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca Âli İktisat Meclisinin kuruluş kanununun sekizinci maddesi dikkate değerdir. Maddede meclisin gündeminin Başvekaletçe oluşturulacağı ve bu gündemin takip

edileceği, meclis azaları tarafından teklif edilecek konularda da Başvekaletin tasvibinin gerektiği belirtilmiştir. O halde gündeme bir iktisadi program oluşturulmasının alınması ya hükümetçe teklif edilmiş veya onun bilgisi ve desteği ile olmuştur.

Programın hazırlanması konusunda temel yaklaşım şöyle olmuştur; memleket dahilinde yetişen veya yetişebilecek ürünler için tarife engelleri getirmek ve bu amaçla ihtiyaç duyduğumuz ürünleri memleket dahilinde yetiştirmek, bunun mümkün olmadığı ve ithal etmek zorunda olduğumuz ürünlere karşı da aynı değerde ihracatta bulunmak. Görüldüğü üzere rapor o yılların en ön planda konusu, para değerleriyle yakından ilgilidir. 1929 yılı, gümrük tarifelerindeki kısıtlamaların kalkması dolayısıyla cari açığın bir önceki yılın iki katı olması dolayısıyla bir para bunalımına sahne olmuştur (Boratav,1977a:8). Aynı yıl (1930) Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanununun da çıkarılmış olduğunu göz önünde bulundurursak raporda ilk amaçlananın dış ticaret açığı vermemek ve böylece para değerindeki değişmelerin önlenmek istenmesi olduğu anlaşılabilir. Bu durum raporun sunuş yazısında da vurgulanmıştır (Kesebir,1930:3).

“İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor” başlığını taşıyan çalışma, uzun vadeli ve makro bir yaklaşım taşımadığı için dış ticaret dengesi ne ekonominin bütünü ne de sektörel bazda ele alınmıştır, her bir mal düzeyinde inceleme yapılmıştır. Ayrıca programın ne kadar süreyi kapsadığı ve alınacak tedbirlerin kaç yılda dış demeler dengesini sağlayacağı belirsizdir.

Program özellikle ithalat içinde büyük yer tutan ana ihtiyaç maddelerinde kendine yeterli hale gelmeyi ve bunu sağlamak için tarifelerin yükseltilmesi gerektiğini vurgulayarak ithal ikameci bir yaklaşıma sahiptir. Ancak dış ticaret dengesini sağlarken yalnızca ithalatın kısıtlanmasına karşı çıkar, bunun yerine ticaret hacmini daraltmadan ve muhtemelen dışa

bağımlılığın yüksek ve üretim kabiliyeti gelişmemiş bir ülke olmamızı da dikkate alarak ihracat artışı sağlamayı gözetir (Kesebir,1930:171).

İthalatın azaltılması konusunda devlete de görev yüklenmektedir. Özellikle dış ticaretimizde büyük yekun tutan ve hammaddesi memleket dahilinde bulunan sektörlerde ithalat yerine yerli üretimi destekleyen bir program oluşturulması gerektiğini belirtir. Ancak devlete sanayi üretimine yönelik devletçi bir misyon yüklemeyi, yalnızca bir üretim programı yapması görevi verir (Kesebir,1930:166-168) (Tekeli ve İlkin: 104). Kesebir, sanayileşmek için milli sermayenin henüz yeterli olmadığını kabul eder; bunun çözümünü devletin demir, kömür, kimyevi gübre gibi önem arz eden sanayi dallarına iştirak etmesinde ve yardımında, diğer alanlarda ise devletin yabancı sermaye girişini teşvik etmesinde görür. Plan bu yaklaşımıyla iktisat politikasında yapısal bir dönüşüm önermez, aksine liberal bir yaklaşımla, özel sektör eliyle kalkınma çabasının devamını savunur. Aynı liberal yaklaşımı ihracat artışı için önerilerinde mutlak üstünlükler teorisine atıf yaparak “kabiliyetimizin en müsait olduğu şubelerde” uzmanlaşmamız gerektiğinin belirtilmesinde de görebiliriz (Kesebir,1930:171). Ayrıca ihracat artışı için devletin özel sektörü teşvik etmesi ve kaynak aktarması gerektiğini ve bunun sermaye birikimi üzerinde de etkili olacağını dile getirir (Kesebir,1930:172).

Program, özel sektöre dayanması ve ticaretin canlandırılmasının ön plana çıkarılması ile daha sonra ele alınacak olan devletçi yaklaşımdan oldukça farklı olmakla birlikte, Sanayi Planında yer alacak bir çok projeye de yer vermiştir. Selüloz, kağıt, suni ipek fabrikalarının kurulması pamuk üretiminin artırılıp dokuma fabrikaları kurulması ve böylece büyük bir ithalat kaleminde tasarruf sağlanması, Kütahya çini, sünger ve gülyağı fabrikası, demir-çelik ve kimya sanayi ihdas edilmesi gibi projeleriyle BBYSP ile örtüşen noktalara sahiptir (Tekeli ve İlkin:109-110). Bunda, raporun tavuktan hayvan gübresine, köseleden pamuk ve pamuklu dokumaya, transit ticaretten serbest bölgelere, madenlere kadar dış ticarete konu mallar ve ilgili

sektörlerin tümü ile ilgili çalışmalar yapılması ve tedbirlere yer verilmesi ile sanayi, ithalat ve ihracatla ilgili temel yaklaşımlar önermesi de etkili olmuştur. Bu kadar kapsamı geniş tutulunca doğal olarak BBYSP ile örtüşen bir çok nokta ortaya çıkmıştır.

Rapor M. Kemal'e de sunulmuştur. Yunus Nadi o günlerde yazdığı bir makalesinde "....Gazi Hazretlerine göre asıl program bundan sonra yapılacağı ve işle bizzat Başvekil Paşanın meşgul olacağı anlaşılıyor..... İstihzaratına program demekten ziyade muhtelif iktisat mevzuları üzerinde icra kılınmış tetkikat demek daha doğru olacak....." demektedir (Yunus Nadi Cumhuriyet 12 Nisan 1930'den naklen Tekeli ve Ilkin 1983:101).

2.2. Sovyet Uzmanların Raporları

1928 yılından itibaren Sovyetler Birliği tarafından uygulanan plan yalnızca ülkemizde değil bütün Avrupa'da dikkat çekmekteydi. Bunalım içinde olan Avrupa ve Amerika ekonomilerine karşı Sovyetlerden, şüpheyle karşılanmakla birlikte, başarı nidaları gelince Avrupa'da planlama ve sanayileşme çabaları ilgi çekmeye başladı. Bu süreçte sanayileşme çabası içinde olan ülkemizde de Sovyet tecrübesi ilgi uyandırmıştır. Bu ilgi Hariciye Vekili Teyfik Rüştü Aras'ın Sovyetler Birliği'ne yaptığı ziyaret ile pekişmiştir. Bu geziye katılanlar arasında Falih Rıfkı Atay gibi planlama deneyimi ile ilgilenenler de vardır. Atay Moskova dönüşü Yeni Rusya adlı bir kitap da yayımlayarak izlenimlerini aktarmıştır. Hariciye Vekilinden sonra 25 Nisan – 10 Mayıs 1932 tarihleri arasında Başvekil İsmet İnönü geniş bir heyetle Moskova'ya ziyarette bulunmuştur. Sovyetler Birliği'ndeki beş yıllık planın son yılına denk gelen gezide planlama çalışmaları ile ilgili bilgi alınmıştır. Gezi iktisadi ilişkilerin gelişmesi için önemli bir fırsat olmuş, hem uzun süredir

ihtiyaç duyulan dış kredi açısından büyük bir adım atılmış ve Sovyetlerle 8 milyon altın dolarlık kredi anlaşması yapılmış, hem de Başvekil döndükten sonra Sovyetlerde kalan bir uzmanlar heyeti yaklaşık 70 kuruluşta incelemelerde bulunarak dönüşte Sovyetler Birliği'nden alınabilecek sanayi makineleri ve kurulacak fabrikalarla ilgili bir çalışma yapmışlardır (Tekeli ve İlkin,1982:137-140). Uzmanlar hazırladıkları raporda Sovyetler Birliği'nin ağır sanayi ve tekstilde büyük gelişme kaydettiğini, tekstil sanayisinin kurulması için ihtiyaç duyacağımız makinelerin büyük oranda Sovyetlerden karşılanabileceğini belirtmiş ve memleketimizde tekstil sanayisinin kurulması aşamasında nerede, ne büyüklükte ve vasıfta fabrikalar kurulması gerektiği hususunu incelemek üzere uzmanlardan kurulu bir Sovyet heyetinin Türkiye'de inceleme yapmasını önermiştir (Tekieli ve İlkin,1982:141).

Sovyet uzmanların bir kısmı (pamuklu dokuma sanayi ile ilgili olanlar) Ağustos 1932'de Prof. Orloff başkanlığında Türkiye'ye geldiler. Heyette iktisatçı Kovalefski, mühendis Mamurin, Volinski, Troyanski, Samgin, Mark, kimyager Gogoglin ve mimar Nikolayef bulunmaktaydı. Bir süre sonra da keten, kendir ve jüt mamulleriyle ilgili mühendis Galavinin, kimya ve demir sanayi ile ilgili Prof. Yuşkeviç gelmiştir. Yapılan ilk toplantıda uzmanlara pamuklu dokuma ile ilgili yapılan ilk çalışmalar anlatılmıştır. Ardından da Sovyet uzmanlar geniş çaplı bir inceleme yapabilmek amacıyla bir yurt gezisine çıkmışlardır.

Sovyet uzmanların hazırladıkları rapor "Türkiye'de Pamuk Keten Kendir Kimya Demir Sanayii" başlığını taşımaktadır. Rapor temel olarak başlığında adı geçen maddelerin ithalatının önlenmesi ve Türkiye'de üretim imkanlarını araştıran bir fizibilite çalışması niteliğindedir. Raporun büyük bölümü %72si ithalatla karşılanan pamuklu kumaşlara ayrılmıştır. Prof. Orloff sunuş yazısında Türk hükümetinin öngörülerini doğrultusunda incelemelerinde ithal edilen pamuklu kumaşlar yerine milli sanayinin ürettiği kumaşları ikame etmek gayesini güttüklerini belirtmiş ve hammadde, kurulması gereken

fabrikaların büyüklüğü, inşaat planları ve enerji kaynakları ile ilgili genel değerlendirmeyi ortaya koymuştur. Bu kısımda Türkiye’de pamuk üretiminin uygun iklim koşulları olmasına rağmen ihtiyaç duyulan üretimi karşılayacak miktarda ve vasıfta olmadığı vurgulanmış ve bunu geliştirmek için önerilerde bulunulmuştur. Ardından kumaş ihtiyacımız ve bunun %72 sinin ithalat, %20 sinin ev dokumacılığı ve ancak %8 inin Türkiye’deki fabrikalardan karşılandığı vurgulanmış ve söz konusu kumaş ihtiyacının karşılanabilmesi için 170.000 iş ve 4000 dokuma tezgahına ihtiyaç olduğu ancak otomatik dokuma tezgahlarında kullanılması icap eden pamuğun vasıfları gereğince büyük oranda pamuk ithalatına ihtiyaç duyulacağı belirtilmiştir. Sunuş yazısında ihtiyaç duyulan kumaş miktarı ve kumaşların cinsleri de dikkate alınarak üç dokuma fabrikası kurulması gerektiği, pamuk ithal etmek gerekse dahi mamul madde ithal etmektense hammadde ithal etmenin yeğleneceği, Türkiye’de işgücü ücretlerinin düşüklüğünden dolayı pamuk ithalinin daha faydalı olduğu dile getirilmiştir (Orloff:13). Böylece sanayinin yeni kurulmuş olmasından kaynaklanan maliyetin yüksekliği fazla problem olmayacaktır ve ithalata karşı mücadelenin mamul mal ithalatından başlaması daha kısa sürede cevap alınması açısından önemlidir. Ayrıca sunuşta dokuma fabrikaları için inceleme yapılan Eskişehir, Nazilli, Kütahya, Kayseri ve diğer yerlerde ihtiyaç duyulacak kömür ve su kaynaklarıyla da ilgili bilgi verilmiştir. Orloff’un sunuşunun sonuç kısmı iki bölümden oluşmaktadır. Önce pamuk üretimi ile ilgili durum tespiti ve öneriler ardından da kurulması düşünülen fabrikalara yönelik gereklilikler vurgulanmıştır (Orloff:17-19). Orloff’un sunuş yazısının tamamen pamuk üretimi ve pamuklu dokuma endüstrisine ilişkin olmasının temel sebebi demir-çelik ve kimya sanayii ile kendir sanayiinin kurulmasıyla ilgili çalışmaların Orloff’un sunuş yazısını taktiminden sonra bitirilmiş olmasıdır. Ayrıca zaten ilk aşamadan itibaren ithalat kalemleri içinde büyük yer tuttuğu için öncelik pamuklu dokumaya verilmiştir.

2.2.1.Pamuklu Dokuma Sanayii Hakkında

Pamuklu dokuma sanayii hakkında raporun hazırlanması sırasında Eskişehir, Sarayköy, Denizli, Konya, Malatya, Kayseri, Nazilli, Ereğli, Afyonkarahisar, Tire ve Ödemiş'te incelemelerde bulunulmuştur. İncelemeler 1932 yılı Ağustos- Ekim ayları arasında yapılmıştır. Oluşturulan komisyona Türk uzmanlar da dahil olmuştur. Çalışma başlamadan önce Eskişehir veya Konya'da 32.000 iğli ve 900 dokuma tezgahlı 1700 işçinin çalışacağı bir dokuma fabrikası, Kayseri ya da Malatya'da aynı büyüklükte bir fabrika daha ve Sarayköy ya da Denizli'de 18.000 iğli ve 500 dokuma tezgahlı bir santral dokuma fabrikası kurulması tasavvur edilmişti. Çalışma sırasında yukarıda adı geçen yerlerde yapılan incelemelerde ilk tasavvur edilen fabrikaların kurulması için en müsait olanlar tespit edilmeye çalışılmıştır. Adı geçen bütün şehirler için ayrı ayrı genel bilgiler, iklim koşulları, su kaynakları, jeolojik ve hidro-jeolojik malumat, varolan ve potansiyel enerji kaynakları, fabrika inşaatı ve altyapı ile ilgili karşılaşılabilecek sorunlar ve en son olarak da yatırımın yapılması konusunda mütalaanın yer aldığı sonuç kısmı bulunmaktadır.

Eskişehir için yapılan incelemeler sonucunda Eskişehir'in dokuma fabrikası için tamamen müsait olduğu, demiryolları ve şoselerin birleştiği bir yerde konumlandığı, yeraltı sularına sahip olduğu gibi büyük bir ırmağın kıyısında bulunduğu belirtilmiştir. Ayrıca elverişli bir inşaat sahasına sahip olduğu ve bu arazinin ileride fabrikanın büyütülmesine mani olmayacağı, taşkömürü ocaklarına yakın ve demiryoluyla irtibatlı olduğu ve altyapı konusunda da fazla engel çıkartmayacağı dile getirilmiştir (Orloff:39-40).

Sarayköy ile ilgili yapılan incelemede şehrin; ulaşım kolaylığı, kömür ocaklarına yakınlığı ve Menderes ırmağı yakınında bulunması gibi olumlu vasıfları, yer altı sularının yer sathına yakın olması ve zeminin sağlamlığıyla

birleşince, iklimin tam müsait olmamasına rağmen fabrika kurmak için uygun bir yer olarak vurgulanmıştır (Orloff:49).

Denizli ili için yapılan incelemelerde dokuma fabrikası kurmak için oldukça uygun olduğu vurgulanmış, bunda hammadde kaynaklarına yakın olması da etkili olmuştur. İncelemede çevredeki su kaynaklarından enerji temini ile ilgili ayrıntılı hesaplamalar yapılmış, farklı yöntemlerle ne kadar enerji sağlanacağı belirlenmiştir. Denizli'nin iklim şartları açısından Sarayköy ve Nazilli'den daha avantajlı olduğu da dile getirilmiştir (Orloff:58-61).

Su kaynaklarının azlığı ve kömür madenlerine uzaklığı dolayısıyla yüksek maliyetlere sebep olacak Konya uygun bir yer olarak görülmemiştir (Orloff:70).

Malatya su kaynaklarının sınırlı olması ve kömür madenlerine uzak olmakla birlikte enerji üretmek için yeterli su kuvvetinin bulunmaması sebepleriyle, ulaşım kolaylığı ve zemin etütlerinin olumlu sonuç vermesine rağmen ancak küçük bir mensucat fabrikası kurulmaya elverişli görülmüştür (Orloff:77).

Kayseri henüz Sovyet uzmanlar gelip inceleme yapmadan önce dokuma fabrikası kurulması düşünülen yerlerden birisidir. Sovyet uzmanların yaptığı fizibilite çalışması sonucunda burada fabrika kurulması konusunda nihai karara varılması için yer altı sularının miktarı ve kalitesinin belirlenmesi gerektiği yazılmıştır. İlgili kısımda Kayseri için olumlu nitelikler de belirtilmiştir. Geçmişte halı dokumacılığı yapıldığı ve bugün bunların arasında büyük oranda işsiz olduğu için mesken inşasına ihtiyaç duyulmadan işçi istihdam etmenin mümkün olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Bünyan'da bir elektrik santrali vardır. Yakında tamamlanacak Ulukışla-Kayseri hattı sayesinde ulaşım problemi olmayacaktır. Hem üretim süreci hem de işçilerin sağlığı açısından iklim koşulları yerindedir. Bu olumlu şartların yanında raporda yer alan

olumsuz koşullar şunlardır; yer altı sularının zemine yakın ve tuzlu olması inşaatı olumsuz etkileyebilir, su kaynakları ile şehir arasında mesafe fazla olduğundan fabrika şehre kurulduğu takdirde su boruları uzun olmak zorunda kalacaktır, eğer fabrika su kaynağına yapılacak olursa şehirden demiryolu uzantısı fazla olacaktır (Orloff:173-190).

Nazilli'de yapılan incelemelerde yüksek kalorili kömür madenlerine yakın olması, su ihtiyacını karşılayacak Menderes nehrinin bulunması ve İzmir gibi bir ticaret merkezine yakınlığı dolayısıyla 65.052 iğli, 1500 dokuma tezgahlı boya ve ıslah şubelerinin bulunduğu ikinci mensucat fabrikası için uygun bir yer olduğu ancak bazı tamamlayıcı masraf kalemleriyle karşılaşılabileceği belirtilmiştir. Bu masraf kalemleri; inşaat için uygun görülen sahanın demiryoluna uzaklığı dolayısıyla 4-5 km'lik bir demiryolu döşenmesi gerekliliği, toprağın yapısı gereği inşaatın pahalıya mal olacak olması, işçiler için mesken inşaatı ihtiyacının maliyeti artırmasıdır. Ayrıca arazinin nehre doğru eğiminin az olması sağlık sorunlarına yol açabilecek su birikmelerine sebep olabilir.

Ereğli, Tire ve Ödemiş için kısa ve öz bilgileri verilmiş ve su kaynakları, enerji temini ve kanalizasyon meselesi üzerinde durulmuş, bunun dışında Tire ve Ödemiş için ayrıntılı analizler yapılırken nelere dikkat etmek gerektiği belirtilmiştir. Afyonkarahisar için ise ulaşım ve nüfus gibi avantajlarına rağmen su problemi olduğundan sınai müessese kurmaya uygun olmadığı görüşü dile getirilmiştir.

Dokuma fabrikaları kurulmasıyla ilgili çalışmanın sonuç kısmında kurulması düşünülen ham ve boyanmış kumaşlar, alaca kumaşlar ve basma kumaşlar üretecek üç fabrika için yukarıda adı geçen yerlere dair karşılaştırmalı bir cetvel hazırlandığı (Ek-1) belirtilmiştir. Çalışmada dokuma fabrikalarının inşaa ve işletmesinde en önemli unsurun su olduğu pamuk kömür ve nakliyenin sadece bir maliyet unsuru olarak dikkate alınması

gerektiği vurgulanmıştır. Yapılacak fabrikalardan biri 32.000 iğli (ham ve boyanmış kumaşlar burada üretilecektir) diğer ikisi ise 67.000-69.000 iğli olacaktır. İncelenen yerler su varlığı açısından üç zümreye ayrılmıştır. Birinci zümre; dokuma fabrikasını genişletmeye ve diğer sınai tesislerin kurulmasına uygun yerleri, ikinci zümre; su miktarı sınırlı olduğundan sadece dokuma fabrikası kurulabilecek yerleri, üçüncü zümre ise su bulunmadığından herhangi bir tesis kurulamayacak yerleri gösterir. Bütün tetkikler bittiğinde 32.000 iğli fabrika için Kayseri, Malatya veya Denizli'den birinin, diğer iki fabrika için Eskişehir, Sarayköy ve Nazilli'den birinin seçilmesi tavsiye edilmiştir. Son olarak Nazilli ve Sarayköy maliyetler ve kârlılık açısından karşılaştırılmıştır. Karşılaştırmaya İktisat Vekaleti'nin tesisleri Eskişehir'de yapmama kararı vermesi dolayısıyla bu şehir katılmamıştır. Sarayköy ve Nazilli pamuk ve kömür nakliyatı, su tedariki, kanalizasyon, demiryolu inşası ve işçi ücretleri açısından değerlendirilmiş ve değerlendirilmede iktisadi açıdan Sarayköy'ün daha uygun olacağı belirtilmiştir. (Ek-1'de bu konuda Sovyet uzmanların hazırladığı karşılaştırmalı tablo görülebilir).

2.2.2. Keten ve Kendir Sanayiinin Geliştirilmesi Hakkında

Mühendis Galavinin'in hazırladığı Türkiye'de Kendir Sanayiinin İnkışafı Hakkında başlıklı rapor, iki ana kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda keten, kendir, jüt gibi lifli bitkilere duyulan ihtiyaç, hali hazırda üretim ve ithalat miktarları, ilgili sanayiinin kurulması gerektiği ve buna dair genel bir plan, ikinci kısımda fabrikaların inşasına dair projeler yer almıştır.

Türkiye'de lifli bitkilerin kullanıldığı, çuval bez ip urgan üretiminin yaklaşık üçte birini gerçekleştiren küçük sanayii mevcuttur. Ancak üretim tarzları dolayısıyla gayri iktisadi bulunmuştur (Galavinin:132).

Hammaddelerinin Türkiye'de kalitesinin yüksek olması dolayısıyla ilgili sanayinin kurulması yapılan incelemeler sonucunda mümkün görülmüştür.

2.2.3. Kimya ve Demir Sanayiinin Kurulması Hakkında

Türkiye Kimya ve Demir Sanayiinin Tesis ve İnkişafı Hakkında Rapor³ başlığıyla yazılan kısım Prof. N. Yuşkeviç tarafından hazırlanmıştır. Kimya sanayii ile demir üretimi ve kimyasal ürünler sanayii ilişkisi ayrı ayrı incelenmiştir.

Kimya sanayiinin bir ülkenin sanayileşmesinde ve ülke savunmasında ne kadar önemli bir unsur olduğu vurgulanmış, kimya sanayiinin ürünlerini girdi olarak kullanacak sektörlerin üretimlerini hızlandırmak için bir an önce kimya sanayiinin kurulması gerektiği dile getirilmiştir. Hem uzun vadeli ve stratejik bir planlamaya ihtiyaç göstermesi hem de bir an önce üretime geçilmesi için bir genel plan ve bir de tedrici uygulama programı yapılmıştır.

Kimya sanayiinin taşıdığı stratejik önem ve kısa sürede kurulma ihtiyacı dolayısıyla bizzat devlet tarafından kurulması gerektiği nedenleriyle raporda yer almıştır. Buna göre hali hazırda kimya sanayiinin çıktıklarına yeterli talep olmadığından üretimi yeterince kârlı değildir, bu sebeple özel sektörün konuya ilgisini beklemek yanlış olur. Ayrıca uzun yıllar önemli miktarda sermayenin hasredilmesi gerekmektedir. Ülke kaynaklarındaki hammadde israfını önlemek ve iktisadi boyunduruktan kurtulmak için de kimya sanayiine gerekli önem verilmelidir (Yuşkeviç :2-3).

³ Türkiye Kimya ve Demir Sanayiinin Tesis ve İnkişafı Hakkında Rapor başlıklı rapor da Türkiye Pamuk, Keten, Kendir, Kimya, Demir Sanayii Hakkında Sovyet Mütahassısları Tarafından Verilen Raporlar adlı çalışmanın içinde yer almakla birlikte sayfa numarası ilgili kısımda yeniden 1'den başlamaktadır.

Raporda kimya sanayiinin kurulması için bir genel plan hazırlanmaya çalışıldığı ancak zamanın darlığı ve ilgili istatistiklerin kesin rakamlar olmaması sebebiyle takribi bir plan hazırlandığı ancak yine de bu planın izlenecek istikamet, yapılacak fabrikaların yerleri ve büyüklükleri ile ilgili fikir vereceği vurgulanır. Asitler, alkaliler, kimyevi gübreler veya gazlar gibi kimya sanayii ile ilgili rakamlara ihtiyaç duyulduğu gibi, kimya sanayiinin ileri ve geri bağlantısı çok yüksek olduğundan maden, cam, kağıt, patlayıcı maddeler, sanayi üretimi ve tarım sektörü gibi bir çok alanda istatistiklere ihtiyaç duyulmaktadır (Yuşkeviç :6). Ayrıca bu konularda gelecek 4-5 yıllık tahmini değerler belirlenmelidir (Yuşkeviç :11).

Raporda gübre sanayii üzerinde özellikle durulmuş ve hükümetin sanayileşme çabaları hammaddesi ülkemizde yetişen ya da yetişebilecek tarım ürünlerine yöneldiği için gübrenin daha da önem kazandığı vurgulanmıştır.

Kimya sanayiinin iktisadi açıdan kok ve demir üretimine yakından bağlı olduğu ve kimya sanayii için de demir sanayii için de en önemli meselenin yakıt olması dolayısıyla ikisinin birbirini tamamlar nitelikte kurulması gerektiği belirtilmiştir.

Maliyet hesabı yapılabilmesi için, kömür madenlerinin tetkiki, tuz, pirit, mağnezit, barit gibi hammaddelerin yerlerinin belirlenip filizleriyle ilgili analizlerin yapılması, su ihtiyacının üst seviyede olacağına hesaba katılması, üretim miktarının maliyetler üzerindeki etkisi dolayısıyla ihracat imkanlarının yakın coğrafya için belirlenmesi gerekmektedir. Bu son husus özellikle yakın vadede ülke içindeki ihtiyacın düşük olması sebebiyledir (Yuşkeviç :8-9).

Gümrük istatistiklerinden kimyasal birçok ürünün ithal edilmekte olduğu görülür. Kimya sanayii kurulurken amaç bu ürünlerin tamamını yurt içinde üretmek değildir. Farklı aşamalardan oluşan bir plan yapılacaktır. Öncelik, diğer sanayi dallarında çokça kullanılan ürünler elde etmektir. Bunlar ise asitler, bazlar, alkalikler ve kimyevi gübrelerdir. Demir sanayiine bağlı olan kokun üretimiyle ilişkili yan sanayi ise ikinci aşamayı oluşturacaktır. Üçüncü aşamada ise suni ipek, suni benzin, suni kauçuk gibi yan ürünlerin üretimi söz konusu olacaktır (Yuşkeviç:12). Fabrikalar, kapasitesi büyütülmeye müsait olacak şekilde kurulmalıdır. Bir aşamadan diğerine geçerken hem bir önceki aşamada kurulan fabrikalar büyütülecek hem de sonraki aşamanın gerektirdiği fabrikalar kurulacaktır. Aşamalar arasında bağlantı yüksek olduğundan bu hususa dikkat edilmelidir. Böylece kimya sanayii planı gelişmeye açık tutulacak, üretim miktarını gereklilikler belirleyecektir. Maliyet hesabı yalnızca birinci aşama için yapılmış diğer merhaleler içinse takribi rakamlar dile getirilmiştir. Birinci aşama için 3-4 milyon, ikinci aşamada ilk fabrikaların büyütülmesi de dahil 20-30 milyon üçüncü aşamayı da dahil edersek toplam 50-80 milyon TL'ye ihtiyaç duyulacaktır. Böyle aşamalardan teşekkül eden bir plan yapmanın avantajı, birinci aşamaya yerli sanayiinin kurulması için öncelik taşıyan yatırımlar koyulduğu için finansman sıkıntısıyla karşılaşıldığında en azından en önemli yatırımların gerçekleştirilecek olmasıdır (Yuşkeviç:12-18).

“Türkiye’de Demir İstihali Meselesi ve İzabe Sanayiinin Sanayii Kimyeviye ile Rabitası Hakkında Bir Kaç Söz” başlıklı kısımda demir sanayi ve kimya sanayii ile ilişkisi ele alınmıştır. Yuşkeviç ilgili konuda uzman olmadığını ancak kimya sanayii ile ilgisi dolayısıyla meselenin ana hatlarını çizdiğini söylemiştir (Yuşkeviç:19). Çalışmanın başında 1930 yılı için ne kadar demir ithalatı yapıldığını vurgular ve orta büyüklükte bir yüksek fırının Türkiye’nin ihtiyacını karşılayabileceğini söylemiştir (Yuşkeviç:20). Demir sanayii ile kimya sanayiinin aynı yerde kurulması gerektiğini, Türkiye’de buna engel olacak her hangi bir problem olmadığını belirttikten sonra demir sanayii

için yer seçimini ele alır (Yuşkeviç:21-27). Yer seçimi için yapılan maliyet hesabında Türkiye'de hem demir hem de kömür madeninin bir arada bulunduğu her hangi bir yer olmadığından ağırlıklı olarak nakliye masraflarını dikkate alan kaba bir hesaplama yapar. Türkiye'de nakliye, inşaat sahası, su ve enerji ihtiyacı açısından yakınında fabrika kurulabilecek bir demir madeni mevcut olmadığı ve kömür madeni yakınına kurmanın daha doğru olacağı belirtilerek, Tefen, o olmazsa daha az uygun olan Karabük tavsiye edilmiştir (Yuşkeviç:25-27). Aynı yer kimya sanayii için de önerilmiştir. İktisadi açıdan Tefen'e göre olumsuzlukları bulunan Karabük, Tefen'den sonra düşünülebilecek yerdir kimya sanayii için.

Raporun son kısmında birinci aşamada kurulması düşünülen fabrikalar için maliyet hesabı yapılmış, sabit sermaye ve işletme sermayesi için toplam 4.800.000 TL gerektiği belirtilmiştir (Yuşkeviç :40-43). Üretilmesi düşünülen kimyasal maddelerin dünya piyasasındaki fiyatları ile maliyetler karşılaştırılmış ve kârlı bir kimya sanayii kurmanın mümkün olduğu ve yıllık 1.700.000 TL ithalat kazancı olacağı vurgulanmıştır.

2.2.4.Sovyet Uzmanların Raporlarının Önemi

Sovyet uzmanların raporları Türkiye şartlarının dikkate alınması, hükümetin finansman kısıtlarını da göz önünde bulundurarak belirlediği gayenin çalışmada veri alınması, maliyet hesaplarının dünya piyasalarındaki fiyatlarla karşılaştırılarak kârlılık ile ilgili öngöründe bulunulması açısından yerinde olmuştur. Sovyetler'in planlama deneyimi dolayısıyla Sovyet uzmanların plan hedefleri ile gerçekleştirmeleri karşılaştırarak etkililik analizi yapabilmesi (ki Sovyetler'de birinci beş yıllık planda hedefler çoğunlukla aşılmıştır) önerilen projelerde gerçekçi ve etkili analizler yapılmasını

sağlamıştır. Sovyet planlarında deterministik bir yapı olmakla birlikte temelde planlama metodolojisi üretim sürecine dahil olan teknik personelin maliyet hesaplarına dayanan dengeleme metoduna dayandığından (Dobb,1968:325-326) Sovyet uzmanların Türkiye’de yaptığı maliyet hesapları projeler için bir bütçe öngörüsü yapılabilmesi hususunda yol göstericidir.

Sovyetler Birliği dışarıdan her hangi bir sermaye ithali olmaksızın sanayileşebilmiş tek ülkeydi (Dobb,1968:10). Bununla birlikte tekstil sanayiinde oldukça gelişmiş bir ülke olması sebebiyle (Dobb,1968:19) dokuma sanayiinin kurulmasında yol gösterici tecrübelerle sahipti. Demir sanayii ile ilgili tecrübeleri ise 18. yy’a kadar dayanıyordu (Dobb,1968:54). 19. yy’a kadar tarım sektörünün ağırlıkta olması ve tarım ürünü ve hammadde ihraç edip mamul mal ithal eden bir yapı arz etmesi ve sanayileşme konusunda temel problemlerden birinin sermaye birikimi sorunu olması, Türkiye’nin Sovyetler Birliği’ne ilgi göstermesinin ve sanayileşme konusunda Sovyet uzmanlardan destek almasının yerinde olduğunu göstermektedir.

2.3.Amerikalı Uzmanların İncelemeleri

Sovyet uzmanların çalışmaları sırasında İktisat Vekaleti’ne Celal Bayar getirilmişti. Sovyet uzmanların çalışmaları tamamlandıktan sonra 1933 yılı başlarında hükümet Amerikalı uzmanlardan kurulu bir heyeti Türk ekonomisi ile ilgili incelemeler yapmak üzere Türkiye’ye çağırdı. Uzmanlar Türkiye’nin iktisadi koşulları, sermaye birikimi, ulaştırma ve sanayii yapısı, iç ve dış ticaret, para ve banka sistemi, sağlık ve eğitim hizmetleri ile kamu yönetimi üzerinde hazırladıkları dört ciltlik çalışmayı Mayıs 1934’te (Sanayi Planının bırakın hazırlanmasını uygulamaya koyulduğu Nisan 1934’ten bile

sonra, ki Tekeli ve ilkin bu çalışmanın Sanayi Planı üzerinde etkili olmadığını söylemektedir.) İktisat Vekaletine sundular (Tezel,1994:294-295). Ancak çalışma kapsamına hükümetin hazırlamakta olduğu yatırımlar da dahil edildi. Projelerle ilgili maliyet-fayda analizleri yapıldı.

Türkiye'nin İktisadi Bakımdan Umumi Bir Tetkiki 1933-1934 başlığını taşıyan çalışma Walker D. Hines, Edwin Walter Kemmerer, Goldwite H. Dorr, Brehon Somervell, C. R. Whittlesey, H. Alexander Smith, O. F. Gardner, W. L. Wright Jr., Vaso Trivanovitch ve Bengt Wadsted tarafından yapılmıştır. Raporun içeriğinde genel ekonomik mütalaa, ziraat, madenler, sanayi, iç ve dış ticaret, mali işler kamu yönetimi, ulaştırma, vakıflar ve eğitim gibi ekonomiyle doğrudan ya da dolaylı, bağlantılı bir çok alanda inceleme ve tavsiyelerde bulunulmuştur.

Amerikalı uzmanların hazırladığı raporun umumi mütalaa başlıklı kısmında, özel sektör ve yabancı sermaye için uygun ortam yaratılması gerektiği, ferdi teşebbüsün önemi dile getirilmiş ve hükümetin hangi alanlara gireceği ya da tekel oluşturacağını önceden belirlenip tereddütlere mahal vermemesi gerektiği, diğer memleketlerin tecrübelerinden, hükümetlerin elindeki kaynakları kullanırken verdiği açıkları vergi gelirleri ile kapatması dolayısıyla özel teşebbüslere karşı tahripkar olabileceği belirtilmiştir (Hines,1936a:75).

Çalışmanın sanayi ile ilgili kısmında öncelikle mevcut sanayi için verim artışı sağlanması gerektiği bunun için ilgili sektörlerde sermaye artırmaya ihtiyaç duyulacağı, bunun yeni sanayi kuruluşları tesis etmekten daha az kaynağa ihtiyaç göstereceği, yeni sanayi tesislerinin kurulmasında ciddi sorunlarla karşılaşılacağı vurgulanmıştır (Hines,1936b:65,72-73). Dünya buhranına vurgu yapılarak, ihtiyaç duyulan maddelerin üretiminde dahi büyük harcamalar sonunda beklenmedik sonuçlarla karşılaşılacağı söylenmiştir. Rapora göre;

“İktisadi nokta-i nazardan, alelacele sanayileşme, Türkiye'nin hali hazırdaki ziraat ve sanayi hayatında cezri bir tesir icra edecek olan terbiye, daha iyi idare, inisyativi teşvik, ve ufak tefek ıslahat tarikile prodüktivitenin tezyidi kadar mühim değildir”.

Sanayileşme konusunda adeta caydırıcı bir yaklaşıma ve havaya sahiptir. Ancak hükümetin tasarladığı yatırım programıyla ilgili olarak Amerikalıların yaptığı maliyet ve kârlılık analizlerinde, bir çok proje için Türkiye'de dünya fiyatlarına göre kârlı üretim yapılabileceği sonucuna varılmıştır.

Halen yapımı devam eden Keçiborlu kükürt saflaştırma tesislerinin maliyet sebebiyle İspanya piriti karşısında pahalı olacağı ancak Ergani kükürtünün yapısı gereği kârlı olabileceği (Hines,1936b:112), Türkiye'de üretilen afyon kalitesi ve afyon fiyatlarıyla morfin fiyatları arasındaki marjın açılması dolayısıyla, yüksek teknik ve işletme masrafları gerektirmekle birlikte morfin üretecek bir fabrikanın kârlı olacağı (Hines,1936b:114-116), yapılan maliyet hesabına göre zeytinyağı arıtma tesisinin fazla bir sermaye gerektirmemekle birlikte oldukça kârlı olacağı (Hines,1936b:120), İş Bankasınca kurulmasına karar verilen cam fabrikasının üretime geçeceği andan itibaren mevcut ithal fiyatıyla aynı hatta belki daha ucuza üretim yapabileceği ve bunun mutluluk verici olduğu (Hines,1936b:133-134), İzmir'te kurulmasına karar verilen kağıt fabrikasının başlangıçta üretim maliyetlerinin ithalat fiyatından yüksek olmasına karşın gümrük vergilerinin bu ürünlerde yüksek olması dolayısıyla yeterince korunabileceğinden kurulmasının yerinde olacağı ancak verimlilik artışı sağlanması ve maliyet düşüşü sağlayacak bir selüloz fabrikası kurulması gerektiği (Hines,1936b:140,143-144) belirtilmiştir. Sutkostik ve klor üretimi için Sovyet uzmanların kimya sanayii için önerdiği Tefen gayri iktisadi bulunmuş, tesisin İzmir'de kurulması gerektiği, böylece maliyetlerde % 20 oranında düşüş sağlanacağı belirtilmiştir (Hines,1936b:158). Burada dikkatten kaçan nokta Sovyet uzmanların bütün kimya sanayii için Tefen'i önermiş olmalarıdır. Ancak Hines ve arkadaşlarının

yaptığı analizler fabrika bazındadır. İzmir'de kurulacak bir klor fabrikasının kârlı bir işletme olacağı vurgulanmıştır. Sülfürik asit ve gübre üretimi ile ilgili tasavvur edilmekte olan büyüklükte bir sülfürik asit tesisinin üretim maliyetlerinin dünya fiyatlarından çok yüksek olacağı, bundan dolayı fosfat ve süperfosfat imalinin iktisadi olmayacağı, bu yatırımların demir çelik sanayii kurulmasına karar verilmesi durumunda onunla birlikte düşünülmesi gerektiği dile getirilerek, şu önerilerde bulunulmuştur; milli savunma düşüncesiyle ihtiyaç duyulmadığı sürece bu ölçekte bir sülfürik asit fabrikası kurulmamalıdır, fabrika kurulsaydı bile fosfat ve süperfosfat üretiminde bulunmamalıdır, demir-çelik sanayi kurulmasına karar verilmesi durumunda gübre üretimi, sülfürik asit, sentetik amonyak bu sanayii ile birlikte düşünülmelidir (Hines,1936b:169-170). Demir-çelik sanayii kurulmasının, iktisadi şartlarla çalışabilmesini temin edebilmek için Türkiye'nin daha yüksek bir gelişme düzeyine ulaşıncaya kadar ertelenmesi gerektiğini önererek (Hines,1936b:89) kurulmasını bu sektöre bağladığı fabrikaların da ertelenmesini öngörmüştür.

Amerikalı uzmanların yaptığı maliyet hesapları Sovyet uzmanlarınkı kadar ayrıntılı değildir, öncelikle inşa sahası ile ilgili çalışmalar yapılmadığından maliyet hesaplarında bunu takribi bir maliyet kalemi olarak almışlardır. Yapılan tahlillerde daha ayrıntılı analizler yapma konusunda fikir edinmek üzere hareket edildiği ve bazı genel tahminlerde bulunduğu belirtilmiştir (Hines,1936b:107) Enerji ve su kaynakları konusunda karşılaştırmalı analizler de yapamamışlardır. Tesislerin kurulması düşünülen yerler konusunda, Sovyet uzmanlar daha spesifik konular üzerinde yoğunlaştıklarından farklı seçenekler arasında karşılaştırmalı analizler yapabilişlerdir. Amerikalı uzmanlar ya Sovyet uzmanların çalışmalarında ve iktisat programı çerçevesinde kurulması düşünülen tesisler hakkında görüş belirtmişler ya da ilgili sanayiler hakkında tavsiyelerde bulunmuşlardır. Bunda temel sebep muhtemelen çalışma alanlarının çok geniş olmasıdır. Amerikalı uzmanların hazırladığı raporlarda dikkati çeken husus, emek yoğun sektörler

ve katma değeri düşük üretimler için olumlu yaklaşımlar sergileyip, teknolojik gelişme ile sanayileşme konusunda hayati önem taşıyan sektörler konusunda olumsuz tavır sergilemeleridir. Sovyet uzmanlar ise kendi planlamalarında en önemli iki husustan biri olan teknoloji (Dobb,1968:230) (diğeri sermaye birikimi konusuna verdikleri önemdir) konusunu bizim için de dikkate almışlar ve sanayileşme çabası içinde olduğumuzu göz önünde tutarak kimya ve demir sanayii gibi bütün sanayi dallarına etki eden ve yeni teknoloji gerektiren alanlarda yatırım yapmamızı önermişlerdir. Yani olayın sadece maliyet ve kârlılık problemi olmadığına farkındalardır, çünkü kendi ülkeleri de benzer bir süreçten geçmiştir.

Amerikalı uzmanların hazırladığı raporlar her ne kadar Sanayi Planının hazırlanmasından sonra tamamlanmış olsa da henüz rapor hazırlanırken raporun ana hatlarını içeren bir belge, BBYSP ile ilgili tartışmalar yapıldığı sıralarda İktisat Vekaletine verilmiştir (Tekeli ve İkin 1982:174). Sanayi Planında da “memleket iktisadiyatını tetkik ettirmek üzere” Amerikalı uzmanlar tarafından yapılan çalışma konusunda bir not yer almıştır (Afetinan 1972). Hines ve arkadaşlarının hazırladığı raporda Sovyet uzmanlarının çalışmalarını inceledikleri anlaşılmaktadır, bununla birlikte bir çok kısmın İktisat Vekaleti Sanayi Planını hazırlamadan, en azından yayınlamadan önce yazıldığı bellidir. Raporun pek çok yerinde “hükümetçe tetkik edilmekte olan” veya “inşasını teemmül etmekte olduğu” gibi ibareler yer almaktadır.

2.4. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı temelde Şakir Kesebir'in çalışmalarından itibaren yürütülen sanayileşme çabalarının bir birikimidir. İktisat Vekaletince Raporlar başlığı altında basılan planın nasıl bir süreçten

geçerek son şeklini aldığı ve çalışmanın bu halini almasında kimlerin yer aldığı tam olarak bilinmemektedir.

Aralık ayında İktisat Vekaletince planla ilgili son çalışmalar yapılmış ve aynı ay içinde İcra Vekilleri Heyetine dağıtılmıştır. Basında plan çalışmaları ile ilgili bir çok haber yer almıştır. 8 ocak 1934 tarihinde Celal Bayar planı kamuoyuna duyurmuştur (Tekeli ve İkin,1982:184).

İki kısımdan oluşan plan Raporlar başlığıyla İktisat Vekaleti tarafından Aralık 1933'te basılmıştır. Birinci kısım sınai tesisat ve işletme, ikinci kısım ise İktisat Vekaletinin idari teşkilatında yapılması düşünülen ve gerekliliği vurgulanan konuları içermektedir. Birinci kısmın başında Celal Bayar'ın Başvekalete yazdığı bir sunuş yer almaktadır. Burada Celal Bayar

“İktisadi tamamiyet şiarını merhale merhale tahakkuk ettirmek mülahasasına istinat edecek umumi bir icraat programının beş senelik ilk safhasına taalluk eden raporumu...”

diyerek yapılan çalışmanın geçici bir sanayileşme hamlesi olmadığını, uzun müddet devam edecek bir programın parçası olduğunu vurgulamaktadır (Ekonomi Bakanlığı,1935:3). Sunuşta dünyadaki ülkeler arasındaki iş bölümüne karşı çıkılmış, bu iş bölümü dolayısıyla, sanayileşememiş olmanın ve sürekli mamul mal ithal edip tarım ürünleri ve hammadde ihraç etmenin, sanayi ülkeleri ve tarım ülkeleri arasındaki çelişkiyi ortaya koyduğu, hukuken bağımsız ancak iktisadi açıdan bağımlı birer ülke haline dönüştürdüğü vurgulanmıştır (Ekonomi Bakanlığı,1935:4). Ülkenin son yüz yılda iktisadi açıdan geçirdiği dönüşümün de bu işbölümü sebebiyle olduğu dile getirildikten sonra Türkiye için bir asırlık bir iktisadi analiz yapılmaya çalışılmıştır. Hammadde ihraç edip mamul madde ithal eder yapılanmanın dünya konjonktür hareketlerinin iniş çıkışlarından zarar gördüğü, bağımsız bir millet oluşturma amacının bugünkü anlamıyla ülkeyi iktisadi açıdan bağımsız ve teknik, sermaye ve idari yapılanma açısından tam teşekküllü bir hale getirmek olduğu vurgulanmıştır. Ülkemizde iktisadi inkılabı gerçekleştirecek

araçların ihtiyacı karşılayacak oranda bulunmaması, devleti, zaman kaybetmeksizin iktisadi kalkınmayla fiilen alakadar olmaya mecbur bırakmıştır. Ardından sanayileşmiş ülkelerin, tarım ülkelerinin iktisadi dönüşüm geçirmeleri ve birer sanayi ülkesi olması karşısında daima müttefik olacakları ve bu gerçeğin bizim de ihtiyaç duyduğumuz sanayii vakit geçirmeden kurmamız için ateşleyici unsur olduğu vurgulanmıştır. Dünya ekonomik buhranı dolayısıyla döviz sıkıntısı ile karşılaştığı ve tarım ürünleri fiyatlarının düşmesi sebebiyle daha kârlı faaliyet alanları bulmak gerekliliğinden sonra, dünya buhranının uygun bir ortam oluşturduğu düşünülmüş olmalı ki, konjonktür dolayısıyla ihtiyaç duyulacak tesislerin çok uygun mali şartlar altında kurulma ihtimaline vurgu yapılmıştır (Ekonomi Bakanlığı,1935:6-7). Yapılan ilk tetkikatta kurulacak fabrikalarının kârlılık hesapları üretim imkanı vermekle birlikte, üretim süreci başladıktan sonra da bu hususun dikkatle takip edileceği raporda belirtilmiştir (Ekonomi Bakanlığı,1935:9).

Planın oluşturulmasında üç temel yaklaşım, ki plandaki projelerde de bunu net bir şekilde görmek mümkündür, henüz sunuş kısmında Celal Bayar tarafından vurgulanmıştır. Buna göre; programın kapsamı ve kurulması düşünülen fabrikaların “vüsatını tayinde memleketimizin kendi ihtiyaçları esas ittihaz edilmiştir” (Ekonomi Bakanlığı,1935:9), buna istisna olarak bakır ve belki kükürt olabilecektir. Bu husus sadece birinci plan için değil aynı zamanda hazırlanması düşünülen ikinci plana da atıf yapılarak vurgulanmış, anasanayinin iç talebe paralel bir büyüklükte kurulacağı, buhran dolayısıyla ihracata dayalı bir sanayi kurmanın yanlışlığı göz önünde tutulmuştur (Ekonomi Bakanlığı,1935:9). İkinci belirleyici unsur, hammaddeleri yurt içinde bulunan veya tedarik edilebilecek olan sanayinin kurulmasıdır. Üçüncü unsur, programa özel kesim tarafından kurulması mümkün görülmeyen sanayi şubelerinin dahil edilerek, Devlet veya milli müesseselerin teşebbüsü olarak kurulmalarının düşünülmüş olmasıdır. Ancak bu anasanayinin özel teşebbüs

ve sermaye sahipleri için de geniş ve faydalı bir "İndüstri" imkanı vereceği bu maddenin hemen altında belirtilmiştir (Ekonomi Bakanlığı,1935:10).

Beş yıllık plan çerçevesinde kurulması düşünülen anasanayi; Dokuma sanayii (pamuk, kendir, yün), maden sanayii (demir, semikok kömürü, bakır, kükürt), selüloz sanayii (selüloz, kağıt, suni ipek), seramik sanayii (şişe, cam ve porselen) ve kimya sanayii (klor, sutkostik, süperfosfat) olarak beş büyük grupta toplanmış ve memleket ihtiyacını karşılamak üzere olan şeker sanayii bu program dahilinde ele alınmamıştır (Ekonomi Bakanlığı,1935:10-11).

Atıl durumdaki kömürlerin kullanımına dayanan ve kurulacak fabrikaların ihtiyaç duyacağı elektrik enerjisi için hazırlanmış bir elektirifikasyon projesi etüdünün çalışma kapsamında hazırlandığı belirtilmiştir (Ekonomi Bakanlığı,1935:11).

Yukarıda sayılan beş gruptaki malların ithalat rakamları verilerek, ortalamasının son altı yılın ortalama ithalatının % 43'ü, ve aynı malların 1932 yılı ithalat değerinin toplam ithalatın % 44'ü kadar olduğu belirtilerek, Birinci Sanayi Planının toplam ithalatta % 25-30 oranında bir azalmayı üzerine aldığı söylenmiştir. Ardından 1929 senesi dışında son on yılda ihracatın ithalatı karşılama oranının hep % 75'in üzerinde olduğu yani Sanayi Planı gerçekleştiği takdirde dış ticaret fazlası verebileceğimiz vurgulanmış, bu durum için "muazzam bir mesele" nitelendirilmesi yapılmıştır (Ekonomi Bakanlığı,1935:12-13).

Raporların birinci kısmında "umumi kısım" başlığını taşıyan sunuş yazısıyla birlikte yirmi başlıkta sanayi dalları ve plan kapsamındaki konulara dair bilgiler verilmiştir. Çalışmanın bu kısmında plandaki başlıklara paralel gitmenin daha faydalı olacağı düşüncesiyle başlıklandırma yapılacaktır.

2.4.1. Sanayi Kuruluşlarında Tesis Yerlerinin Seçimi

Kurulacak tesisler için yer seçimi yapılırken ilk şart olarak iktisadi prensiplere uygunluk koşuluna önem verilmiş, yer seçimi için enerji, su, nakliye, hammaddelere yakınlık ile istihdam şartları ve imkanları göz önünde bulundurulmuştur. Bununla birlikte Sanayi Planının gelecekte milli ekonominin temeli olacağı düşüncesiyle, tesis yerleri bütünün birer parçası olmalı ve yer seçimlerinde bu konu göz önünde bulundurulmalıdır (Ekonomi Bakanlığı,1935:17).

Ayrıca iki konu daha etkili olmuştur. Raporda, milli sanayinin kurulmasında;

“İktisadi ihtiyaçlara olduğu kadar yüksek menfaatlarımızın istilzam ettirebileceği nazik vaziyetlere de cevap verebilmesi ve ona göre vücut bulması zeminindeki mülahazalara hürmet etmek lüzumunda tereddüt yoktur”

denilerek savunma gerekliliklerinin etkili olduğu belirtilmiştir. Ayrıca ülkenin göreceli olarak geri kalmış yerlerindeki insanların bu tesislerin kuruluşuyla ortaya çıkacak refah artışından istifade etmeleri konusuna değinilmiş, yer seçiminin temelde bir iktisat meselesi olduğu unutulmadan bahsedilen hususların tamamının yer seçiminde etkili olacağı dile getirilmiştir (Ekonomi Bakanlığı,1935:18).

2.4.2. Dokuma Sanayii

Dokuma sanayii ile ilgili kısımda önce ülkemize iplik ve dokuma olarak giren pamuk ürünlerinin son altı senedeki ithalat miktar ve kıymetleri ele alınarak aşağıdaki cetvel sunulmuştur.

Tablo 2.3.Pamuk İpliği ve Pamuklu Dokuma İthalatı (1927-1932)

	MENSUCAT		İPLİK	
	Miktar	Kıymet	Miktar	Kıymet
1927	20.209 ton	45.368.000 Lira	3.915 ton	5.461.000 Lira
1928	19.586 ton	46.628.000 Lira	3.700 ton	5.822.000 Lira
1929	22.954 ton	53.201.000 Lira	4.358 ton	6.664.000 Lira
1930	14.292 ton	28.499.000 Lira	2.685 ton	3.767.000 Lira
1931	17.444 ton	28.309 000 Lira	3.354 ton	4.209.000 Lira
1932	13.337 ton	16.686.000 Lira	3.485 ton	3.835.000 Lira

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı, 1935:21

Düzenlenen gümrük tarifeleri sayesinde son üç senede ithalat miktarlarının azaldığı, aradaki farkın ev dokumacılığı ve yerli bez dokuma fabrikalarındaki üretim artışlarıyla karşılandığı belirtilmiştir. Buna rağmen pamuklu dokuma ihtiyacımızın toplam ithalat içinde birinci sırada olduğu, bu yüzden planda en önemli yeri işgal ettiği, plan dahilinde son yılların ortalama tüketiminin % 80'ini karşılayacak beş fabrikanın plan süresi olan beş yıldan daha önce bitirileceği vurgulanmıştır. Bu itibarla 103.000.000 metre pamuklu dokuma ile 2.753 ton iplik için düşünülen fabrikalara ait bilgiler şunlardır;

Tablo 2.4.BBYSP Dahilinde Kurulması Düşünülen Dokuma Fabrikaları

	Üretim		Faaliyete başlayacağı tarih	İğ adedi	Tezgah adedi	Tesis sermayeleri (TL)			
	Mensucat (1000 m)	İplik (ton)				Makine ve tesisat	inşaat	İşletme sermayesi	TOPLAM
Bakırköy tevsii	7.500		1934	10.000	300	625.000	325.000	200.000	1.150.000
Ekstra kombina	7.000	578	1935	16.500	300	1.188.000	585.000	660.000	2.433.000
Kayseri kombinası	30.000		1935	33.000	1050	2.970.000	1.172.000	1.320.000	5.462.000
Nazilli kombinası	17.500	1.772	1936	29.500	650	2.320.000	1.048.000	1.180.000	4.548.000
III. kombina	21.000		1937	29.000	1.000	2.755.000	1.030.000	1.160.000	4.945.000

Kaynak: Ekonomi bakanlığı, 1935:23-24

Bunların dışında mevcut fabrikaların üretimlerini 15.000.000 metre kumaş ve 403.000 kilo iplik seviyesine çıkarmaları beklenmektedir. Ancak bu gerçekleşmezse kurulan büyük fabrikaların üretim seviyeleri artırılacaktır (Ekonomi bakanlığı, 1935:23).

Yüzde 10 fazlasıyla pamuk maliyeti, cari fiyatlarla işçilik, tesis sermayesinin faizi, makinelerin amortismanları ve gümrük tarifelerinin o günkü seviyeleri göz önünde bulundurularak Kayseri fabrikası için yapılan maliyet hesabında % 17 oranında bir kâr beklendiği belirtilmiştir. Bir damping ile karşılaşılmadığı sürece gümrük tarifelerini yükseltmeye dahi ihtiyaç olmaksızın kârlı bir fabrika kurulabilecektir. Aynı hesabın diğer fabrikalar için de geçerli olduğu söylenerek kârlı bir dokuma sanayii kurulabileceğine işaret edilmiştir. Çalışmanın son kısmında fabrikaların ihtiyaç duyacağı pamuk cinsleri ve tesis yerleri ile ilgili bilgiler yer almıştır. Buna göre beş yıl zarfında Ziraat Vekaletince başlatılan çalışmalar neticesinde ihtiyaç duyulan Cleveland cinsi pamuk üretilemezse Amerikan veya Mısır pamuklarından ithalat yapma zorunluluğu ortaya çıkacaktır. Tesis Mahalli başlığıyla verilen kısımda üçüncü fabrikanın nereye kurulacağı ile ilgili bilgi yer almaz ancak Ekstra kombinanın Konya Ereğli'sine kurulmasının düşünüldüğü belirtilir (Ekonomi bakanlığı, 1935:26).

2.4.3. Kendir Sanayii

Hammaddesinin tamamına yakınının ülke içinde üretilme imkanı bulunan; çuval, kanaviçe, kalın bez, ip, sicim ve urgan üretimini kapsayan kendir sanayiine ait ortalama yıllık 8.935 ton ithalat olduğu belirtilerek, bu tür ürünlere senelik ihtiyacın 13.000 ton olduğu raporda yer almıştır. Son zamanlarda bu konuda iki müessese kurulduğu ve bunların üretimlerini artırmaları halinde yıllık 7.500 ton civarında ithalat gerekeceği dile getirilmiştir. Bu iki fabrikanın kurulmasından önce Sovyet uzmanlar tarafından yıllık 10.000 ton üretim yapılması gerektiği ve bunun iki fabrika ile karşılanabileceğinin söylenmiş olduğu ancak bu son durumda devlet eliyle 6.000 ton üretim kapasitesine sahip bir fabrikanın hammadde açısından uygun bir yerde kurulmasının yeterli olacağı raporda yer almıştır (Ekonomi Bakanlığı,1935:32-33).

Raporda kendir üretiminin % 75'inin İzmir ve Kastamonu'da olduğu ancak piyasada talep darlığı sebebiyle üretimin büyük oranda düştüğü fakat sanayi hammaddesi olması durumunda üretimin tekrar artacağı vurgulanmıştır.

Fabrikanın kuruluşu için tahmini olarak 1.700.000 TL gerekeceği ancak hesaplamaların kendirlerin imalat açısından tetkiki neticesinde kesinleşeceği, ardından maliyet ve kârlılık hesabı yapılacağı zikredilmiştir (Ekonomi Bakanlığı,1935:31-32). Rasyonel şartlarda bir fabrika tesisi için İngiliz Barber firmasıyla temasa geçilerek deneme için Türk kendiri gönderildiği gibi Sovyet tecrübesinden de yararlanılması düşünülmektedir.

2.4.4. Kamgarn Fabrikası

Dokuma sanayiinin bir parçası olarak düşünölen kamgarn fabrikası özellikle yerli yapağılarımızın ıslah edilmesi ve merinos koyunları yetiştirilmesini teşvik maksadını gütmektedir. Böylece yönlü dokuma fabrikaları yerli yapağıdan yapılmış kamgarn ipliklerini kullanabilecektir. Son yıllarda gittikçe artan kamgarn ipliklerinin ithalatı dokuma ve trikotaj sanayiinin bu ipliklerden üretilen kumaşlarda ihtisaslaşmış olmasından ve üretimlerini önemli oranda artırmış olmalarından kaynaklanır. Bunun en büyük göstergesi olarak da kamgarn ithalatı artarken yönlü kumaş ithalatının düşmüş olması gösterilmiştir (Ekonomi Bakanlığı,1935:37). Bir süredir üzerinde çalışmaların devam ettiği merinos yetiştiriciliği, fabrikaların ihtiyacını karşılayacak seviyeden oldukça uzak olduğundan, kurulacak kamgarn fabrikası için dışarıdan merinos yapağı getirmek gerekecektir. Kurulması düşünölen fabrika için iki seçenek vardır; kirli merinos yününden kamzug tabir edilen taranmış fitil üretilip ondan kamgarn ipliği elde etmek, bir diğerisi ise taranmış fitil tedarik edip kamgarn ipliği imal etmek. Öngörölen kapasite göz önünde bulundurulunca Türkiye'de kirli yapağıdan üretimde bulunmanın iktisadi olmayacağı, dışarıdan temiz yapağı ithal edip kamgarn üretmenin kârlılık açısından daha yerinde olduğu belirtilmiştir. 10.000 iğlik böyle bir fabrikanın 550.000 TL'si makine ve tesisat, 300.000 TL'si arsa ve binalar ve 800.000 TL'si de işletme sermayesi olmak üzere 1.650.000 TL maliyeti olacaktır. Eğer doğrudan taranmış fitilden üretim yapacak bir fabrika kurulmak istenirse maliyeti bu rakamın yarısı kadar olacaktır ancak bu durumda da yerli merinoslara nasıl talep yaratılacağı sorunu ortaya çıkacaktır (Ekonomi Bakanlığı,1935:39-40).

Yapılan maliyet hesabında o günkü gümrük resimleri altında fitilden imal edilecek kamgarn fabrikası için bağlanacak sermayenin makul bir kâr bırakacağı belirtilmiş, yerli merinos yapağısının da kullanıldığı tam bir

kombina haline gelince başka tedbirler alınması gerektiği raporda yer almıştır. Böyle bir durumda yerli fabrikanın üretimine talep yaratabilmek amacıyla dışarıdan kamgarn ithalinin ve bunun hammadde olarak kullanıldığı kumaşların ithalinin önlenmesi gerekecektir. Kumaş ithalinin men'i durumunda fabrikanın üretim artışına gitmesi gerekeceğinden üretim kapasitesi ile ilgili çalışmalar buna göre yapılmalıdır (Ekonomi Bakanlığı,1935:41-42).

2.4.5. Demir Sanayii

Demir sanayii ile ilgili kısmın başında 1925 yılından bu yana konu üzerinde çalışmalar yürütüldüğü belirtilerek genel bilgi verilmiştir. Rapora göre 1925 yılında demir cevheri, demir sanayiinde kullanılacak kömürün incelenmesi ve demir sanayiinin iktisadi tarzda nerede ve nasıl kurulması gerektiği konusunda çalışmalar yapmak üzere Prof. Granigg görevlendirilmiş, Granigg demir cevherinin tetkikine lüzum görülmeksizin demir sanayiinin kurulması taraftarı olmuş, hem demir cevheri hem kok kömürü yurt dışından getirilse bile demir sanayii kurulmasını mümkün görmüştür. Daha sonra Dr. Lucius demir cevheri ile ilgili tetkik yapmış ancak demir sanayii konusunda herhangi bir mütalaada bulunmamıştır. 1930 yılında Şakir Kesebir tarafından hazırlanan İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor ve Sovyet uzmanlar tarafından hazırlanan raporlarda da konuya büyük önem atfedilmiştir. Sovyet mütehassısları demir sanayii kurulacağı varsayımıyla fizibilite çalışması yapmıştır.

Son asırda medeniyet yolunda demir sanayiinin en önemli araçlardan biri olduğu vurgulandıktan sonra demir sanayiinin memlekette

yaşatılabileceğine kanaat getirildiği gün kurulmasının doğru olacağı yazılmıştır. Ardından;

“Memleketin sınai noktai nazardan ilk kuruluşunun sistemlendirilmesi demek olan bu ilk beş senelik programda memlekette yaşama şartları mevcut olan sanayi şubelerile meşgul olmak prensibini kabul etmiş bulunduğumuzdan demir sanayiini de bu cepheden tetkik etmek iktiza ediyor”

denilmesi kaynak kısıtı dolayısıyla rasyonel davranma zorunluluğu ile medeniyetin önemli bir parçası olarak görülen demir sanayiini kurma isteğini bir araya getirme çabası olarak görülür.

Devam etmekte olan çalışmaların son aşamaya geldiği ve şu hususların kesin olarak belirlenmeye çalışıldığı yer almıştır (Ekonomi Bakanlığı,1935:48vd);

1. *Memleketimizde kurulacak demir sanayiinde kullanılmaya elverişli demir cevheri var mıdır?* Yapılan incelemelerde Faraşa, Çağlayık ve Torbalı'da işletilmeye müsait demir cevheri bulunmaktadır. Ayazment, Zeytun ve Cihanlık dağı ise ileride tetkikata tabi tutulmaya degecek mahiyette görülmektedir. Faraşa cevherinin 40-50 sene zarfında tüketilmesinin ülke savunması açısından sakınca yaratacağından, Çağlayık madeni derece itibariyle yetersiz görüldüğünden ve Torbalı cevheri arsenik bulunması sebebiyle diğer cevherlerle karıştırılarak kullanılması gerektiğinden üretim sürecinde hammaddenin Faraşa, Çağlayık ve Torbalı cevherlerinden 1/5 oranında karıştırmak ve 2/5'inin de Tunus, İspanya veya Yunanistan'dan getirilmesi uygun bulunmuştur.
2. *Maden kömürlerimiz yüksek fırın koku imaline yarar mı?* Bu soruya olumlu cevap verilebilir ancak Ereğli havzasındaki kömür tabakalarından bir veya birkaçının bu işe hasredilmesi gerekmektedir.

3. *Demir sanayii iktisadi açıdan nerede kurulmalıdır?* Hem iktisadi hem de savunma gereklilikleri açısından ele alınırsa demir sanayiinin Ereğli mıntikasına bağlı yerlerde ve sahilden biraz uzakta kurulması gerekir.
4. *Kurulacak demir sanayii ne gibi ünitelerden müteşekkil ve ne büyüklükte olmalıdır?* Demir sanayi günde 150-200 ton font imal edecek kapasitede üç yüksek fırından, senede 80.000-100.000 ton külçe çelik imaline elverişli Marten fırınlarından ve hususi çelik imali için elektrik fırınından müteşekkil olmalıdır. Ayrıca kok fırınları, kok santrali, tahliye düzeneği, memur ve işçi evleri gibi diğer tesisatı olacaktır.
5. *Memlekette kurulacak demir sanayii çıktısına yurtiçi talep var mıdır?* Son altı senede ortalama 10.000.000 TL değerinde 125.000 ton mamul ve yarı mamul demir ürünü ithal edilmiştir. Yıllık 80-100 bin ton font, demir ve çelik üretecek bir tesis kurulması durumunda ülke ihtiyacının ancak %65-78'i imal edilebilecektir. Kaldı ki demiryollarında ağaç traversler yerine iklim koşulları gereği demir kullanılması gereken yerler vardır, ayrıca rayların 25 senede bir değiştirilmesi söz konusu olsa yalnızca bunun için senelik 16.000 ton demir gerekecektir. Üretim kapasitesi konusunda Granigg'in tavsiyesi yıllık 110.000 ton, Sovyet uzmanların ise 150.000 tondur. İktisat vekaleti ise planda ileride büyütülmeye müsait 90-100 bin ton kapasiteli bir tesis kurulmasını önermiştir.
6. *Demir sanayii ne kadar sermaye ile kurulabilecek ve tahminen kârlılığı ne olacaktır?* Tahminen işletme sermayesi de dahil olmak üzere demir sanayiinin kurulması için 9-10 milyon TL gerekecektir. Amortismanlar ve % 6 sermaye faizi de hesaba katılmak suretiyle belirlenen üretim maliyetleri, Almanya Fransa gibi ülkelerin yurtiçi piyasalarındaki satış fiyatlarıyla karşılaştırıldığında % 12-15 kârlı görünmektedir. Ancak dampinglere karşı korumak amacıyla ithalat vergilerinin gözden geçirilmesi gerekebilecektir.

2.4.6. Kok Kömürü

Evlerin ısıtılması için ülkemizde pek çok maden cevherine sahip olmamıza rağmen hala odun ve odun kömürü kullanılması ormanlarımızın tahrip edilmesine sebep olmaktadır. Zonguldak havzası kömürleri sanayi için çok uygun olmakla birlikte, fazla miktarda uçucu madde içermeleri, fazla is ve kurum yapmaları, maden kömürüne uygun sobaların pahalı olması sebepleriyle evlerin ısıtılmasında yaygınlaşmamıştır. Linyit de benzer sakıncalarla birlikte % 3 oranında kükürt içermesi dolayısıyla evlerde kullanılmamaktadır. Bu sebeplerle Zonguldak havzasında üretilecek kok veya sun'i antrasitin⁴ evlerde odun ve odun kömürü kullanımını azaltacağı düşünülmektedir. Bir ton kok üç ton odunun verdiği ısıyı verebilmektedir. Kullanılıştta sun'i antrasit koka nazaran evlerde kullanılmaya daha elverişlidir.

1933 yılı kok sarfiyatı 45.000 ton yerli 25.000 ton dışarıdan olmak kaydıyla 70.000 tondur. Ayrıca 9.000 ton sun'i antrasit ithal edildiği hesaba katılırsa 80.000 ton kok ve sun'i antrasit kullanıldığı ortaya çıkar. 34.000 ton kok ve sun'i antrasit ithal edildiği ve her yıl kok sarfiyatının 8-10 bin ton arttığı dikkate alınırda sun'i antrasit damıtma fırınlarının üretim kapasitesinin 60.000 ton civarında olması icap edecektir. Bu damıtma fırınları çok sayıda küçük fırının birleşmesinden teşekkül ettiğinden talebin artması durumunda fırın sayısı artırılabilir. Söz konusu sun'i antrasit tesisi için gerekli sermaye; makineler için 400.000 TL, inşaat için 350.000 TL, işletme sermayesi olarak da 250.000 TL, toplam 1.000.000 TL olacaktır. Yapılan hesaplamalara göre tesiste üretim maliyeti 13-14 TL civarında olacak, böylece İstanbul'da 16-18 TL'ye satılan kokla aynı fiyata piyasaya arz mümkün olabilecektir (Ekonomi Bakanlığı, 1935:59-61).

⁴ Kok ve sun'i antrasit arasındaki fark, kokun, kömürün uçucu maddelerinin tamamen alınması suretiyle, sun'i antrasitin ise uçucu maddelerden bir kısmının alınıp % 12-15 oranındaki bırakılmasıyla elde edilmesidir.

2.4.7. Bakır

Nicelik ve nitelik açısından dünyanın sayılı bakır madenleri arasında gösterilen Ergani bakır madeni, demiryolu inşaatının tamamlanması ile işletilmeye başlayacaktı. İtibarı Milli Bankasına verilen işletme imtiyazı için kurulan anonim şirkete, Hükümet de 1 milyon TL sermaye hissesiyle % 45 oranında ortaktı. Madenle ilgili yapılan analizler sonucunda şirketçe belirlenen program doğrultusunda iki sene sonra senelik 10.000 ton, üçüncü sene 15.000 ton ve dördüncü sene 20.000 ton bakır çıkarmak mümkün olacaktı. 15.000 ton kapasiteye sahip olacak eritme tesisi Avrupa'nın en büyüklerinden biri olacaktı.

Yurt içinde bakır tüketimi aşağıda son altı senenin ithalat rakamlarından açıkça görülebileceği üzere sınırlıydı;

Tablo 2.5.Bakır İthalatı (1927-1932)

<u>Yıllar</u>	<u>Miktar (ton)</u>	<u>Kıymet (TL)</u>
1927	2.520	3.945.160
1928	3.110	3.225.810
1929	2.680	3.169.710
1930	2.010	2.200.600
1931	2.610	2.154.250
1932	2.330	1.386.260

Yukarıdaki rakamlardan anlaşıldığı üzere ikinci seneden itibaren yaklaşık 10.000 ton bakır ihracı imkan dahilinde olacaktı. Bu da 1.000.000 İngiliz Lirası kambiyo geliri elde edilmesini sağlayacaktı. Devletin bu ihracat imkanından faydalanılmasını sağlamak konusunda yapacağı yegane hamle Ergani demiryolu hattının bitirilmesi idi (Ekonomi Bakanlığı, 1935:66).

2.4.8. Kükürt

Plandaki genel yaklaşıma paralel olarak kükürtle ilgili kısımda da kükürt ithalatı için istatistik verilmiştir. Buna göre son beş senede ortalama 3.700 ton kükürt ithalatı yapıldığı ve senelik 334.000 TL'lik döviz çıktısı olduğu belirtilmiştir.

Fransızların yapmış olduğu incelemeler sonucunda kesin olmamakla birlikte Keçiborlu'da 1-1,5 milyon ton kükürt cevheri olduğu saptanmıştır. Kesin olarak yüzeye yakın 39.000 ton civarında cevher vardır. Cevher kalite itibariyle oldukça iyidir. Madenin imtiyazı 1929'da Compagnie des Mines et Métallurgie'nin Türkiye'de kurduğu İttihadî Maadîn Türk Anonim Şirketi'ne verilmiş ancak işletilmediğinden geri alınmıştır. Yılda 5.000 ton kükürt çıkarmak amacıyla burada kurulacak tesisin maliyeti işletme sermayesi dahil olmak üzere 318.000 TL'dir. Yıllık 5.000 ton kükürt çıkarılacağı düşünülürse sermaye faizi ve amortismanlar dahil % 12 kâr beklenmektedir (Ekonomi Bakanlığı, 1935:70).

2.4.9. Selüloz ve Kağıt Sanayii

Kağıt, mukavva, selüloit, dumansız barut ve sun'i ipeğin hammaddesi olan selülozun yurt içinde üretilebilecek bir madde olduğu, o gün için Türkiye'de doğrudan girdi olarak kullanılmadığından ithal edilmediği ancak tesis edilecek kağıt, sun'i ipek ve selüloit sanayilerinin yılda 15.000 ton selüloz tüketimine ihtiyaç duyacağı raporda yer almıştır (Ekonomi Bakanlığı, 1935:73).

Kurulacak tesis, çıktısının büyük kısmı kağıt fabrikasında girdi olarak kullanılacağından, kağıt fabrikasına ilhak edilecekti. Başlangıçta 6.000 ton üretim kapasitesine sahip olacak tesisin kurulması makineler, bina ve işletme sermayesi için 625.000 TL gerektirecekti. İlerleyen yıllarda üretim düzeyinin 15.000 tona çıkarılması için 500.000 TL sermayeye daha ihtiyaç duyulacaktı.

Plandan önce selülozu yurt dışından temin ederek üretim yapacak bir kağıt fabrikası tasavvur edilmiş olduğundan selülözün gümrük vergileri çok düşük düzeye indirilmişti. Buna rağmen kurulacak tesisin kârlılık hesapları bağlanacak sermayenin % 12 oranında kâr getireceğini göstermekteydi.

Ülkemizin kağıt ihtiyacı 1932 ve 1933 sınırlamaları ile düşmüş olsa da yıllık ortalama 21.525 tondu. Bu boyutta bir tüketimi karşılayacak tek bir fabrikanın kurulması hem teknik hem de kârlılık açısından uygun olmayacağı düşüncesiyle, başlangıçta yazı kağıdı, mukavva ve karton üretimi yapacak bir fabrika yapımına girilecek, 1935 senesinde açılacak fabrikada kazanılacak tecrübeden sonra talebin tamamını karşılamak için yeni bir fabrika mı kurulacak yoksa kurulmakta olan fabrikaya ek mi yapılacağına karar verilecekti. Üretim için ihtiyaç duyulacak hammaddeler ve ara girdilerin hepsi ülke sınırları içinde temin edilebilmekteydi. Bu açıdan "milli sanayii arasında mühim bir mevki işgal.." edeceği raporda yer almıştır. Planın kağıt ve selüloz ile ilgili kısmı tamamlandığında 5-6 milyon TL'lik bir iş hacmi yaratması beklenmekteydi (Ekonomi Bakanlığı, 1935:76).

Kurulacak fabrikanın maliyet kalemleri aşağıdaki gibiydi;

Makine ve tesisat bedeli	1.000.000 TL
Arsa ve bina inşaatı	750.000 TL
İşletme sermayesi	440.000 TL
TOPLAM	2.190.000 TL

Fabrikanın bütün talebi karşılayacak boyuta getirilmesi için toplamda 1.600.000 TL daha sermayeye ihtiyaç duyulacaktı (Ekonomi Bakanlığı,1935:76).

Fabrikanın kurulması için yapılan yer seçiminde, hammaddelere yakınlık, nakliye masraflarının azlığı ve bütün sanayii tesislerinde olduğu gibi su bulunmasına özen gösterilmişti. Bunlarla birlikte işgücü arzı da dikkate alınarak fabrikanın kurulması için en iktisadi yerin İzmit olduğuna karar verilmişti. İlk aşamada o günkü ihtiyacın yarısını karşılayacak olan fabrika için yapılan kârlılık hesapları, fabrikanın % 12 kârlılık oranıyla çalışabileceğini ortaya koymaktaydı (Ekonomi Bakanlığı,1935:77).

2.4.10. Sun'i İpek Sanayii

Ülkemizde önemli miktarda ipek kozacılığı yapıldığı halde, plan dahilinde sun'i ipek fabrikasına yer verilmiş olmasının temel sebebi, son yıllarda suni ipek ithalatının hızlı bir şekilde artmış olmasıydı. Bu durum yalnızca bize özgü değildi. Buhrandan sonra dünya ticareti büyük oranda düşmesine karşın suni ipek üretimi ve ticareti büyük oranda artmıştı. Raporda, dünyada 1913 yılından 1932 yılına kadar ipek üretiminin iki katına çıkmasına karşılık suni ipek üretiminin yaklaşık 50 katına çıkması rakamlarla belirtilmişti. Suni ipek üretiminin ipek kozacılığına rakip olmadığı İtalya, Yunanistan ve Fransa örnekleri ile gösterilmişti.

Suni ipeğin temel girdileri olan selüloz, sutkostik ve zaçyağı Sanayi Planı çerçevesinde kurulmakta olan tesislerde yakın zamanda üretilecekti. Böylece suni ipek sanayii ihtiyaç duyacağı yarı mamul maddeleri yurt içinden

temin edecek, yerlilik oranını % 87'ye çıkaracaktı (Ekonomi Bakanlığı,1935:83).

Fabrikanın üretim kapasitesinin başlangıçta günde 0,6 ton olacağı, kısa zaman sonra 1,2 tona çıkarılacağı düşünülmekteydi. Bu üretim kapasitesindeki bir fabrikanın kurulması için 490.000 TL'ye ihtiyaç duyulacak, üretim sonucunda gümrük vergileriyle yükselmiş olan iç piyasadaki satış fiyatından daha düşük bir fiyattan dahi satılsa kârlı bir işletme olacaktı.

Fabrikanın kurulacağı yeri tespit etmek için kimya ve selüloz sanayilerinin kurulmasının beklenmesinin yerinde olacağı ancak İstanbul'da da kurulabileceği vurgulanmıştır (Ekonomi Bakanlığı,1935:84).

2.4.11. Seramik Sanayii

Hammaddelerinin tamamı ile kullanılacak yarı mamul malların üretimi için gerekli hammaddelerinin büyük kısmının ülke içinde bulunması ve ülkemizde uzun yıllar bir sanat dalı olarak görülmüş olmasına rağmen hala içi boş ve düz cam mamullerinin, kase tabak gibi porselen ürünlerin büyük oranda ithalatla karşılanması sebebiyle seramik sanayiinin teşvik edilmesi gerekmektedir.

1929 yılındaki ithalat kısıtlamasıyla bir miktar azalmakla birlikte cam ve cam ürünleri talebi 10.000 ton civarındaydı ve bunun yaklaşık % 75'i ithalatla karşılanıyordu. Almanya'da yapılan tecrübeler, İstanbul civarında bulunan cam kumunun yüksek kalitede cam, şişe ve kristal yapımına uygun olduğunu ortaya koymuştu. Camcılıkta kullanılan diğer hammaddeler olan soda ve

sülfat üretiminin Sanayi Planı çerçevesine alınmamış olması maliyetleri biraz yükseltecekti.

Kurulması düşünülen şişe ve cam fabrikasının kapasitesinin tüm yurtiçi talebi karşılayacak boyutta olmasının teknik ve iktisadi sakıncaları olduğu göz önünde bulundurularak fabrikanın 3.000 ton içi boş cam ürünü ve 2.000 ton pencere camı üretecek kapasitede olması düşünülmekteydi (Ekonomi Bakanlığı,1935:89).

Beş senelik programın son senelerinde talebin tamamını karşılayacak üretim seviyesine çıkılmasında iktisadi bir sakınca kalmayacaktı. Şişe ve cam fabrikasının; 395.000'i makine ve tesisat, 235.000'i arsa ve bina inşaatı ve 150.000'i işletme sermayesi olmak üzere toplam 780.000 TL sermayeye ihtiyaç duyacağı hesaplanmıştı. Kapasitenin artırılması için ise sermayeye 470.000 TL ilave yapmak gerekecekti (Ekonomi Bakanlığı,1935:89).

Şişe ve cam fabrikası için yapılan kârlılık analizinde hammadde, işçilik, enerji ihtiyacı, genel masraflar, amortismanlar ve hesap edilen sermaye faizi ile üretim değerinin yıllık 717.000 TL olacağı, bunun iç piyasada 863.000 TL'ye satılabileceği belirtilmiştir. Fabrikanın kuruluşu için hammadde ve nakliye masrafları göz önünde bulundurularak İstanbul tavsiye edilmiştir.

Porselen üretimi konusunda geçmişten gelen bir tecrübemiz olmasına rağmen, o dönemde tamamen ithal edilmekte ve ortalama yıllık 730.000 TL döviz sarf edilmektedir. Kısa zamanda yaşam standardının artması ile porselen ihtiyacının da müteakip olarak artacağı düşünülebilir. Hali hazırda küçük partiler halinde yeterli sermaye bağlanmadan, daha ziyade koleksiyonlar için üretim yapıldığından maliyetler oldukça yüksektir. Avrupa'da yıllık 125.000 TL'lik üretim yapan müesseselerin dahi % 15-16 oranında kâr elde ettiği düşünülürse burada iç talebin en azından yarısını

karşılایacak kapasitede üretim yapan bir fabrikanın kârlı çalışmaması için bir sebep yoktur. Üstelik işgücü ücretlerinin düşük olması da bu konuda beklentiyi yükseltecektir. Bu sonuca 1926 yılında Blottefère'in yaptığı incelemelerden sonra ulaşılmış, üzerinden geçen 7 yılda gümrük tarifelerinin artması da kanıyı güçlendirmiştir. İç talebin yaklaşık yarısını karşılayacak kapasitede, yani 750 ton civarında üretim yapacak bir fabrikanın kurulması için tahmini olarak 500.000 TL sermayeye ihtiyaç olacağı raporda yer almıştır. Tesis yeri için de kalifiye işçi ve sanatkar bulmak konusunda sıkıntı çekilmeyecek olan Kütahya önerilmiştir (Ekonomi Bakanlığı, 1935:90-92).

2.4.12. Kimya Sanayii

Kimya sanayiinin çıktılarına 1930'larda yeterli talep olmamakla birlikte, kimya sanayiinin dünyada artan önemi, sanayileşmedeki rolüyle üretim hacmini genişletmesi ve ülke savunması açısından taşıdığı önem sebebiyle plan kapsamına alınmıştır. Kimya sanayii plan kapsamında kurulması düşünülen bir çok sektöre girdi sağlayacak ve sektörler arası bağlantıyı sağlayacak kilit bir sektör olacaktı.

Demir sanayiinin plan kapsamında yer alması kimya sanayiinin kurulması konusunda hızlı davranmak gerekliliğini ortaya çıkarmaktaydı. Çünkü maden kömüründen kok üretiminde ortaya çıkan maddeler, katran, amonyak, nitrik asit, patlayıcı maddeler gibi bir çok kimyasal maddenin üretiminde kullanılmaktaydı. Böylece demir sanayiinin verimliliği ve kârlılığının artacağı vurgulanmaktaydı. Ayrıca kimya sanayiinin bir çok çıktısı da demir sanayiinde kullanılıyordu. Bu sebeple plan kapsamına sülfürik asit, sutkostik ve kimyasal gübreler de alınmıştır. Bahsi geçen kimya sanayiinin

fosfor dışında ihtiyaç duyacağı bütün hammaddeler ülke içinden temin edilebilecektir (Ekonomi Bakanlığı,1935:95-96).

Bu gereklilikler ve bağlantılardan söz edildikten sonra kimya sanayiinden başlangıçta kârlılık beklememek gerektiği ve gelecekte önemli faydalar sağlayacağı belirtilerek, asıl öneminin milli sanayimizin geleceğini temin etmesi olduğu dile getirilmiştir (Ekonomi Bakanlığı,1935:97).

Kimya sanayii kapsamında başlangıçta üç fabrika kurulması, bunların da ihtiyaçların ve kapasitelerin tam temin edilebilmesi için planın son yıllarına doğru bitirilmesi düşünüldüğü belirtilmiştir. Raporlarda kurulması düşünülen sülfürik asit fabrikası, süper fosfat ve sutkostik ile klor fabrikaları için fizibilite çalışması yer almıştır. Buna göre sülfürik asitin bugünkü tüketiminin bir fabrika kurulması için yeterli olmadığı ithalat rakamlarına dayandırılarak belirtilmiş ancak aynı zamanda bu maddenin dokumacılıkta, barut yapımında ve kimyasal gübre üretiminde önem taşıdığı söylenmiştir. Maliyet ve kârlılık analizlerinde ilgili fabrikanın toplam 550.000 TL ile kurulacağı ancak kârlı bir şekilde üretim yapabilmesi için yüksek gümrük tarifeleriyle korunması gerektiği belirtilmiştir. Fabrika yeri için de Prof. Yuşkeviç'in demir sanayii ile yakın yerlerde kurulması ve ikisi için Tefen önerisi dile getirilmiştir. Süper fosfat fabrikası için artmakta olan şeker ve şeker pancarı üretiminin dikkate alınması gerektiği başlangıçta yıllık 3000 ton üretim yapacak bir fabrika kurulmasının düşünüldüğü, ihtiyaç halinde fabrika üretiminin vardiya sayısı ile artırılabilceği, fabrikanın 400.000 TL'ye mal olacağı, yerinin sülfürik asit fabrikasıyla aynı yer olmasının iktisadi zorunluluk olduğu ve ithalat vergisinden muaf olan süper fosfat üzerine 100 kilosuna 1 TL vergi koyularak % 10 kârlı çalışmasının sağlanabileceği dile getirilmiştir (Ekonomi Bakanlığı,1935:100-101). Sutkostik ve klor fabrikası, sutkostiğin dokuma sanayiinde, klorun ise selüloz kağıt ve savunma sanayilerinde kullanılacak olmasından dolayı gelecekte büyük önem arz edecekti. Yıllık 6.350 ton üretim gerçekleştirilmesi planlanan fabrikanın çıktısına yurt içi talep üretim

miktarından az olduğundan ilk yıllar Mısır'a ihraç imkanları araştırılacaktı. Fabrikayı kurmak için 1.410.000 TL gerekmektedir. Yapılan kârlılık analizinde, Mısır'a ihracat yapılacağı da göz önünde bulundurularak % 15 kârlı bir işletme olacağı hesap edilmişti. Fabrikanın yeri için de Tefen önerilmişti (Ekonomi Bakanlığı,1935:102).

2.4.13. Birinci Kısımda Yer Alan Diğer Konular ve Planın Mali Portresi

İktisat Vekaletince hazırlanan planın birinci kısmında yukarıdaki konulardan başka sünger, gülyağı, enerji sorunu ve teşkilatı, altın ve petrol, jeoloji enstitüsü, plan kapsamında ihtiyaç duyulacak teknik personelin yetiştirilmesi yer almıştır. Son olarak da plan kapsamında yer alacak işler için bir mali profil çıkarılmıştır.

Sünger sanayii başlığını taşıyan kısımda, İskenderun'dan Marmara denizine kadar bütün sahil şeridi boyunca sünger bulunduğu ve özellikle Avrupa'da talep edilen türlerin Bodrum, Marmaris ve Çeşme'de yer aldığı belirtilmiştir. O dönemde sünger ticaretiyle uğraşan kişiler olmakla birlikte kaynak yetersizliği dolayısıyla yüksek faizle borçlandıklarından borç geri ödemelerini sağlayabilmek amacıyla düşük fiyattan satış yapmak zorunda kalmaktaydılar. Yüksek bir ihracat potansiyeline sahip olan süngerlerden yeterince yararlanabilmek, yabancılardan borçlanmak zorunda kalan süngercileri onların elinden kurtarmak ve çıkarılan süngerleri burada işleyerek istihdam yaratmak amacıyla süngerciliğin teşkilatlandırılması ve devlet kontrolüne alınmasının yerinde olacağı raporda yer almıştır. Bu amaçla Bodrum'da küçük bir tesisin kurulması işinin Sümerbank'ın

kontrolünde olmak üzere İzmir ve İstanbul Liman İşleri Şirketlerine görev verildiği raporda zikredilmiştir (Ekonomi Bakanlığı,1935:107-109).

Balkan ve I. Dünya Savaşlarından önce yıllık 400-500 kilo civarında ihraç edilen gülyağı savaş yıllarında neredeyse kaybolmaya yüz tutmuş, 1933 yılında 350 kilo civarında gülyağı üretiminin beklendiği ancak bunun da oldukça ilkel şartlarda yapılması sebebiyle kalitesinin düştüğü belirlenmiştir. Önemli bir ihracat kalemi olabilecek gülyağı üretiminde kalite ve üretim miktarının artırılabilmesi amacıyla bir kooperatif kurulması ve buna bağlı bir damıtma tesisi oluşturulması düşünülmekteydi. Henüz maliyet hesapları tam olarak yapılmamış olsa da damıtma tesisleri için ilk incelemelere göre 100.000 TL gerekecekti (Ekonomi Bakanlığı,1935:113-115).

Kurulması düşünülen sanayii tesislerinin rasyonel koşullarda çalışabilmesinin enerji maliyetlerinin minimum düzeyde tutulması ile sağlanabileceği, bu amaçla küçük ve iktisadi olmayan santraller yerine büyük ölçekte santrallerin yapılmasının yerinde olacağı, öncelikle termik santraller mi yoksa hidroelektrik santralleri mi kurulacağına tespiti ve ilgili projelerin hazırlanması için İktisat Vekaleti emrinde bir Enerji Bürosunun kurulması gerektiği raporda vurgulanmıştır (Ekonomi Bakanlığı,1935:119-120).

Rapor kapsamında Altın ve Petrol Arama ve İşletme İdaresinin faaliyetleri ve ülkenin maden servetlerini belirlemek üzere kurulması düşünülen Jeoloji Enstitüsü hakkında bilgi verilmiştir (Ekonomi Bakanlığı,1935:119vd).

Mesleki tedrisat başlığıyla, kurulacak olan fabrikalarda ihtiyaç duyulacak teknik eleman ve işçiler hakkında bilgi verilmiştir. Buna göre beş yıllık plan kapsamında 12-15 bin işçinin istihdam edilmesi beklenmektedir. Plan dahilinde yüksek mühendislere, teknisyenlere, ustalara ve vasıflı işçilere

ihtiyaç duyulacaktır. Yüksek mühendis olarak ilk aşamada yabancı uzmanlar çalıştırılacak, en kısa zamanda yerlerini Türk mühendislerin alması için, ilgili eğitimleri alanlar arasından yapılacak seçimden sonra staj ve tahsil için yurtdışına mühendis gönderilecektir. Teknisyen ihtiyacının karşılanması amacıyla öncelikle yurtdışında eğitim almış olanlar olmak üzere sanayii mektepleri ve eşdeğer liselerden seçilecek belirli sayıda kişi yurtdışına gerekli eğitimi almaya gönderilecektir. Avrupa'ya öğrenci göndermek konusunda ağırlığı Sümerbank'ta olmak üzere İş Bankası ve Alpullu Şeker Fabrikasına görev yüklenmiştir. Tornacı, dökümcü, makinist, elektrikçi gibi ustaların yetiştirilmesi için İstanbul ve İzmir sanayii mektepleri görevlendirilecektir. Verimliliğin düşmesini önlemek amacıyla Vekalet emrinde açılacak okullarda ve fabrikalarda verilecek kurslarla vasıflı işçi temin edilmesi yoluna gidilecektir (Ekonomi Bakanlığı,1935:135-138).

Bunların yanında teorik ve pratik açıdan ticaret eğitimi almış eleman eksikliğini gidermek için; memleketin iktisadi ve ticari düzeninden sorumlu olan İktisat Vekaletine görev verilecek, özellikle dış ticaretin yoğun olduğu ticaret merkezlerinde pratik eğitim almaları sağlanacak ve ihtiyaçlar doğrultusunda dil bilen çalışan eksikliği karşılanmaya çalışılacaktır (Ekonomi Bakanlığı,1935:138-140).

Raporların birinci kısımda son olarak Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı kapsamında yapılacak işlerin tahmin edilen mali portresi yer almaktadır. Buradaki rakamlar plandaki maliyet analizleri sonunda elde edilen rakamların bir araya getirilmiş halidir.

Tablo 2.6.BBYSP'nın Tahmini Mali Portesi

Sümer Bank tarafından yapılacak fabrika ve tesisler

Pamuklu dokuma sanayii	18.538.000	
Kendir sanayii	1.700.000	
Kamgarn fabrikası	1.650.000	
Demir sanayii	10.000.000	
Bakır	550.000	
Kükürt	150.000	
Selüloz sanayii	1.025.000	
Kağıt sanayii	3.790.000	
Sun'i ipek sanayii	490.000	
Porselen sanayii	800.000	
Kimya sanayii	Sülfürik asit	550.000
	Süperfosfat	400.000
	Sutkostik ve klor	1.410.000
Talebe tahsisatı	500.000	
TOPLAM	41.553.000	

İş Bankası tarafından yapılacak olan fabrikalar

Kok kömürü	1.000.000
Cam ve şişe fabrikası	1.250.000
Kükürt	150.000
TOPLAM	2.400.000

Sümer Bank ve İş Bankasının ihtiyaç duyacağı toplam sermaye 43.953.000 TL olacaktır. Kaynak, ilk olarak Rusya'dan alınacak kredi gösterilmişti. Hükümete açılmış olan sekiz milyon dolarlık kredinin karşılığı 16 milyon Türk Lirasıydı. Bunun yaklaşık 10,5 milyonu dokuma fabrikaları ile kendir sanayii ve santraller için Rusya'dan getirilecek olan makine ve tesisat karşılığı olacaktır. Demir sanayii ve elektrifikasyon projeleri belli olduktan sonra gerekli tesisatın açılan krediden kalan 5,5 milyon karşılığı Rusya'dan temin edilmesi düşünülmekteydi. Bunun mümkün olmaması ya da

elektrifikasyon projelerinin ertelenmesi halinde diğer sanayii kolları için programın ana hatlarına uygun olarak kullanılabilir.

Sümer Bank'a yüklenen görevler için Rus kredisi dışında yaklaşık 31 milyon TL gerekmektedir. Projeler tam olarak belirlenmediğinden Sümer Bank'ın yıllık ne kadar ödeneğe ihtiyaç duyacağını söylemek zordu, bu sebeple yıllık altı milyon TL'lik bir kalem Sümer Bank bütçesine plan için konulacaktı. Ayrıca altıncı seneden yirminci senenin sonuna kadar Rusya'ya yapılacak geri ödemeler Sümer Bank tarafından yapılacaktı (Ekonomi Bakanlığı, 1935:144-145).

2.4.14. Sanayi Planı İkinci Kısım

Planın ikinci kısmında Sanayi Planı ile doğrudan bağlantılı olan konular değil, plana dolaylı bir etkisi olacak, İktisat Vekaletinin teşkilatında yapılması düşünülen değişiklikler yer almıştır.

Buna göre ihraç maddelerinin üretim koşullarının iyileştirilmesi, fiyatlarının konjonktürel etkiler karşısında aşırı dalgalanmasının önlenmesi ve ticaretinin teşkilatlandırılması amacıyla satış kooperatifleri veya satış bürolarının kurulması düşünülmekteydi (Ekonomi Bakanlığı, 1935:151-154).

Uluslararası ticari ilişkiler, dış piyasalardaki fiyat hareketleri, dış piyasalara giriş, satış ve rekabet koşulları konusunda milli tüccarları vaktinde bilgilendirecek, benzeri farklı isimlerle Fransa, İngiltere, İtalya gibi Avrupa ülkelerinde de bulunan Dış Ticaret Ofisi kurulmasının faydalı olacağı, merkezinin Ankara'da olması ve İstanbul, İzmir gibi ticaret merkezlerinde

şubeler açmasının yerinde olacağı raporda yer bulmuştur (Ekonomi Bakanlığı,1935:157-159).

Rekabetin artması dolayısıyla ihraç mallarımıza talep yaratmak her geçen gün daha da zorlaşmakta olduğundan, dönemin gereklilikleri doğrultusunda ürünlerde standart oluşturmak önem kazanmaktaydı. Bu doğrultuda üretimin ilk aşamalarından itibaren iyileştirme çalışmaları, dış piyasaların ihtiyaçları ve ticari teamüllerine uygun standartların belirlenip buna uygun üretim ve ambalajlama yapılması ve bu hususların tüccar ve üreticilere öğretilmesi konusunda çalışacak bir standartizasyon bürosu kurulması düşünülmekteydi (Ekonomi Bakanlığı,1935:165).

İlgili mevzuat gereği anonim, limited şirketler ve kooperatifler ile sigorta ve maden şirketlerinin denetimleri İcra Vekilleri Heyetinin belirlediği ilgili bakanlıklarca yapılmakta ancak sistemde bir çok aksaklıklar görülmekteydi. Bu konudaki aksaklıkların giderilmesi için merkezde bir denetim kurulu oluşturulması, eğitimleri bu teftişe uygun kişilerin istihdam edilmesi ve bu konuyu düzenleyecek bir yönetmelik çıkarılmasının yerinde olacağı rapor kapsamında yer almıştır (Ekonomi Bakanlığı,1935:170-171)

Raporda nakliye masraflarının maliyetler içinde önemli bir orana sahip olmasına dikkat çekilerek ilgili tarifelerin İktisat Vekaletinin denetimi altında belirlenmesinin sağlanması ve bunun için Vekaletle bağlı bir tarifeler bürosunun kurulması önerilmekteydi (Ekonomi Bakanlığı,1935:175).

Sanayi Planının uygulamaya konulması ile 15.000 yeni istihdam yaratılacağına vurgu yapılarak, yeni işçilerin planın ahenkli bir parçası olmasının sağlanması ve işçi-işveren ilişkilerinin düzenlenmesi amacıyla bir İş ve İşçiler Bürosu kurulması da önerilmiştir (Ekonomi Bakanlığı,1935:179).

Bunların yanında İktisat Vekaleti dahilinde; Sanayi Fen Heyeti, Beynelmillel İktisadi Akitler Bürosu, Teftiş Bürosu ve Kredi İşleri Bürosu kurulması gerektiği dile getirilmiştir.

Üçüncü Bölüm

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının Uygulamaya Koyulması

1933 yılında hazırlanan Raporlar başlıklı Sanayi Planı kapsamındaki projelerin çoğu 17 Nisan 1934 tarihinde gizli bir Bakanlar Kurulu kararı ile yürürlüğe konulmuştur (Tezel,1994:297). (Aydemir,2000:413). Planın yürütülmesinde öncelikli görev yüklenen kuruluş Sümerbank'tır. Ayrıca İş Bankası, Etibank ve Ziraat Bankası da projelerin gerçekleştirilmesi için çeşitli boyutlarda katkıda bulunmuştur. Ancak planın gerçekleştirilmesinde Devletin eli olan iki kuruluş, Sümerbank ve Etibank'dır. Bu sebeple Sümerbank ve Etibank'ın kuruluşu ve kendisine yüklenen misyona göz atmak yerinde olacaktır.

3.1. Sümerbank'ın Kuruluşu ve Misyonu

1925 yılında 633 sayılı kanunla Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuştur. Memleketin sınai alanda ilerlemesi maksadıyla kurulan bankanın kuruluş kanununun gerekçesinde Lozan ve kapitülasyonların kaldırılmasıyla başlayan iktisadi bağımsızlığın sağladığı ortamda canlanmaya başlayan milli teşebbüslerin, bütçe olanakları ve kanuni düzenlemelerle

korunmaya çalışıldığı ancak temelde bir uzmanlık ve teknik konu olan yatırımların milli sermayenin bu konudaki eksikleri dolayısıyla beklenen sonuçları vermediği belirtilmiştir (TBMMZC,1925:1-2) ve kanunda; bankaya sınai tesislere iştirak etmek, bizzat veya iştirak suretiyle maden imtiyazı almak ve iştirak yoluyla işletmek, Türk maden ve sanayicilerine kredi vermek görevleri yüklenmiştir. Ancak zaman içinde Türkiye Sanayi ve Maadin bankası, üzerine yüklenen görevleri yerine getirmekte zorlandığı için eleştirilmiştir. 1930'lu yılların başından itibaren Sanayi Umum Müdürü Şerif Önay tarafından savunulan sanayi işletmeciliğini sanayi bankacılığında ayırma düşüncesi İnönü'nün Sovyetler Birliği ziyaretinden dönüşte somutlaşmış ve hazırlanan kanun tasarıları Mayıs 1932'de TBMM'ye gönderilmiştir (Tekeli ve İkin, 1982:149).

Türk Sanayi Kredi Bankası adıyla yeni bir kredi bankası ihdası için çıkarılan 7 Temmuz 1932 tarihli ve 2064 sayılı kanunun gerekçesinde Sanayi Maadin Bankasının kendisine yüklenen görevleri yerine getirmek konusunda başarılı olamadığı, kendisine, ilk teşekkül ettiğinde devredilen fabrikaların işletme sermayelerinin yetersizliği ve tesislerin ıslah ihtiyacı dolayısıyla, bankanın eline geçen kaynakları bu tesislere harcamak zorunda kaldığı ve sanayicilere kredi temin edemediği gibi maden işlerini de aksattığı belirtilmiştir (TBMMZC,1932b:1-2). Ayrıca 2058 sayılı Devlet Sanayi Ofisi Teşkilî Hakkında Kanun'un Başvekalet tarafından hazırlanan kanun gerekçesinde, bankacılık ile sanayi tesisi işletmeciliğinin bir arada yürütülmesinin sakıncaları dile getirilmiş ve o zamana kadar Türkiye Sanayi ve Maadin Bankasının bu iki görevi birden yerine getirmemesine rağmen kredi verme işlerine girişildiği andan itibaren bahsedilen sakıncaların görülebileceği dile getirilmiştir (TBMMZC,1932a:2). Böylece Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası yerine Türkiye Sanayi Kredi Bankası ve Devlet Sanayi Ofisi kurulmuştur. Devlet Sanayi Ofisi'nin ilk görevi devlet teşebbüsü şeklinde kurulması düşünülen fabrikaların yapılmasını sağlamaktır. Ofis, Sanayi Maadin Bankası tarafından idare edilmekte olan devlet sermayesiyle

kurulmuş fabrikalar da dahil olmak üzere devlet iştiraklerini İktisat Vekaletinin denetimi altında özel hukuk esasları çerçevesinde çalıştıracak ve hükmi şahsiyeti haiz olacaktır. Ayrıca gerekçesinde Rusya'dan alınacak kredilerle kurulacak fabrikaların yapılması ve işletilmesi görevinin Devlet Sanayi Ofisine bırakılacağı belirtilmiştir. Bu kanunda, ilgili başka konularda da düzenlemeler yer almaktadır. Altıncı maddeye göre

“büyük sanayiden madut olup memleketin sürüm şeraiti dolayısıyla ancak mahdut miktarda fabrikanın tesisine müsait bulunan veyahut mevzu fevkalade himaye tedbirleriyle sürümü hükümetçe temin olunan sanayi tesisleri İktisat Vekaletinin teklifile İcra Vekilleri Heyetince verilecek hususi bir müsaadeye bağlıdır”.

Böylece Ofisin kontrol alanı oldukça genişlemiş, özel girişim faaliyetlerine de kısıtlama getirilmiş olmaktadır.

Sanayi ve Maadin Bankası'nın bankacılık ile ilgili işlevlerini üstlenen Türkiye Sanayi Kredi Bankası 2064 sayılı yasa gereğince özellikle hammadde ve makine ithalatı ile yeni kurulacak işletmelere kredi temin etmekle uğraşacaktır. Makine ithalatı ile sanayi inşaat malzemesi kredisi alabilmek için İktisat Vekaletince onaylanmış “*fenni, iktisadi ve hesabî*” bir tesisat projesi olması gerektiğinden hem yatırımların istenilen alanlara yönlendirilmesi sağlanmak istenmiş hem de kredi geri ödemeleri için kârlılık analizleri yasal bir zorunluluk haline getirilmiştir. Bankanın yönetim yapısında dönemin devletçi yaklaşımına paralel bir düzenlemeye gidilmiş ve *Umum Heyet, İdare Heyeti ve Umum Müdür* seçimi İktisat ve Maliye Vekaletlerinin seçtiği kişiler ile İktisat ve Bütçe Encümeni azalarına bırakılmıştır.

Özellikle Türkiye Sanayi ve Kredi Bankası ile ilgili kanun henüz Mecliste görüşmeleri başlamadan eleştirilmeye başlamış ve Devlet Sanayi Ofisi ile ikisi hakkındaki düzenlemeler özel kesim tarafından tepki toplamıştır. Aslında Devlet Sanayi Ofisi ile Türkiye Sanayi ve Kredi Bankası kanunları dönemin, devletin ekonomi üzerindeki ağırlığını artıran düzenlemelerden ayrı düşünülemez. Bu sürece tepki İktisat Vekili Mustafa Şeref Özkan'ın istifasına

kadar devam etmiştir. Yasal olarak kurulmuş olan bu iki kuruluş etkinlik kazanmadan, Celal Bayar'ın İktisat Vekili olmasını takiben Sümerbank adı altında hem bankacılık hem de işletmecilik görevlerini üstlenecek şekilde 2262 sayılı kanunla Haziran 1933'de birleştirilmiştir. Gerekçesinde Devlet Sanayi Ofisinin teşkilinin sanayi erbabını endişeye düşürdüğü, sanayi kuruluşlarının Devlet Sanayi Ofisine bağlanması sebebiyle Türkiye Sanayi Maadin Bankasından Türkiye Sanayi Kredi Bankasına intikal eden sermayenin çok az olduğu ve bankanın vazifelerini yerine getiremeyecek kadar zayıf düştüğü belirtilmiştir (TBMMZC,1933:1). Ayrıca gerekçe de yer alan (TBMMZC,1933:2)

“...Ofisin teşkili esbabı mucibesinde nazarı itibare alınan ve fabrikanın istihsal faaliyetleri üzerinde menfi tesirler yapabilecek bütün amiller ortadan kaldırılmış ve benzeri hususi müesseselerin rasyonel çalışma usulleri kabul edilerek ticari bir serbesti ile inkişaf edebilmesi için müesseseye anonim şirket karakteri verilmiştir..... Sümerbank'ın memleket iktisadiyatına uygun ve devlet programında ilk önce kurulması istenilen sanayi şubelerinin tesisinde milli ve hususi teşebbüslerle beraber çalışması esasına layihada yer verilmiştir...”

ibareleri ve Celal Bayar'ın İktisat Vekili olmasının etkisiyle Sümerbank kanunu Devlet Sanayi Ofisi ile Türkiye Sanayi Kredi Bankası kanunları gibi özel sektörden tepki almamıştır. Aksine sermaye çevrelerine yakınlığı ile bilinen Halil Bey Sümerbank Kanunu görüşmelerinde söz alarak bundan önceki kanun görüşmelerinde özel sektörün endişelerinden çokça bahsettiğini ancak Celal Beyin İktisat Vekili olmasının ardından iş alemindeki endişelerin yerini güvene terk ettiğini belirtip Celal Bey'e ve Hükümete teşekkürlerini sunmuştur.

Ortakları arasında İş Bankası'nın da bulunduğu Sümerbank'a kuruluş kanunuyla verilen görevler şunlardır;

- * Devlet Sanayi Ofisi'nden devralacağı fabrikaları işletmek ve özel sınaî kuruluşlardaki Devlet iştirak hisselerini Ticaret Kanunu hükümlerine göre idare etmek,

- * Özel kanunlarla kurulanlar dışındaki devlet sermayesi ile oluşturulacak bütün sınai müesseselerin etüt ve projelerini hazırlamak ve bunları idare etmek,
- * Kurulmaları memleket iktisadı açısından verimli olacak sanayi işlerine sermayesinin izin verdiği oranda iştirak etmek veya yardım etmek,
- * İşletmelere kredi açmak ve her türlü bankacılık faaliyetini yürütmek,
- * Memlekete ve kendi fabrikalarına gerekli olan usta ve işçileri yetiştirmek üzere okullar açmak ve içte ve dışta talebe okutmak.

Ayrıca Sümerbank Kanununda kurulacak tesisler için öncelikler de belirtilmiştir. Buna göre tıpkı Sanayi Planında olduğu gibi ilk öncelik hammaddeleri ülkede yetiştirilmekle birlikte henüz üretim miktarı tüketimi karşılamayan sanayiye tanınmaktadır. Bunu takiben, ihraç edilen hammaddeleri mamul ya da yarı mamul haline getiren sanayi ve hammaddeleri memlekette yetişmemekle birlikte tüketim miktarı yüksek olan ve kurulmaları halinde hammaddeleri de memleket dahilinde yetişebilecek olan sanayi dalları öncelikli olacaktır.

3.2. M.T.A. Enstitüsü ve Etibank'ın Kuruluşu.

1930'lu yıllarda kalkınma tartışmaları sürerken özellikle enerji ihtiyaçları göz önünde bulundurularak, madencilik konusu da gündeme gelmiş, yeraltı kaynaklarımızın devlet eliyle çıkarılması ve değerlendirilmesi amacıyla 1933 yılında İktisat Vekaletine bağlı "Petrol Arama ve İşletme" ile "Altın Arama ve İşletme İdaresi" adıyla iki bağımsız kurum kurulmuştur. Daha sonra madenlerimizin jeoloji ve madencilik yöntemleriyle sistematik bir

şekilde araştırılması ve işletilmesi amacıyla Beş Yıllık Sanayi Planında da belirtildiği gibi M.T.A. Enstitüsü ile Etibank aynı gün kurulmuştur. 1935 tarihli ve 2804 ve 2805 sayılı yasalarla çeşitli madenler, endüstriyel hammaddeler ve birinci enerji kaynaklarının incelenmesi, bulunması, rezervlerinin belirlenmesi, yerbilimleri araştırmalarının yapılması, jeolojik ve jeofizik haritalarının hazırlanması görevleri M.T.A.'ya verilmiştir. Bir banka olarak teşekkül etmiş ve ticari hükümlere göre çalışacak olan Etibank ise maden ruhsatnameleri ve imtiyazları vermek, M.T.A.'nın bulduğu ve işletmeye elverişli gördüğü madenleri işletmek görevini üstlenmiştir. Etibank kurulduktan sonra Sümerbank ile İş Bankasının birlikte kurdukları Keçiörlü Kükürt Fabrikası ile bakırla ilgili çalışmalar da Etibank'a devredilmiştir.

3.3. BBySP'nı Yürürlüğe Koyan BKK ve İçerdiği Projeler

Bakanlar Kurulunca alınan gizli karar sonrasında İktisat Vekaletince Sümerbank'a gönderilen kararın metni aşağıdaki gibidir⁵;

İktisat Vekili Celal Bey tarafından hazırlanıp İcra Vekilleri Heyetine tevdi olunan muhtelif sanayi mevzularına ait raporlar tetkik ve müzakere edilerek sanayi kuruluşunda tesis yerlerinin intihabı için şu esaslar düşünülmüş ve aşağıdaki neticelere varılmıştır.

1) Pamuklu mensucat

A-Bakırköyü'nde mevcut ve tevsi edilmekte olan fabrikadan maada, Konya Ereğlisi'nde 16.500 iyilik (iğlik), Kayseri'de 33.000 iyilik kaba ve Nazilli'de 29.000 iyilik ince kumaş fabrikası tesisi,

B-İstanbul ve Nazilli'deki fabrikaların lüks ve ince kumaşlara tahsisi, Kayseri ve Konya Ereğlisi'ndekilerin kaba kumaşlara hasrı ve

III. Kombinanın, Malatya'da tesis edilmesinin tetkikine girişilmesi muvafık görülmüştür.

2) Kendir, Keten

Kendir işi hakkında verilen izahata göre memlekette bu sanayiın tatbikatına dair etütler henüz bitmediğinden gerek İktisat

⁵ Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)* adlı kitabında bu belgeyi doktora çalışması sırasında Şevket Süreyya Aydemir'den aldığını belirtmiştir. Kaynak taraması sırasında orijinal metne ulaşamadığından ilgili kitaptan aynen aktarılmıştır.

gerek Ziraat Vekaletlerince bu etütlere devam olunacaktır. İktisat Vekaleti gerek Kastamonu gerek garbi Anadolu'da kendirin yıkanması ve hazırlanması ameliyatının fenni bir surette temini için icabeden fabrikaları yaptıрмаğı muvafık görmüştür.

3)Kamgarn (Merinos yün ipliği)

İktisat ve Ziraat Vekili Beyefendilerin verdikleri izahat neticesinde kamgarn fabrikasının yıkanmamış merinos yünü alarak işleyecek tam ve mükemmel tipte yapılması, fabrika ihtiyacının bidayette hariçten getirilmesi, dahilde merinos yetiştirilmeye daha ziyade çalışılması ve merinosu teşvik için fabrikanın Bursa civarında kurulması muvafık görülmüştür.

4)Demir

Demir sanayiinin tesisi ve madenlerinin işletilmesi hakkında İktisat Vekili Beyefendi ile Bekir Vehbi Beyin verdikleri izahat üzerine,

A-Memlekette demir cevherlerini işlemek için tetkik ve teşebbüslerin takip ve intacı,

B)Demir sanayii kurmak işinin yerli maden işletilmesine talik olunmaması takarrür etmiştir.

Demir sanayiinin yeri Karadeniz mıntıkası olmakla beraber yeri henüz takarrür ettirilmemiştir. Zafranbolu civarı tetkik olunacaktır.

5)Sömikok

İktisat Vekili Beyefendinin verdiği izahata göre memlekette kok sarfiyatı her sene on bin ton kadar artmakta olup dahilde istihsal edilen kok ihtiyaca kafi gelmemekte olduğundan şimdilik senede altmış bin ton sömikok verecek bir fabrikaya lüzum olduğu anlaşılmaktadır. Tecrübe için Avrupa'ya gönderilen beş bin ton kömür üzerindeki tecrübeler müsbet netice verdiği takdirde ilkbaharda fabrikanın inşasına başlanması ve bu işin kömür şirketi ile müştereken Sümer Bank tarafından yapılması muvafık görülmüştür.

6)Bakır

Celal Beyefendinin verdikleri izahata göre, 1935'te Ergani'ye varacak olan şimendüfer hattının ikmalinde işlemeye başlayacak olan bakır madeninin hisselerinin yüzde ellisi Almanların, diğer yüzde ellinin üçte ikisi hazinenin ve üçte biri İttihad-ı Milli'den müdevver olarak İş Bankası'nın uhtelerinde olduğu anlaşılıyor. Madenin işletilmesinde Sümer Bank'ın iştirak ettirilmesi ve bunun için de hazine hissesinin bankaya devri kanunen icap ettiği beyan olunuyor. Maliye Vekaleti kanuni icap hakkında itiraz dermeyer etmiştir. Tetkik devam etmek üzere şirkette hazineyi temsil hak ve selahiyetinin şimdiden Sümer Bank'a verilmesi muvafık görülmüştür.

7)Kükürt

İktisat Vekili Beyefendinin verdikleri izahat üzerine İttihad-ı Maadin Türk Anonim Şirketi üzerinde bulunan imtiyazı feshedilmiş olan Keçiborlu Kükürt madeninin işletilmesinin Sümer Bank' ve İş Bankası tarafından tesis edilecek şirkete devr ve ihalesi muvafık görülmüştür.

8)Selüloz, kâat ve suni ipek

Selüloz, kâat ve suni ipek işleri hakkında verilen izahata göre bunların da Sümer Bank tarafından tesis ve işletilmesi ve fabrika yerlerinin İzmit'te veya münasip diğer bir yerde olması keyfiyetinin bilahare tetkiki,

Dumansız barut imaline yarayan selüloz fabrikasının İç Anadolu'da tesisi muvafık görülmüştür.

9)Seramik

Celal Beyefendi tarafından verilen izahata göre, porselen işinin Kütahya'da Sümer Bank tarafından etüd edilmesi ve memleket ihtiyacının yüzde ellisini temine müsait anlaşılan cam işinin şimdilik tehirile, lüks olmayan ve umuma yarayan şişe ve mümasilini temin edecek fabrikanın Sümer Bank'la İş Bankası tarafından müştereken Beykoz'da tesisi muvafık görülmüştür.

10)Kimya

Kimya sanayii hakkında verilen izahata göre bu husustaki tetkikata devam olunmakla beraber Sutkostik ve Klor fabrikalarının Sümer Bank tarafından tesisi muvafık görülmüştür.

11)Sünger

Sünger sanayii hakkında İktisat Vekili Beyefendinin verdikleri izahat veçhile sünger şirketini teşkile Milli Bankalarla beraber İzmir ve İstanbul liman şirketinin memur edilmesi ve bu şirketin Sümer Bank'ın muhasebesi altında olması ve teşkilata bir an evvel başlanarak deniz altı servetimizin maruz bulunduğu harabeden korunması esbabının temini muvafık görülmüştür.

12)Gülyağı

Gül yağcılığı hakkında verilen izahat muvafık görülmekle beraber raporda bahsedilmeyen ve daha mühim görülen zeytin yağı ve sabunculuk işinin etüd edilmesi ve Yunanlılarla müşterek tasfiyehane yapılması cihetinin de mütalaa edilmesi muvafık görülmüştür.

13)Elektrifikasyon

Elektrifikasyon işlerinin de raporda mevzubahis esaslara göre İktisat ve Nafia Vekaletleri tarafından müştereken etüd edilerek bir umumi plan hazırlığına vardiılması tensip edilmiştir.

14)Altın ve Petrol

Hususi kanunu mucibince ve raporda izah edildiği veçhile bunların araştırma faaliyetine devam olunması muvafık görülmüştür.

15)Beş senelik programa dahil olan sanayii kontrol etmek üzere İktisat Vekaletine selahiyet verecek kanunun hazırlanması tensip edilmiştir.

16)Jeoloji Enstitüsü projesi hakkında gerek rapora ve gerek şifahi izahata göre teşekkül edecek heyetin maden tetkik heyeti olarak vazife görmesi muvafık görülmüştür.

17)Mesleki tedrisat hakkında cereyan eden müzakere neticesinde, Yüksek Mühendis, Teknisyen ve Ustalar için geniş bir program hazırlamak üzere Maarif, İktisat, Nafia ve Ziraat Vekaletlerinden memur edilecek birer zattan mürekkep bir heyet teşkil edilmesi, yüksek mühendislerle teknisyenlerin Avrupa'ya

gönderilmesi hakkında bir program hazırlanması ...sanat mekteplerinin İktisat Vekaletine devri için İktisat ve Maarif vekaletlerince tetkikat yapılarak bir neticeye bağlanması kabul edilmiştir.

18)İktisat Vekaleti teşkilatına lazım olan muktedir memur ve mütehassısların tedariki sureti münakaşa olunarak evvel emirde Vekaletin projesini görmek muvafık görülmüştür.

19)Milli sanayie rakip olabilecek, bizzat veya bilvasıta yabancı teşebbüs ve sermayelerin memlekette ve bilhassa İstanbul ve civarında yerleşmesinin önüne geçecek tedbirler ittihazı tensip edilmiştir. 11/4/1934

3.4.Plan İçin Kullanılan Kaynaklar

Planın finansmanı için daha henüz planlama çalışmaları tamamlanmadan İtalya ve Sovyetler birliği ile yapılan görüşmelerde kaynak sorununun çözülmesine çalışılmıştır (Tezel,1994:294) (Tekeli ve İlkin,1982). Başbakan İnönü 1932 yılında Moskova ve Roma'ya gitmiş, kredi ve teknik yardım anlaşmaları imzalanmıştır. Ancak İtalyan kredisi gerçekleşmemiştir (Tezel,1977:215).

Plan için kullanılan ilk kaynak Ocak 1934'te Sovyetler Birliği ile yapılan anlaşma gereği alınan 8 milyon altın dolarlık kredidir. Bu kredi Sanayi Planı kapsamındaki, özellikle dokuma sanayii ile ilgili, makine ve teçhizatın Sovyetlerden edinilmesi için kullanılacaktır. Kredi, faizsiz ve 20 yıl vadelidir. Kredinin en avantajlı tarafı geri ödemelerin TL olarak yapılacak olmasıdır. Sovyetler Birliği bu paraları Türk menşeli malların ödemelerinde kullanacaktır (Derin,1940:175).

Celal Bayar, Sovyet hükümetiyle anlaşması imzalanmak üzere olan 8 milyon altın dolarlık kredi dışında Rusya'dan temini mümkün olmayan tesisat için uluslararası piyasalardan da kredi alınabileceği, bunu

tamamlayacak şekilde bütçe imkanlarının kullanılacağını ve 1934 yılından itibaren beş sene boyunca senelik 6 milyon TL planı tatbik etmek vazifesini yüklenecek Sümerbank'a tahsis edileceğini BBYSP'nin sunuşunda belirtmiştir. Kuruluş kanununda sermayesi 20 milyon TL olarak belirtilen Sümerbank'ın, BBYSP'nin uygulaması kendisine verilince sermayesi 62 milyona yükseltilmiştir.

Demir çelik sanayiinin kurulması için İngiliz hükümeti ile yapılan görüşmelerden sonra 1936 yılında imzalanan 2,5 milyon İngiliz liralık kredi anlaşması sonrası H. A. Brasset firmasına ihale edilen demir çelik sanayiinin 3 nisan 1937 de temeli atılmıştır (Türkiye Ticaret Odaları..... ,1958b:13) (Sümerbank, 1943:129). Kredinin geri ödemesi tıpkı Sovyet kredisi gibi Türk ihraç mallarıyla yapılacaktır. Vadesi 10 yıl faizi ise % 5.5'dir (Kutay,1940:c3 913-920'den aktaran Tezel,1977:215)

Her ne kadar plan için ihtiyaç duyulacak finansmanı karşılamak amacıyla kredi arayışları olmuşsa da unutmamak gerekir ki Şahinkaya'nın belirttiği gibi bu sanayileşme anlayışı ulusal bankalar yoluyla kaynak yaratmaya dayalı Gerschenkron tarzı bir sanayileşme örneğidir (1999). Bu sebeple bütçe ve kredi imkanları ile birlikte bankaların topladığı tasarruflardan yararlanmak doğal bir süreçtir. Ancak bu yola başvurulmamıştır.

Her yıl bütçe kalemlerinden Sümerbank ve Eitibank'a ayrılan paylar da fabrikaların yapımında kullanılmış temel kaynaklardan biridir. Üstelik büyük kısıtlar altında maaş ödemelerinde bile zorlanılan senelerde sanayileşme konusunda duyulan şevk ilgili kuruluşların kaynakları konusunda titiz davranma zorunluluğunu beraberinde getirmiştir. BBYSP için yaklaşık 41,5 milyon TL'lik bir kaynağa ihtiyaç duyulacağı hesaplanmış olsa da harcanan miktar henüz 1938'de 100 milyon TL'yi geçmiştir. Bunun en önemli sebebi 10 milyon TL'ye yapılacağı öngörülen Demir-çelik fabrikasının

37,9 milyon TL'ye mal olmasıdır (Tekeli ve İlkin,1982:199-200). Aynı yıllarda (1934-1938) inşaat harcamaları, demiryolu yatırımları ve bayındırlık işleri için 221 milyon TL harcadığı dikkate alınırsa BBYSP için ne kadar büyük bir kaynak aktarıldığı daha net şekilde görülebilir (Günçe,1967:17). Bu harcamalar 1934'te Mussolini'nin yayılcı politikalarını dışa vurduğu demeçlerinden sonra, Türkiye'nin savunma harcamalarının bütçe içindeki payının 1933'teki %23'lük düzeyinden bir iki yıl içinde % 30'lara çıkarıldığı zamanlarda yapılmak durumunda kalınmıştır (Hershtag,1968:87).

Yukarıdakilere ek olarak İngiltere, Almanya, İtalya ve Hollanda gibi Avrupa ülkeleriyle yapılan kliring anlaşmaları sayesinde fabrikalar için makine, makine parçaları ve hammaddeler sağlanabilmiş ayrıca 1938'de İngiliz hükümeti, 1939'da da Alman hükümetiyle kredi anlaşmaları yapılmıştır (Günçe,1967:17). Yapılan bu anlaşmalar kliring anlaşmalarıyla birlikte düzenlenmiş ve krediler alınan sınai malzemelerin ödemelerinde kullanılarak geri ödemeler de yine kliring anlaşmaları çerçevesinde gerçekleşmiştir. 3525 ve 3600 sayılı kanunlara göre İngilizlerle yapılan 10 milyon Sterlinlik anlaşmanın % 10'u ve Almanlarla yapılan 150 milyon Marklık kredinin de % 20'si ülke içinde kullanılabilir. Ancak bunun olumsuz bir tarafı olduğu söylenemez. Çünkü kredi bulmaktaki amaç zaten fabrikaların ihtiyaç duyacağı tesisleri edinmektir. Ancak Sovyet kredisinden ve 1936'da İngilizlerden edindiğimiz krediden bunların farkı, en azından bizim çalışmamız açısından, ilk ikisinin direkt plan kapsamındaki fabrikalar için alınıp bu amaçla kullanılmasıdır. Diğer krediler ise hükümetler arası anlaşmalarla alınmış ve Etibank ve Sümerbank bünyesindeki müesseselerin tamamı bundan yararlanmışlardır. Ancak bilindiği üzere müesseseler kapsamında planda yer almayan çok sayıda fabrika vardır. Örneğin Etibank 1939 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporunda o yılki finansman tahsisatı cetvelinde gösterildiği üzere Alman kredisinden bankaya aktarılan kısmın tamamı ve İngiliz kredisinden aktarılan kısmın yarısı kömür havzası ve

santrali için kullanılmıştır (1940d:9 vd). Ancak bu kömür havzası içindeki tesislerden sadece bir tanesi, Sömikok fabrikası, plan içinde yer almıştır.

3.5. Planda Yer Alan Projelerin Gerçekleştirilmesi

BBYSP'nın özellikle dokuma sanayii ile ilgili olanlar başta olmak kaydıyla, büyük bölümü öngörülen süre içinde gerçekleştirilmiştir. Ancak kimya sanayii ile ilgili fabrikalarda olduğu gibi bazı tesisler farklı sebeplerden dolayı gecikebilmiştir. Hatta 1940'lı yılların ortalarına sarkan yatırımlar dahi olmuştur. Ancak BBYSP'nın özellikle üzerinde hassasiyetle durduğu dokuma fabrikaları ile demir çelik ve maden tesislerinin hemen hemen tamamı zamanında hatta çoğu zamanından çok önce işletmeye açılmıştır. Projelerin hangi tarihlerde temelinin atıldığı ve hangi tarihlerde işletmeye açıldığı kapasiteleriyle birlikte çalışmanın ekinde yer almaktadır (Ek-2). Burada BBYSP'nın sistematüğinden ayrılarak, sektörel bir inceleme yapılacaktır. Ayrıca BBYSP kapsamında yer almamasına rağmen doğrudan planla ilişkilendirilebilecek yatırımlara da ayrı bir başlık altında yer verilmiştir.

3.5.1. Dokuma Sanayii

Gizli BKK'da pamuklu dokuma sanayii için öngörülen projeler Bakırköy'de mevcut ve tevsî edilmekte olan fabrika ile Konya Ereğlisi'nde 16.500 iğlik, Kayseri'de 33.000 iğlik kaba ve Nazilli'de 29.000 iğlik ince kumaş fabrikası tesisi kurulmasıdır.

Bakırköy'de 1850 senesinde özel teşebbüs tarafından kurulan, 1860'da devlete intikal eden ve Sanayi ve Maadin Bankası kurulduktan sonra buna devredilen fabrika Sanayi Planı kapsamında ele alınan ilk işletme olmuştur. Fabrika Temmuz 1933'de Sümerbank'a devredilmiş ve bu tarihten itibaren de işletilmeye başlanmıştır. Plan kapsamına alındıktan sonra kapasitesi artırılan fabrikanın 13 Ağustos 1934'te İsmet İnönü tarafından açılışı yapılmıştır.

Kayseri Bez fabrikası ise Sanayi Planının kombina halinde ilk pamuklu dokuma fabrikasıdır. Temeli 20 Mayıs 1934'te atılmış ve 16 Eylül 1936'da açılışı yapılmıştır. 1943 yılında yapılan Sümerbank'la ilgili bir çalışmada fabrikanın yakın doğunun en büyük dokuma fabrikası olduğu belirtilmiştir (Sümerbank,1943:42). Aynı çalışmada fabrikanın üretim kapasitesi ve fiili üretim ile ilgili bilgiler yer almıştır. Buna göre; fabrika 32.520 iş ve 1008 dokuma tezgahına sahiptir ve yılda 72.263 ton water ipliği ve 41.390.000 metre bez imal edebilecek kapasitededir. Fabrikada 1943 yılı itibariyle 2500'ü erkek, 400'ü kadın 2900 kişinin çalıştığı belirtilmiştir. Kurulduğu yıldan itibaren 1942 yılına kadar üretim miktarı aşağıdaki şekildedir;

Tablo 3.7.Kayseri Bez Fab. Pamuk Sarfiyatı ve Üretim Değerleri
(1936-1942)

YILLAR	PAMUK SARFIYATI (ton)	DOKUMA (metre)	SATIŞ İPLİĞİ (kilo)
1936	3.000	18.364.000	60.000
1937	3.800	20.225.000	121.000
1938	4.100	19.239.000	674.000
1939	4.200	20.466.000	506.000
1940	4.600	21.198.000	811.000
1941	4.900	23.592.000	888.000
1942	4.700	23.344.000	813.000

Kaynak: Sümerbank,1943

Sanayi Planı kısıtlı imkanlar dahilinde bir çok sanayi yatırımını kapsamı içinde tutmakta idi. Bunun belki de en güzel örneklerinden biri Konya Ereğlisinde kurulan dokuma fabrikasıdır. Bakırköy fabrikasının makineleri yeni çalışmaya başlarken ve Kayseri'de kurulacak fabrikanın montajına başlanırken 20 Ekim 1934'de Ereğli'de yeni bir pamuklu dokuma fabrikasının temeli atılıyordu. Fabrikanın açılışı 4 Nisan 1937 yılında gerçekleşti. Yaklaşık 4 milyon TL'ye mal olan fabrika, 18.400 iş ile 329 dokuma tezgahına sahipti. Üretim kapasitesi 41.014 ton water ipliği ve 8.300.000 metre bez imalatına uygundur. Fabrikada 1.100 erkek ve 700 kadın işçi çalışmaktadır. Kurulduktan sonraki fiili üretim;

Tablo 3.8.Konya Ereğli Dokuma Fab. Pamuk Sarfiyatı ve Üretim Değerleri (1937-1942)

YILLAR	PAMUK SARFIYATI (ton)	SATIŞ İPLİĞİ (kilo)	DOKUMA (metre)
1937	200	216.700	778.800
1938	500	376.000	2.400.000
1939	900	417.000	3.037.000
1940	1.000	471.000	4.112.000
1941	1.200	674.000	3.684.000
1942	1.500	662.000	4.767.000

Kaynak:Sümerbank, 1943: 51

şeklinde gerçekleşmiştir. Ayrıca Ereğli Bez fabrikası dahilinde dokuma fabrikalarının ihtiyacını karşılamak üzere bir nişasta fabrikası kurulmuştur. Tesis günde ortalama bir buçuk ton nişasta imal etmekteydi (Sümerbank,1943:49-52).

Plan kapsamında bahsi geçen bir diğer dokuma fabrikasının Nazilli'de kurulması kararlaştırılmıştı. 25 Ağustos 1935'te temeli atılan Nazilli Basma

Fabrikası 9 Ekim 1937 tarihinde işletmeye açılmıştır. 28.848 iş ve 768 dokuma tezgahından müteşekkil fabrika 7.144.000 TL'ye mal olmuş ve senede 58.980 ton water ipliği ile 23.120.000 metre basma imal edebilecek kapasitededir (Sümerbank,1948:99-100). 1943 yılında yapılan bir çalışmada fabrikada 2000 erkek ve 1000 kadın olmak üzere 3000 kişinin çalıştığı belirtilmiş (Sümerbank,1943:56) ancak 1948 yılında çıkarılan bir kitapta işçi sayısı 2350 kişi olarak gösterilmiştir. 1938 yılı satış ipliği üretiminin 145.000 kilodan 1942'de 522.000 kiloya ve basma imalatının aynı yıllar içinde 8.268.000 metreden 18.676.000 metreye çıktığı göz önünde bulundurulunca ve bununla birlikte işçi sayısındaki azalış dikkate alınınca fabrikanın verimliliğinin arttığı ortadadır. Ancak Sanayi Planı kapsamındaki bütün tesislerin ilk aşamada kapasitelerinin çok altında üretim yaptıkları bir gerçektir. Zamanla bu rakamlar yükselmiş fakat özellikle kamunun ekonomideki payının azaltılması gerektiğini düşünenler tarafından eleştiri konusu olmaya her zaman devam etmiştir.

Pamuklu dokuma fabrikalarından Bakırköy Bez Fabrikasının tevsii, Kayseri Bez Fabrikası, Ereğli Bez Fabrikası ve Nazilli Basma Fabrikası doğrudan Sümerbank tarafından, Ekstra kombina olarak düşünülen Malatya Bez ve İplik Fabrikası da Sümerbank, Ziraat Bankası ve İş Bankasının birlikte kurdukları bir şirket tarafından gerçekleştirilmiştir (İktisadi Yürüyüş,1942c:13). Planda 29.000 iş ve 1.000 tezgah olarak düşünülen Malatya Bez ve İplik Fabrikası 1937 Temmuzunda temeli atılarak 26.400 iş ve 438 dokuma tezgahıyla 1940 yılında işletmeye açılmıştır. Fabrikada 1942 yılı rakamlarıyla ortalama 3.500 işçi çalışmaktadır ve iştirak halindeki Malatya Bez ve İplik Fabrikaları T.A.Ş. kapsamına 1937'de Adana Mensucat fabrikası ile 1939'da Adana Çırçır ve Prese Fabrikası dahil edilmiştir (Sümerbank,1943:228).

Bakırköy, Kayseri, Ereğli ve Nazilli fabrikaları 1939 yılından itibaren Sümerbank Birleşik Pamuk İpliği ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi altında bir araya getirilmiştir (BVUMH,1940a:5). Aynı yılın raporunda belirtildiği üzere

Müessesenin amacı hem pamuklu dokuma ihtiyacını karşılamak hem de pamuk hammaddesine talep yaratarak fiyatını artırmaktır.

Yünlü dokuma amacıyla kurulması öngörülen tek fabrika olan Merinos Yün İpliği Fabrikası Bursa'da kurulmuştur. Temeli 28 Kasım 1935'te atılan fabrikanın kuruluş amacı, o zamana kadar yurt dışından temin edilmekte olan kamgarn ipliğini dahilde üretebilmektir. Var olan Hereke, Bünyan ve Feshane fabrikaları ülkenin yünlü kumaş ihtiyacını karşılamak için üretim yapmakta, ancak strayhgarn ipliklerle dokuma yaptıklarından taranmış yün ipliğinden üretilen kumaş cinslerini dokuyabilmek için yılda ortalama beş milyon TL değerinde taranmış yün ipliği ya da kamgarn ithal etmek zorunda kalmaktadır (Altun,2001:84). Fabrika, 2 Şubat 1938'de işletmeye açılmış ve açılışta 1442 işçi istihdam edilmiştir. Kuruluştaki 16.140 eğirme ve 7.000 katlama işi ihtiva etmektedir. Yıllar içinde kapasitesi artmış ve işçi sayısı 1942'de 2.200 dolayına yükselmiştir (Sümerbank,1943:69-70). Hastane sosyal tesisler gibi eklentilerle bir kompleks şeklindeki fabrikanın güç santrali, aynı zamanda şehrin elektrik ihtiyacını karşılamak ve çevredeki diğer sanayi tesislerine enerji temin etmek için kullanılmıştır (Altun,2001:91). Fabrika kuruluşundan itibaren sürekli genişlemiş ve 1944'de yani henüz kurulalı 6 yıl geçmişken dokuma tezgahları da eklenerek kapasitesi 2,5 katına çıkarılarak Orta Avrupa'nın en büyük kamgarn kombinalarından biri haline gelmiştir (Altun,2001:93). 1953 yılında iplik, 1957 yılında dokuma kısmı tevsii edilerek fabrikanın kapasitesini sürekli artırma çalışmaları devam etmiştir (BYDK,1968a).

BKK'nın dokuma sanayii ile ilgili kısmından pamuklu ve yünlü dokuma fabrikaları kısa sürede gerçekleştirilmekle birlikte, Taşköprü'de kurulacak olan keten ve kendir hammaddesini kullanacak dokuma fabrikası 1946 yılına kadar kurulamamıştır. Söz konusu fabrikanın temeli 2 Haziran 1945'te atılmış ve inşaat 7 Kasım 1946'da tamamlanmıştır. 1942'de İktisadi Yürüyüş Dergisinin Sümerbank Fevkalade Sayısında yer alan bir makalede pamuklu

ve yünlü gruplarının tamamen gerçekleştirildiğini ancak kendir sanayiinin şimdiye kadar hiç tecrübe edilmemiş bir alan olduğu için öncelikle kendimizin kalitesinin belirlenmesi gerektiği, bunun için de yurtdışına numuneler gönderildiğini ve kendir ziraatının yapıldığı alanlarda incelemeler yapıldığını yazmıştır (1942a:4).

Gizli Bakanlar Kurulu Kararında hammadde bakımından ele alınıp selüloz sanayii altında yer alan suni ipek fabrikası Gemlik'te kurulmuş ve mahiyeti itibariyle dokuma müessesesi camiasına katılmıştır (İktisadi yürüyüş,1942c:14). Fabrikanın temeli 22 Mayıs 1936 tarihinde atılmış ve 1 Şubat 1938'de açılışı yapılmıştır. İktisat Vekaletinin hazırladığı raporlarda kimya ve selüloz sanayilerinin kurulmasının ertelenmesinin yerinde olacağı belirtilmiş olmasına rağmen suni ipek fabrikası selüloz, sudkostik ve zaçyağı fabrikalarından çok önce kurulmuş ve bu sebeple hammadde temininde güçlüklerle karşılaşmıştır (İktisadi Yürüyüş,1942b:9). Dış piyasalardan temin edilen hammaddeleri aynı zamanda savunma sanayiinde de kullanıldığından II. Dünya Savaşı başladıktan sonra hem malzeme temini güç olmuş hem de maliyetlerin yükselmesine neden olmuştur. Fabrikanın kapasitesi için farklı rakamlar zikredilmekle birlikte yaklaşık yılda 300 ton civarındadır (İktisadi yürüyüş,1942c:14) (Sümerbank,1943:75) (Tekeli ve İlkin,1982:tablo 46) (Sümerbank,1948:105). Ancak yıllık üretim 1942'ye kadar aşağıdaki şekilde olmuştur;

Tablo 3.9.Suni İpek Fabrikası Üretim Miktarı (1938-1942)

1938	135 ton
1939	243 ton
1940	162 ton
1941	162 ton
1942	155 ton

Kaynak:Sümerbank,1943

Fabrika bünyesine 1941'de viskon ve 1951'de selon ve karbonsülfür üniteleri eklenmiş ve yaklaşık 300 ton reyon yapmak üzere kurulan tesis 1951'de 610 ton reyon üretecek kapasiteye kavuşturulmuştur (BYDK,1968b:1).

Sümerbank plan kapsamında yer alan dokuma fabrikaları ile plan dışında kurulan ya da iştirak edilen bütün dokuma fabrikalarını 1941'de Dokuma Müessesesi ismi altında bir araya getirmiştir. 1940 yılı rakamlarına göre özel teşebbüs fabrikaları ile birlikte ülkenin giyim ihtiyacının pamuklularda % 50'si ve yünülerde %80'ini karşılayan toplam yurtiçi üretimin yaklaşık yarısı Sümerbank bünyesindeki fabrikalarda yapılmakta olduğu Başvekalet Umumi Murakabe Heyeti 1941 Yılı Raporunda belirtilmiştir. Ancak aynı yıl yapılan bir karşılaştırmada fabrikaların özel sektör elindeki fabrikalardan çok daha düşük randımanla çalıştığı ve tedbir alınması gerektiği vurgulanmıştır (BVUMH,1942:5,23-24).

Planla amaçlanan temel olguların başında ithalat giderlerini azaltmak gelmekteydi. Bu açıdan dokuma sanayii üzerine düşen misyonu yerine getirmiş addedilebilir. Afetinan'ın Birinci Sanayi Planı çalışmasında dokuma sanayiinin toplam ithalat içindeki oranı % 26,6 olarak gösterilmişti. Plandaki fabrikalar bittikten sonra 1937, 1938, 1940 yılı ithalat rakamlarının ortalamasına göre bu oran % 17,5'e düşmüştür. Yani % 9,1 oranında ithal ikamesi gerçekleşmiştir. Yıllık ortalama 12,2 milyon liralık döviz tasarrufu sağlanmıştır. Bu açıdan bakınca 16 milyon liralık dokuma sanayii yatırımı 1,5 yılda kendini finanse etmiştir (Ölçen,1982:140-141).

3.5.2. Maden ve Demir Çelik Sanayii

Maden Sanayii kapsamında demir, sömük, bakır ve kükürt konu edilmiştir. Bu doğrultuda ilk işletme Keçiborlu Kükürt İşletmesi olmuştur. Sümerbank ve İş Bankasının birlikte kurdukları işletmenin temeli 1 Ekim 1934'de atılmış ve 25 Ağustos 1935'de açılmıştır. Büyük oranda bağcılarımız için üretim yapan kükürt izabe fabrikası İtalya'daki benzeri model alınarak yapılmıştır (Eti Bankın.....:5). Ancak cevher kalitesi ve varolan izabe sisteminin özellikleri dolayısıyla kârlı bir işletme olmadığı ancak sistemin yenilenmesi durumunda kârlı olabileceği 1944 yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporunda belirtilmiştir (BBUMH,1945b:17).

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının en büyük müessesesi Karabük'te kurulmuş olan Demir Çelik Fabrikalarıdır. Bizden sonra Almanların da kullandığı "Corby" modeline uygun olarak inşa edilen tesisler, ancak temel maddeyi vermek üzere kurulmuştur. Temeli 3 Nisan 1937'de atılan ve montajına 1 Mart 1938'de başlanan fabrikalar, Haziran 1939 ile Ocak 1941 arasında faaliyete geçmiştir (Sümerbank,1943:135).

Kok fabrikası, yüksek fırınlar, boru fabrikası, çelikhane ve haddehaneden oluşan tesislerle beraber bunların tali hasılatını değerlendirmek için ikinci derecede küçük tesisler de vardır. Bunlar; benzol, katran, muhtelif makine yağları, zift, naftalin, haki boya üretmektedir (Sümerbank,1943:129-135). Müessesenin kuruluşundan itibaren ilk beş yılın imalat miktarları aşağıdaki gibidir;

Tablo 3.10. 1939-1943 Demir Çelik Fabrikası Üretimi (ton)

YILLAR	Kok	Yüksek Fırın	Çelikhane	Hadde Mamulleri	Boru
1939	62.700	13.300	-	-	-
1940	164.500	81.000	37.400	9.000	2.867
1941	171.000	86.000	33.100	29.900	4.772
1942	178.000	66.000	50.100	30.000	4.926
1943	183.000	55.000	42.700	36.000	6.188

Kaynak:Sümerbank,1948:147

Corby modeli uygulaması sonucu yüksek fırınlarda ham demir, çelikhane ham çelik üretilmekte ve haddehanede ise ray, travers, levhalar, çelik boru, çelik saç, ince profil ve çubuk, kok fabrikasında kok kömürü ve katran üretilmektedir. Fabrikaların kullandığı hammaddelerin bir kısmı yurtdışından gelmektedir. Başlangıçta Prof Grannigg'in belirttiği gibi ülkede fabrika için kullanılacak demir cevheri olmasa bile demir çelik fabrikasının kurulmasının zorunluluk olduğu düşüncesiyle yola çıkılmış olsa da Divriği'den getirilen demir cevheri ve maden kömürü temel hammaddeyi sağlamıştır (Türkiye Ticaret Odaları.....,1958b:13). 1941 yılı rakamlarıyla kullanılan hammaddelerin yaklaşık olarak % 85'i yurt içinden sağlanmaktaydı. Yurtdışından ise ferromanganez, ferrosilisyum, fosforit, alüminyum ve sülfirik asit getirilmekteydi (Cavid,1942:22-23). Sülfirik asit de 1944'den itibaren Türkiye'de üretilmeye başlamıştır.

Karabük demir çelik fabrikalarının faaliyete geçmesi ile makine sanayiinde kullanılan belli başlı hammaddelerden biri olan pik, memleket dahilinde üretilmeye başlanmıştır. 50'li yılların sonu gelmeden üretilen pik ülke ihtiyacını karşılayabilecek boyuttaydı ve hatta ihracat bile yapılabilecek miktardaydı. Pik dışında demir çelik sanayiinin kurulmasına bağlı olarak font, hurda demir, demir cevheri ve demir talaşı da 50'li yılların başından itibaren ihraç edilebilmekteydi. Ancak başta halis çelik ve yuvarlak demir olmak üzere inşaat ve makine sanayiinin ihtiyaç duyacağı demir ve çelik Karabük

kurulduktan sonra da ithal edilmeye devam etti (Türkiye Ticaret Odaları....., 1958b:15-17).

Sovyet Uzmanların incelemelerinde kuruluş yeri olarak Tefen önerilmiş olmasına rağmen demir çelik sanayiinin Karabük'te kurulmuş olması ve kuruluştaki ahenksizlikler eleştirilmiş, böyle bir müessesenin iktisadi açıdan verimli ve kârlı olmasının güçlüğü dile getirilmiştir. Nitekim 1944 yılı programında öngörülen üretim rakamları büyük oranda yakalanmış olmasına rağmen yine de aynı yıl tesislerdeki hiçbir fabrikanın randımanı % 70'in üzerine çıkamamıştır (BBUMH,1945c:25-27)

1924 yılında Almanlarla yarı yarıya ortak olarak kurulan Ergani bakır madeni 1936'da Etibank'a devredilmiştir. Planda ihracat imkanı bulunduğu düşüncesiyle kapsama alınan işletme yılda 10.000 ton kapasite ile çalışacak şekilde kurulmuştur (Eti Bankın..... :3). Madenin bu üretim rakamına kısa sürede ulaşması savaş zamanı hem yurtdışı satışlar hem de yurtiçi talebe cevap verebilmek açısından yerinde olmuştur (BVUMH,1943:72). İlk yıllarında maden kömürü, kuvars ve kok stoklarındaki yetersizlikler ve izabe fabrikasındaki teknik sorunlara rağmen (BBUMH,1945a:28) 1942 üretimi 10.000 tonun üzerine çıkmış ve 1942'de 5087 ton 1943'te de 10.266 ton ihracat yapılmıştır. 1940-1950 dönemi için Kuvarshan tesislerinin ihracatı da göz önünde bulundurulursa yıllık ortalama 7.500 ton ihracat yapılmış ve bu, tesisin yatırım maliyetini karşılamıştır (Ölçen,1982:142).

Zonguldak'ta kurulan Sömikok (Suni antrasit) fabrikası İş Bankası eliyle gerçekleştirilmiştir. Özellikle İtalyan ve Fransız şirketlerinin yoğun olarak faaliyet gösterdiği Ereğli'de Cumhuriyetin ilanından sonra İş Bankası tarafından kurulan müesseseler aracılığıyla millileştirme çalışmaları hız kazanmıştır. 1920'li yılların ortalarından itibaren Ereğli-Zonguldak-Kozlu havzasında bulunan zengin kömür yataklarıyla ilgilenmeye başlayan İş Bankası'nın bölgedeki etkisi, 1929 yılında çıkarılan Maadin Nizamnamesi ile

artmıştır. İş Bankasının bir çok iştirakinin bulunduğu bu bölgede BBYSP ile bir sömük fabrikası kurulmasına karar verilmiştir (Kocabaşoğlu,2001:293-294). Bunun belki de en büyük sebebi 1926 yılından itibaren İş Bankasının havzada kurulan iştiraklerinde modernizasyon ve mekanizasyon yatırımlarına önem verilmiş olmasıdır (Tekeli ve İlkin, 1982:202). Bu doğrultuda Ağustos 1934'de temeli atılan fabrika Aralık 1935'de bitirilmiştir. Fabrikanın kapasitesi konusunda farklı kaynaklarda farklı rakamlar yer almakta olduğundan kapasitenin 65.00-75.000 ton/yıl civarında olduğu söylenebilir (Tekeli ve İlkin,1982:tablo 46) (Tezel,1994:304) (Sümerbank,1937:4). Fabrikanın 1936 ve 1937 üretimleri sırasıyla 58.115 ton sömük (antrasit), 370 ton briket ve 58.563 ton sömük, 16.701 ton brikettir (Sümerbank,1938:6).

3.5.3. Kağıt ve Selüloz Sanayii

İktisat Vekaletince hazırlanan raporlarda selüloz sanayiinin İzmit civarında kurulmasının uygun olacağı belirtilmiş ve Bakanlar Kurulu Kararı da bu doğrultuda olmuştur. İlk olarak o dönemde ülkenin toplam kağıt ihtiyacının yarısını karşılayacak 10.500 ton kapasiteli bir kağıt fabrikasının temeli atılmıştır (14 Ağustos1934). Açılışı 6 Kasım 1936'da yapılan fabrikada 800 işçi çalışmıştır ve fabrikanın kapasitesi sonradan yapılan eklerle 12.000 tona çıkarılmıştır (Kocabaşoğlu,1996:97). İktisat Vekaletinin raporlarında da belirtildiği üzere bu ilk aşamadır, ülkenin toplam ihtiyacını karşılamak için buna ek veya yeni bir fabrika kurulması başından beri düşünülmektedir. Bu amaçla ilk fabrikanın açıldığı gün ikinci kağıt fabrikasının ve selüloz fabrikasının temeli atılmıştır. Ancak iki fabrika da beklenenden çok uzun zaman sonra açılabilmiştir. İkinci kağıt fabrikasının açılmamasındaki temel sebep hammaddelerinin % 78'ini yurtdışından sağlayan (BVUMH,1940c:10) ve savaş koşullarında bu durumun her geçen gün zorlaştığı bir sanayii tesisine, yenisinin eklenmesinin çok anlamlı olmamasıdır (Sümerbank,1943:109). Yurtdışından gelen hammaddelerin de maliyet olarak

% 85'i selülozdan kaynaklanmaktaydı ve ikinci kağıt fabrikasından önce selüloz fabrikasının açılması yerinde olacaktı. Ayrıca 12.000 ton kapasiteli ilk fabrikada dahi tam kapasiteye ulaşılammış 1942'ye kadar en çok yıllık 9.655 ton üretim yapılmıştır. Bunun temel sebebi ise üretimin projede öngörüldüğü gibi yapılmaması değil sipariş azlığı ve satış güçlükleridir (Kocabaşoğlu,1996:97-98).

Birincisinin açıldığı gün temeli atılan ikinci kağıt fabrikasının farklı üniteleri için farklı tarihlerde ihaleler düzenlenmiş ve bu süreç 1939 yılına kadar devam etmiştir (Kocabaşoğlu,1996:101). Bu durum fabrikanın düşünülenden çok sonra açılmasında muhakkak etkili olmuştur.

Mehmet Ali Kağıtçı'nın selüloz ve kağıt sanayii ile ilgili bir makalesinden (1940:12), sektörün, planın genel karakteristiğiyle çok uyumlu görüldüğü anlaşılmaktadır. Hammaddesinin ülke içinde bulunması, çıktısının geniş kitleler tarafından talep edilmesi ve diğer sanayi şubeleriyle ileri ve geri bağlantıları bulunması BBYSP ile örtüşmektedir. Kağıtçı, selüloz ve kağıt sanayiinin orijini olarak selüloz üretimini almış ve selülozun kağıt üretimiyle birlikte savunma sanayilerinde de kullanıldığını belirtmiştir. Ancak selüloz fabrikası BBYSP yürürlüğe koyulduktan 9 yıl sonra açılmıştır.

O yıllarda hammaddeleri büyük oranda dışarıdan getirilen kağıt fabrikasıyla ilgili yaptırılan bir çalışmada, maliyetlerin Avrupa'daki benzer bir fabrikanın iki katı olduğu ve bunda personel masrafları ile hammaddelerin öncelikle etkili olduğu vurgulanmıştır (Kocabaşoğlu,1996:105).

Kağıt ve karton üretimini iki katına çıkarmak amacıyla 1936'da temeli atılan ikinci kağıt ve selüloz fabrikaları çeşitli nedenlerle oldukça gecikmiştir. Bunda fabrikaların ihtiyaç duyacağı suyun sağlanmasının gecikmesi de etkili olmuştur. Sapanca-Izmit su yolu tesisatı ancak 1943 yılında bitirilebilmiştir.

Aslında fabrikalar için makineler sipariş edilmiştir ancak inşaat işlerinde çıkan aksaklıklar nedeniyle depolara konmuştur. Bir başka problem de savaş çıkması nedeniyle fabrikaların ihtiyaç duyduğu yabancı uzmanların ülkeyi terk etmesidir. Sapanca-Izmit Su Yolu Tesisi 1943 yılında bitirildikten sonra 1944'de ikinci kağıt ve 1945'de Selüloz ve Klor fabrikaları açılabilmiştir (Kocabaşoğlu,1996:148-149). İkinci kağıt fabrikası da birinci gibi yılda 12.000 ton kapasiteyle kurulmuştur (Sümerbank'ın hazırladığı bir kitapta ise fabrika kapasitesi 15.000 ton olarak gösterilmiştir Sümerbank,1948:128). Aslında henüz inşaat devam etmekteyken 1939 yılında ülke ihtiyacının yılda 34,5 tona yükseldiği göz önüne alınırsa kapasitenin daha büyük olması gerektiği ortadadır (BVUMH,1940c:9). Nitekim 1947 yılında üçüncü kağıt fabrikası için 24.000 ton kapasiteli bir fabrika kurmak için sipariş verilmiştir (Sümerbank,1948:72). Ancak fabrika inşaatı 1950'de başlamış ve 1954'de bitmiştir. Daha sonra yeni fabrikalar kurulmaya devam etmiştir (Kocabaşoğlu,1996:419).

BBYSP'da Selüloz fabrikasının kağıt fabrikaları ile aynı yerde kurulması öngörülmüşken BKK'da selüloz fabrikasının İç Anadolu'da uygun bir yerde kurulması gerektiği belirtilmiştir. Fabrikanın kağıt fabrikası ile aynı zamanda kurulmasından vazgeçilmiş, temeli atılmasına rağmen uzun yıllar bitirilememiştir. Ancak II. Dünya Savaşı başlayınca önemi ortaya çıkmış ve gerekli ilgi gösterilmiştir (Kocabaşoğlu,1996:116-117). Paçavra selülozu fabrikası ve saman selülozu fabrikaları ikinci kağıt fabrikası ile birlikte 1944'te, odun selülozu fabrikası ise klor fabrikasıyla birlikte 1945'de Izmit'te açılmıştır ve kapasitesi yılda 15.000 tondur (Sümerbank, 1948:128).

3.5.4. Kimya Sanayii

1938 yılından itibaren kimya sanayii alanında yatırım yapılması çalışmalarına hız verilmiş ve Sümerbank'a asit sülfürik, süperfosfat ve klor fabrikalarının kurulması görevi verilmiştir. Gerek klorun başlıca tüketicisinin kağıt ve selüloz sanayii olması gerekse İzmit'te kurulması halinde yeni bir güç santraline ihtiyaç göstermeyeceği (İzmit'teki güç santrali dolayısıyla) sebebiyle klor alkali fabrikasının yeri değişmiş ve kimya sanayiinden ayrı ele alınmıştır (Kocabaşoğlu,1996:110). Bu sebeple iktisadi açıdan demir sanayii ile aynı yerde kurulması gerektiği raporlarda belirtilmiş olmasına rağmen diğer iki kimya fabrikası gibi Karabük'te değil İzmit'te kurulmuştur. 10 Temmuz 1938'de temeli atılan ve bir yıl içinde bitirilmesi planlanan fabrika 17 Ağustos 1945'de açılmış ve Eylül 1945'de klor asidi üretmeye başlamıştır (Kocabaşoğlu,1996:154).

Kimya sanayii plan kapsamında yer alıp da en geç gerçekleştirilen sanayii olmuştur. Gerçekleştirilmesinin belki de en büyük sebebi diğer sanayii dallarını tamamlayıcı nitelikte olmasıdır. Raporlarda sektörler arası kilit bir sektör olduğu ve savunma sanayii açısından da önem taşıdığı belirtilmiş ve ilgili fabrikaların plan kapsamındaki diğer fabrikaların bitimine yakın bir zamanda kurulmasının uygun olacağı vurgulanmıştır. Bununla birlikte demir-çelik fabrikası 1938'de işletmeye açıldığı halde süperfosfat ve asit sülfürik fabrikalarının temeli ancak 1943'de atılabildiği görülmüştür. Bunda yer seçimi konusunda yapılan çalışmaların çok büyük etkisi olmuştur. Nitekim gerekli tesisatın siparişi Mayıs 1938'de verilmiş ve bina inşaatının en geç 1939 Nisan'ında bitirilmesi öngörülmüştür. Ancak bir çok farklı yerde yapılan araştırmalar sonucu fabrikanın Karabük'te kurulmasına Şubat 1940'da karar verilmiştir. İnşaatın gecikmesi sonucu 1939'da gelen makineler yıllarca depolarda bekletilmek zorunda kalmıştır (BBUMH,1945c:33-34). Fabrikalar işletmeye Mayıs 1944'de açılabilmiştir.

Kimya sanayiinin kapasite kullanımı diğer sanayii dallarından farklı analiz edilmelidir. Bunun sebebi başlangıçta, süperfosfat ve sülfürik asitin piyasa talebinin bilinmemesi, süperfosfatın piyasaya yeni girmesi ve çiftçilerce tanınmaması sebepleriyle üretim hadleri demir çelik fabrikaları müessesesine göre belirlenmek durumunda kalmıştır (BBUMH,1945c:35).

3.5.5.Seramik Sanayii

BBYSP'da ve gizli BKK'da seramik sanayii içinde porselen üretimi ve cam fabrikası yer almıştır. Porselen işinin Sümerbank tarafından etüd edilmesi ve cam fabrikasının Sümerbank ve İş Bankası tarafından yapılması Nisan 1934 tarihli BKK'da yer almıştır. Ancak İş Bankası daha 1932 yılında şişe ve cam fabrikası konusunda çalışmalar yaptığı için, henüz Şubat 1934'te yani Nisan'daki Bakanlar Kurulu Kararı alınmadan önce, İş Bankasına Balıkesir, Bursa, İstanbul, İzmit, İzmir, Tekirdağ, Zonguldak ve Bolu illerinde şişe ve cam fabrikası kurması ve işletmesi için Teşvik-i Sanayi Kanununun 20. maddesi uyarınca 25 yıl süreyle imtiyaz verilmesini karara bağlayan bir BKK alınmıştır (Kocabaşoğlu,2001:298). 14 Ağustos 1934'te temeli atılan fabrikanın ilk olarak şişe üretecek kısmı kurulacaktır ve günde 25.000 şişe üretilmesi planlanmıştır. İlerleyen zamanda bir de cam fabrikası yapılması, ayrıca ortalama 15.000 şişe üretecek yarı otomatik makineler getirilmesi düşünülmüştür. Fabrika, 29 Temmuz 1935'te temel atıldıktan 16 ay sonra açılmıştır (Küçükerman, 1998:233-236).

Kendir sanayiinde olduğu gibi porselen fabrikası için de yapılan tetkikler İktisat Vekaletince yeterli görülmediğinden yeni araştırmalara gidilmiştir. Araştırmalar sonucunda İktisat Vekaleti, porselen sanayii yerine ateş tuğlası fabrikasının kurulmasına karar vermiştir (Tekeli ve İkin,

1982:198). Sümerbank tarafından yabancı uzmanlara yaptırılan etüd ve projeye istinaden yılda 5.000 ton kapasiteli ateş tuğlası fabrikasının kurulması öngörülmüş, ancak II. Dünya Savaşı dolayısıyla fabrikanın yapımı ihaleye çıkarılmamıştır. 1945 yılında Karabük Demir Çelik Fabrikasının ihtiyacı ön planda tutularak 14.000 ton/yıl kapasiteli bir fabrika için bir İsviçre firmasıyla anlaşmaya varılmış ve fabrika 1949 yılında tecrübe üretimine başlamıştır (BYDK, Filyos Ateş.... :1).

3.5.6. Sünger Sanayii

Planda, İstanbul ve İzmir liman şirketlerine Sümerbank'ın denetimi altında bir sünger şirketi kurma görevinin verildiği belirtilmiştir. Uygulamada Bodrum'da Sümerbank ve İş Bankası tarafından 200.000 TL sermayeli bir anonim şirket kurulmuş (Türkiye Ticaret Odaları... ,1958a:15), ancak kurulan bu şirket de 16.04.1944'te tasfiye edilmiştir (Tekeli ve İlkin,1982:tablo 46).

3.5.7. Gülyağı Sanayii

Gülyağcılığını geliştirmek amacıyla 01.10.1934 tarihinde Isparta'da Sümerbank, Ziraat Bankası ve İş Bankası ortaklığıyla bir şirket kurulmuştur. Şirket üretime Mayıs 1935'te başlamıştır (Tekeli ve İlkin,1982:tablo46). Bu şirketin kurduğu tesis, o zamana kadar küçük üreticiler tarafından ilkel olarak tarla ve köy faaliyeti halinde devam eden gülyağı üretimindeki ilk modern tesistir (Şenbark,1980:47). Fabrika 1945'te Tekel Genel Müdürlüğüne devredilmiştir.

3.5.8. BBYSP İle İlişkili Diğer Yatırımlar

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı kapsamında inşa edilen fabrikalar her ne kadar endüstriler arası ilişkiler göz önünde bulundurularak tespit edilmişse de bütçe kısıtları sebebiyle kapsamı yeterince genişletilememiştir. Ancak fabrikalar üretime başladıktan sonra belli ithalat kısıtlamaları ve ithal vergileri ile ürünlerini yüksek fiyatlarla satma imkanına kavuşunca bütçe imkanları genişlemiş ve bunlara ek bazı tesisler daha yapılmaya başlanmıştır. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı kapsamındaki fabrikaların ithal edilmekte olan hammaddelerini yurtdışında üretmek ya da fabrikaların yan ürün ve artıklarını değerlendirmek, fabrikaların kârlılık ve verimlilikleri üzerinde olumlu etki oluşturmasını sağlamak amacıyla böylesi tesislerin yapımına girişilmiştir. Bu kapsamda planı tamamlayıcı mahiyette olan veya mevcut tesislere ilave inşaat olarak kurulan tesisler şunlardır;

- İzmit Kaolin Fabrikası: Kağıt sanayiinde kullanılan kaolinin memleket dahilinde temin edilmesi için, Selüloz sanayii müessesesi sahasında küçük bir kaolin fabrikası kurulmuştur. Kaolin fabrikası Bakanlar Kurulu Kararında geçmemekle birlikte elzem kabul edilmiş ve Mart 1941'de işletmeye açılmıştır (Sümerbank,1943:115). Başlangıçta yalnızca birinci kağıt fabrikasının ihtiyacını karşılayacak kapasitede sipariş edilmişken ikinci fabrikayı da kapsayacak şekilde genişletilmiştir (Kocabaşoğlu,1996:103).
- İvriz Kuvvet Santrali: Ereğli Bez ve İplik Fabrikasının ihtiyaç duyduğu elektriği temin etmek amacıyla kurulmuştur (İktisadi Yürüyüş,1942b:6).
- Ereğli Nişasta Fabrikası: Dokuma fabrikalarının nişasta ihtiyacını karşılamak amacıyla Ereğli Bez ve İplik fabrikası sahasında günde bir buçuk ton nişasta imal edebilecek

kapasitede bir nişasta fabrikası kurulmuştur (Sümerbank 1943:52)

- İzmit-Sapanca Su İzalesi: Kağıt fabrikalarının su ihtiyacını karşılamak amacıyla kurulmuş ve 1943'de açılmıştır. İzmit'in su ihtiyacını karşılamak için de kullanılmıştır (Sümerbank, 1948:129).
- Bir tesis olmamakla birlikte İzmit'te kağıt fabrikaları için 1943 yılında 650.000 fidandan oluşan Kanada kavak ormanlığı kurulmuştur.
- Cüruf çimentosu fabrikası: Karabük'te çıkan cürufu değerlendirmek amacıyla Ankara Belediyesi ile Sümerbank ortaklığında kurulmuştur. 1943'de üretime başlamış ve daha sonra genişletme çalışmalarıyla kapasitesi artırılmıştır (Sümerbank,1948:78).

3.6. Planın Sonuçları

Plan sanayileşme konusunda ilk adımı atmış olmakla birlikte daha da önemlisi sanayileşme için bir özgüven oluşturmuştur. Bunun en büyük kanıtı İktisat Vekaletince hazırlanan İkinci Beş Yıllık Sanayi Planının birincisine göre çok daha kapsamlı olmasıdır. Ayrıca ilkinde ağırlık dokuma sanayiine verilmiş ve teorik olarak da geçerli olduğu üzere tüketim malları öncelikli olmuştur. Ancak ikinci planda artık kazanılan özgüven sayesinde ağır sanayiye kurma yolunda enerji yatırımları öncelikli hal almıştır (İktisat Vekaleti,1936).

Türkiye devletçi politikalar uygulamaya başladığında Avrupa ülkelerinde devlet kapitalizmi yeni bir şey değildi. Yeni olan az gelişmiş bir ülkenin geriliği ve emperyalist yabancı vasiliğini yenmek için devletçi bir

sanayi kalkınma yolunu seçmiş olmasıydı. O halde devletçilik, geri kalmış bir ülkenin kendi ulusal sanayiini kurmak için alınan ve anti-emperyalist öğeler taşıyan bir devlet önlemleri sistemi demektir. Atatürk ve Türk milliyetçileri, bu programla ve bununla sağlanan başarılarla, böylesi sorunlarla ancak ellinci ve altmışıncı yıllarda karşılaşılan Asya ve Afrika'nın bir çok genç ulusal devletine çok önceden örneklik yapmış oluyordu (Glasnick,1976'dan naklen Ülken,1984:226). Günümüzdeki anlamıyla bir kalkınma planı olmamakla birlikte sanayi alanında yapılacak işleri bir plan esprisi içinde düzenleyen ve Türkiye'de plan düşüncesinin gelişmesinde öncülük eden BBYSP'nin asıl özelliği, her ne kadar Sovyetler Birliği'nde 1928'de plan uygulamasına başlanmış olsa da, Çarlık Rusyası'nın 1910'lu yıllarda devrinin en büyük dördüncü sanayi ülkesi olması dolayısıyla, dünyada az gelişmiş bir ülkede uygulanan ilk plan olmasıdır (Ülken, 1984:227-228). Ayrıca unutmamak gerekir ki günümüz anlamında bir kalkınma planı hazırlamak için altyapı oluşturan teorik temeller II. Dünya Savaşı sonrasında hız kazanmıştır. 1930'lu yıllar için bu derecede kapsamlı akademik çalışmaların olduğunu söylemek zordur.

Planın genel olarak ekonomi ve sanayi sektörü üzerindeki etkisinin yanında fabrikaların kurulduğu illerde de büyük etkisi olmuştur. Örneğin Bursa'da Merinos Yün İpliği Fabrikasının kurulmasının ve sürekli yatırımın genişletilmesinin Türkiye tekstil sanayiinin gelişmesinde ve Bursa'nın gelişmesindeki etkisi önemlidir. Benzer şekilde selüloz sanayiinin kurulmasının İzmit üzerinde büyük etkisi olmuştur. Kağıt fabrikasının kurulmasına karar verildiğinde İzmit'in toplam nüfusu 14.000 civarındadır. Fabrikanın şehre etkisi büyük olmuştur. Birinci kağıt fabrikasında yaklaşık 800 kişi çalışmaya başlamıştır. 1935-1940 yılları arasında ülkede ortalama nüfus artışı binde 17 iken İzmit'te 22,5, 1940-45 yılları arasında ülkede ortalama nüfus artışı binde 10,6 iken İzmit'te 20,5 olmuştur. Bugün GSYİH'ya % 10'luk katkısı olan İzmit'in bu aşamaya gelmesinde kağıt fabrikaları öncü rol oynamıştır (Kocabaşoğlu,1996:68).

BBYSP'nin ekonomi üzerindeki etkisini incelerken dönemin istatistik çalışmaları yalnızca planı baz alarak inceleme yapmaya izin verecek ölçüde ayrıntılı olmadığından planın uygulandığı dönemin genel bir ekonomik değerlendirmesi yapılacaktır. Ancak unutmamak gerekir ki, 1933 yılından itibaren ekonominin itici gücü II. Dünya Savaşı'na kadar ve savaş döneminde kamu sektörü olmuştur. Kongar'ın (1977:158) belirttiği görüş doğrultusunda söyleyenebilir ki bu devletçi yaklaşımın dinamosu BBYSP'dir. Bir başka ifadeyle "devletçilik" anlayışı BBYSP'ni değil; BBYSP, "devletçilik" anlayışını doğurmuştur. Buradan yola çıkarak, dönemin ekonomik verilerindeki değişmelerin, tamamı BBYSP'nin doğrudan sonucu olmasa bile, itici gücünü BBYSP'nin oluşturduğu devletçi politikaların doğrudan ve bu politikaların aşağıda bahsedileceği üzere dolaylı etkilerince şekillendiği söylenebilir. Hem bu yaklaşım hem de döneme ait yeterince ayrıntılı bilgiler olmaması dolayısıyla analizlerde ilgili dönemin genel ekonomik verileri ve sanayi istatistikleri üzerinde değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır. (1923-1939 arası temel ekonomik göstergelerin yer aldığı tablo Ek-3'te ayrıca sunulmuştur).

3.6.1. Planın Makroekonomik Büyüklükler Üzerindeki Etkisi

Planın makroekonomik değişkenler üzerindeki etkisini analiz ederken planın ithalat harcamalarını düşürmeyi ve ekonomide sanayi kesiminin ağırlığını artırmayı amaçladığı göz önünde bulundurularak nicel bazı ekonomik göstergeler kullanılarak değerlendirme yapılacaktır. Bu doğrultuda Boratav'ın (1977b:39) dönemle ilgili bir çalışmasında kullandığı iktisadi göstergelerle örtüşen şekilde; temel büyüme göstergesi olarak GSMH'nin artış hızı, kalkınma çabalarının göstergesi olarak gayri safi yatırım/GSMH oranı, sanayileşme politikalarını değerlendirmek açısından sınıai üretimin yıllık artış hızı ile sınıai hasıla/GSMH oranını ve planın ithalatı azaltma çabası ve dışa bağımlılık konusunda da ithalat ve ihracat rakamları ile ithalat/GSMH

oranını incelemek yerinde olacaktır. Bu incelemeyi yaparken Boratav'ın 1923-1939 yılları arasını iktisat politikası açısından dönemleştirmesine yakın bir dönemleştirme kullanılacaktır (Boratav,1977b:39vd). Boratav çalışmasında 1923-1929 arasını dışa açık ve devlet eliyle özel sermayenin teşviki dönemi, 1930-1932 arasını özel sermayeye dayanan himayecilik-ithal ikameciliği dönemi, 1933-1939 arasını da devletçilik-himayecilik sentezi olarak adlandırmaktadır. Bu yaklaşımı benimsemekle birlikte, Kongar'ın (1977:158) yaklaşımına paralel olarak BBYSP devletçi politikaların dinamosu olarak görüldüğünden ve BBYSP 1934 yılından itibaren uygulamaya koyulduğundan 1933-1939 dönemine tablolarda 1933 ve 1934-1939 olarak iki başlık şeklinde yer verilmiştir.

Tablo 3.11. Başlıca Ekonomik Göstergeler (1923-1939)
(1938 Yılı Fiyatlarıyla)

	1923-1929	1930-1932	1933	1934-1939
GSMH artış hızı	10,90	1,53	19,80	7,33
Sınai hasıla artış hızı	8,48	14,83	18,50	10,15
Gayri Safi Yatırım/GSMH	0,10	0,09	0,08	0,10
Sınai Hasıla/GSMH	0,11	0,13	0,16	0,16

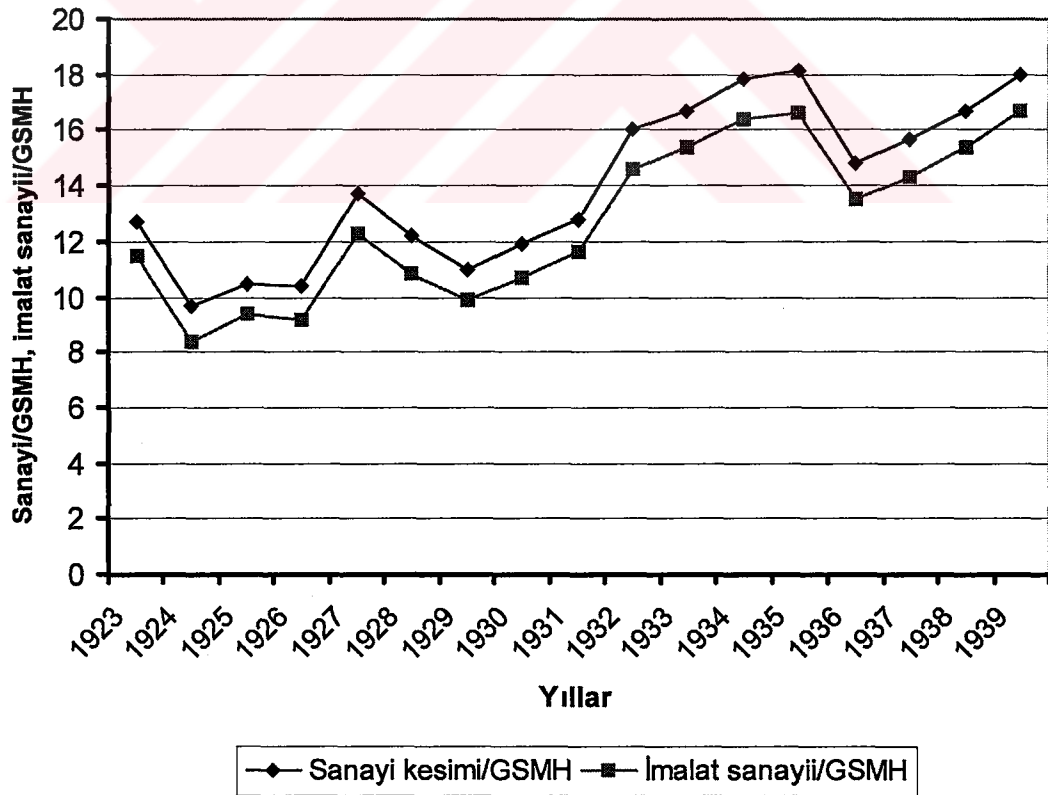
Kaynak: Bulutay,1974: tablo 8.2.C, tablo 9.3, tablo 9.5,

Kapitalist ekonomiler tarihinin en büyük bunalımını yaşarken Türkiye ekonomisi de bunalımın ertesinde ilk üç yıl ortalama % 1,5'lik bir büyüme performansı göstermiş, ardından 1933'de 19,8 ve 1934-38 yılları arasında yıllık ortalama % 7,3'lük bir büyüme hızı yakalamıştır. 1923-1929 yılları arasındaki yüksek GSMH artış hızı daha ziyade tarım üretimindeki yılda ortalama % 15'lik olağanüstü artıştan kaynaklanmaktadır. Bunun temel sebebi ise savaş yıllarında askere alınan genç erkeklerin ve çekme gücünden yararlanan hayvanların topraklara geri dönmesidir (Kazgan,2002:74). Boratav bu dönemde sanayinin gelişme hızının tarımın ve milli gelirin büyüme hızlarının bir hayli gerisinde kaldığını, büyüme

rakamlarının gerçekte bir sanayileşme sürecini değil, bir yeniden inşa sürecini ortaya koyduğunu dile getirmektedir (1989:39).

Sanayileşme temposu bakımından da benzer sonuçlarla karşılaşmaktadır. Sanayi kesiminin GSMH içindeki payı 1929 yılında % 11.0 iken bu oran 1932 yılından itibaren artmaya başlamış, 1939 yılında % 18.0'a yükselmiştir. Aşağıdaki grafikten de anlaşılacağı üzere bu artış imalat sanayii ile yakından alakalıdır. 1929-1939 arasındaki 7 puanlık artış imalat sanayiindeki artışla örtüşmektedir. İmalat sanayiinin GSMH içindeki payı 1929'da %9.9 iken 1939'da %16.7'dir. bu durum Türkiye'nin 1929-1939 arasında hızlı bir sanayileşme temposu yakaladığını göstermektedir.

Şekil 3.2.Sanayi Sektörü/GSMH ve İmalat Sanayii/GSMH (1923-1939)

Kaynak: Bulutay vd,1974:tablo 8.6.C

Sınai hasılanın yıllık artış hızı 1923-1929 döneminde ortalama yıllık 8.43 oranındadır. Bu oran 1933'de büyük bir artış göstermiş, 1934-1939 arasında da 10,15 olarak gerçekleşmiştir. Aynı yıllarda sınai hasılanın GSMH içindeki oranı önceki bütün dönemlerin oldukça üzerinde gerçekleşmiştir. Sermaye birikiminin bir göstergesi olarak değerlendirilebilecek gayri safi yatırım/GSMH oranı % 10,2 ile 1923-1929 yıllarıyla hemen hemen aynı, 1930-1933 ortalamasının ise üzerinde gerçekleşmiştir.

Kapitalist sistemin 1929 yılında içine girdiği uzun bunalım döneminde, kapitalist merkezlerle az gelişmiş ülkelerin arasındaki bağımlılık ilişkilerinin azaldığı bir ortam doğmuş ve bu ortamda az gelişmiş ülkeler için kendi içsel dinamiğine dayanan, bağımsız bir sanayileşme ve kalkınma sürecini başlatabilme fırsatı çıkmıştır. Böyle bir fırsatın doğması, fiilen kullanılacağı anlamına gelmez. Ancak siyasi iktidar 1929 yılından itibaren uluslararası konjonktürün doğurduğu koşulları bir gelişme ve sanayileşme sürecine döndürmenin, en azından ülkenin kendiliğinden büyük bunalımın batağına sürüklenmesini önlemenin yollarını 1933 yılından itibaren uygulamaya başladığı ve dinamosunu BBYSP'nin oluşturduğu devletçilik-himayecilik senteziyle sağlamıştır (Boratav,1977a:21). Bu sonuç, emperyalist sistemdeki bunalımların, az gelişmiş ülkelerde, dışa bağımlılığı azaltan, kendi öz kaynaklarına dayanan politikalar izlemek yoluyla ciddi bir sanayileşme süreci doğurabileceğine ilişkin tezle uzlaşma halindedir (Boratav,1977a:17) (Boratav,1977b:47-48).

İncelenen dönemde Türkiye'nin iktisadi gelişmesi hakkında fikir edinmek amacıyla benzer özellikler taşıyan bazı ülkelerle karşılaştırma yapmak yerinde olacaktır. Tezel'in de belirttiği üzere Türkiye II. Dünya Savaşı öncesinde hala Yugoslavya, Yunanistan gibi Avrupa'nın en düşük kişi başına GSMH'sına sahip ülkelerinden bile çok daha düşük kişi başına GSMH'ya sahiptir (Tezel,1994:490). Milli gelir hesaplarını uluslararası karşılaştırmalara elverişli hale getirmek için Maddison tarafından yapılan düzeltmeler

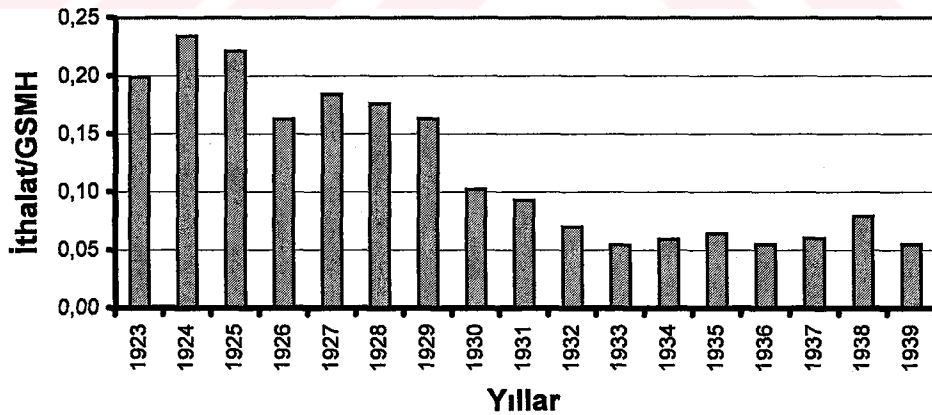
sonucunda oluşturulan ve 1965 ABD fiyat seviyesi baz alınarak hazırlanan faktör fiyatlarıyla kişi başına reel GSMH seviyesi 1938 yılında Türkiye'nin 201 USD (Amerikan Doları) iken, Yugoslavya'nın 279 ve Yunanistan'ın 432 USD'dir. Türkiye ancak 178 USD olan Mısır'ın biraz üzerindedir (Maddison,1970:18). Ancak Maddison'un bir başka çalışmasında yer alan GSMH endeksi, 1929-1939 yılları arasında gösterilen iktisadi gelişme hızı için farklı bir açılım sağlamakta ve fikir vermektedir (Maddison,2000). 1929-1939 yılları arasında Yunanistan'ın GSMH'sı % 28, Yugoslavya'nın GSMH'sı % 18 artarken, Türkiye'nin GSMH'sı % 78 artmıştır. Aynı dönemde Bulgaristan % 50, Macaristan % 23'lük GSMH artışı yaşamıştır (Maddison,2000:152vd). Görüldüğü üzere Türkiye o dönem için örneğine az rastlanır bir gelişme hızı yakalamıştır.

Planın ilk hazırlanmasında ithal ikameci bir yaklaşım sergilediği bilinmektedir. Burada da üzerinde durulan ilk ürün toplam ithalatın yaklaşık dörtte birini teşkil eden pamuklu dokuma ve pamuk ipliğidir. 1933 yılında ithalatın değer olarak % 50'sini pamuk ipliği ve pamuklu dokuma, yün ipliği ve yünlü dokuma, demir-çelik ürünleri ve kağıt oluşturmaktadır (Aykut,1944:14-15). Aykut'un verilerine göre bu oran 1939 yılında % 37'ye düşmüştür. Dokuma sanayi ile ilgili ithalat rakamı 15 puan düşmüş ancak demir çelik ithalatı artmıştır. Dokuma sanayii ile ilgili ithalat rakamı beklentiyi karşılamasa da toplam ithalat içindeki oran oldukça azalmıştır. Alkin'in yaptığı bir çalışmada ise tüketim malları ithalatının toplam ithalat içindeki oranı 1933'te % 33.7 iken, bu oran 1939'da % 17.1'e düşmüştür. Aynı çalışmaya göre yatırım malları ithalatı ise aynı yıllarda %13.2'den %35.3'e yükselmiştir (Alkin,1981:235). Aykut'un çalışmasında yatırım malları için ayrı bir kategori oluşturulmamakla birlikte makine ve nakil vasıtalarının toplam ithalat içindeki oranı 1933'te %12 iken 1939'da %23'dür. Aykut'un oluşturduğu tabloda "sair ithalat maddeleri" olarak yer alan kalemin %20'ler gibi yüksek bir orana tekabül ettiği de dikkate alınmalıdır. Bulutay ve arkadaşlarının verdiği rakamlardan da makine ve nakil vasıtaları ithalatının toplam ithalat içinde Aykut'un verdiği yakın bir pay aldığı hesaplanmıştır (Bulutay,1974:tablo9.2 ve tablo9.5). Tezel'in yaptığı hesaplamalarda ise tüketim mallarının toplam

ithalat içindeki oranı 1933'de % 35 iken 1939'da % 20'ye inmiştir. Yatırım ve ara malı ithalatındaki değişme aynı yıllarda % 51'den % 63'e yükselme şeklinde olmuştur. Değişimin kaynağı ise yatırım mallarının toplam içinde % 13'den % 22'ye yükselmedir (Tezel,1994:121). Rakamlar birbirini tam olarak doğrulamasına bile, genel eğilim incelendiğinde tüketim malları ithalatını azaltmak gayesini güden BBYSP'nin ithal ikameci yaklaşımının kısa vadede dahi etkili olduğu görülür.

İthalatın yapısında gözlenen bu hızlı değişme ithalatın hacmindeki değişimle birlikte değerlendirilmelidir. İthalat hacminin daraldığı bir evrede tüketim malları ithalatının azalması, buna karşı ara malı ve makine ve motorlu taşıt araçlarının ithalatının artması sanayileşmenin dış ticarettaki görüntüsüdür (Tezel,1977:202)

Şekil 3.3. İthalat/GSMH (1923-1939)

Kaynak: Bulutay vd,1974:Tablo 9.5

Ayrıca dış ticaret 1932 yılından itibaren 1938 yılı dışında sürekli fazla vermiştir. Dünya Buhranından sonra dış ticaret hadlerinin aleyhe döndüğü bir dönemde ihracat gelirlerinin azalmasına rağmen ithalat kısıtlamaları ve

yapılan kliring anlaşmaları ile dış ticaret açığı sorunu olmamıştır. Bunda tüketim malları ithalatının azalmasının da rolü vardır. Devletçi-himayeci bir ekonomik yaklaşımın benimsendiği 1933 yılından itibaren ekonominin dışa bağımlılığı belirgin biçimde azalmıştır. İthalatın GSMH'ya oranı 1929 yılına kadar yıllık ortalama 0,19 iken bu oran önce 1930'da gümrük tarife oranlarının artması ile 1930-32 arasında ortalama 0,09'a düşmüş ardından devletçi-himayeci politikaların başladığı 1933'de 0,05, 1934-39 arasında da 0,06 düzeyinde gerçekleşmiştir. Sanayi yatırımları için makine ve teçhizat ithalatının arttığı bu dönemde ithalat/GSMH oranının düşük olmasının temel sebeplerinden biri 1936'dan itibaren tüketim malı ithalatını azaltabileceğimiz bir ortamın yaratılmasıdır. Aksi takdirde yatırım malı ithalatının en yüksek seviyesine çıktığı 1938 yılında bile oranın 0,08'de tutulabilmesi mümkün görünmemektedir. Söz konusu yıllarda Türkiye dış ticarete 1938 yılı dışında açık vermemiştir. Özellikle 1929 yılındaki ithalat patlaması sonrasında yapılan gümrük kısıtlamaları ve kliring antlaşmaları ile dış ticarete önce açık azalmış 1932 yılından itibaren dış ticaret fazla vermiş, ihracatın çok büyük bir kısmını oluşturan tarım ürünleri fiyatlarındaki düşmeye ve yatırım malları ithalatına rağmen, 1938 yılı dışında, 1939 yılına kadar fazla vermeye devam etmiştir.

Tablo 3.12. İthalat ve İhracat Değerleri (1923-1939)

Yıllar	İthalat (milyon TL)	İhracat (milyon TL)	İhracat-ithalat (milyon TL)
1923	125,90	50,00	-75,90
1924	177,70	86,10	-91,60
1925	187,30	90,20	-97,10
1926	160,00	103,50	-56,50
1927	164,30	94,00	-70,30
1928	174,70	102,30	-72,40
1929	189,00	90,30	-98,70
1930	122,60	119,00	-3,60
1931	118,40	112,80	-5,60
1932	83,90	117,30	33,40
1933	73,80	128,20	54,40
1934	86,00	118,40	32,40
1935	90,80	111,70	20,90
1936	91,40	113,40	22,00
1937	104,70	128,70	24,00
1938	149,80	144,90	-4,90
1939	112,80	123,00	10,20

Kaynak: Bulutay, 1974: tablo 9.5

Unutmamak gerekir ki BBYSP ilk hazırlandığında, ihracatın son on yılda ithalatın en az % 75'ini karşılamakta olduğu, Sanayi Planının toplam ithalat üzerinde % 25-30'luk bir azalma sağlayarak dış ticaret fazlası verilebileceği vurgulanmıştır. Bu durum için "...muazzam bir mesele muvacehesinde bulunuyoruz." İbaresini kullanılmıştır (Ekonomi Bakanlığı, 1935:13).

3.6.2. Planın Sanayi Sektörü Üzerindeki Etkisi

Sanayi Planının sanayi sektörü üzerindeki etkisini incelerken yalnızca istatistiki bilgilerden yararlanıp dönemler arası karşılaştırma yapmak Türkiye'nin neden bir sanayi planı hazırlama ve devletçi yaklaşım sergileme ihtiyacı duyduğunu anlamamak, en azından dikkate almamak anlamına gelecektir. 30'lu yıllarda Devletçi politikaların yeterince başarılı olmadığını savlayan pek çok çalışma mevcut olmakla birlikte genelde dayanak noktası 1930'lu yıllardan önceki verilerin sonraki dönemlerle karşılaştırılmasıdır. Burada gözden kaçan bazı noktalar mevcuttur. İki dönem arasında önemli bir iktisadi olay gerçekleşmiştir ve 1929 yılında yaşanan ekonomik buhranın analiz yapılırken dikkate alınması gerekmektedir. Bununla birlikte Cumhuriyet'in kurulduğu ilk yıllardaki istatistiklere ilişkin olarak savaştan yeni çıkmış bir ülkenin savaş yıllarında kullanmadığı bir atıl kapasiteye sahip olduğu unutulmamalıdır. Ayrıca temelde nicel veriler ön plana çıkarılırken niteliksel dönüşüm tamamen gözden kaçırılmaktadır.

1929 yılında gümrük duvarları üzerindeki kısıtlamaların kalkması ile birlikte dışta himayeci ve içte Teşvik-i Sanayi Kanunu kapsamında desteklenen liberal ekonomik yaklaşım ne kadar yerli sanayicilere tekelci kârların intikalini sağlasa da, 1930'da Serbest Fırkanın kurulmasıyla somut şekilde tespit edilen; toplumsal sorunların rejim üzerinde dahi etkili olabilecek tehlikeyi bertaraf edebilecek bir gelişme ve sanayileşme hamlesini ortaya koyabilecek ve dinamik bir gelişme sürecini sürükleyecek nicelik ve nitelikte bir sermaye birikiminin 1932 yılına kadar gerçekleştirilemediğidir (Boratav,1977a:11)

Bu sebeple 1933 yılına kadar Türkiye'deki sanayinin yapısı hakkında kesin olmasa da fikir verebilecek bilgilere sahip olmak gerekir. Ahmet Hamdi

Başar'ın sözleri dönemin sanayisinin yapısı hakkında fikir verebilir (Başar,1981:90-91);

“Gümrük duvarları arkasında son senelerde yer yer türeyen iptidai bir sanayi var: işte demir telleri keserek çivi yapan, çiviye dış piyasa fiyatının on misline satan, milli sanayide olduğu için demir telleri de hammadde diye gümrüksüz sokan şu çivi fabrikası, eski bir medresenin yıkık duvarları arkasına kurulmuştur. İşte şu, yine dışarıdan hammadde diye gümrüksüz getirdiği telleri galvanize edip mamul halde yine on misline satan meşhur fabrika Galata'da bir arsa aralığındaki salaşın altındadır. İşte şu bakır mamulâtı fabrikası mahallemizin köşesinde, eski bir taş evde kurulmuştur. Fabrikanın saçtan yapılmış bacasından her gün bütün mahalleye yayılan kurum, halka pencereleri açmağa bile müsaade etmez. Mahallenin şikayete hakkı yok! Bunlar vatanın selameti için çalışıyorlar.... başlarında Türkler gözükmüyor. Bunlar ekseriye fabrikaya bile uğramazlar; fakat sanayici efendilerimizdir, velinimetimizdirler!”

Başar'ın söylediği yapıyı destekleyecek bir başka olgu da 1930'a gelindiğinde 1-3 kişi çalıştıran işletmelerin oranının % 71,5, motor gücü kullanmayanların oranının ise % 95,68 olmasıdır (Ülken,1984:95).

Sanayi sektöründeki değişimi incelerken sektördeki firmaların ölçeği ve kullanılan teknolojinin yol gösterici olacağı açıktır. 1927 sanayi sayımı sonuçlarına göre imalat sektöründeki katma değer % 93'ünü üreten gıda, tekstil, maden, kimya sanayii ile ağaç ürünleri sektöründe dörtten az işçi çalıştıranların oranı gıdada % 78, tekstilde % 74, metallerde % 89 kimya sanayiinde % 72 ve ağaç ürünlerinde %83'tü. Kısacası imalat sanayiinde küçük ölçekte firmaların yoğunlukta olduğu ortadadır (Keyder,1993:72). Bu durumun 1930'lu yılların başında değişmiş olduğunu söylemek zordur. Amerikalı uzmanların 1932 yılı için yaptığı tahminlere göre Türkiye'de pamuklu kumaşın yarısı hala el tezgahlarında yapılmaktadır (Hines,1936b:220-221). Böyle bir yapılanmada açıktır ki sermaye-emek oranı çok düşüktür ve sermaye yoğun alanlarda üretim yapmak üretim malları ithalatını gerektirir. Ancak bu kadar küçük ölçekte firmaların dışarıdan üretim malları ithal etmesini beklemek güçtür. Ekonomide devlet sektörünün payının ve GSMH ile sanayi sektörünün GSMH içindeki payının arttığı dönem

incelendiğinde ve 1932 ile 1939 yıllarının rakamları karşılaştırıldığında yapısal değişim de göze çarpar. 1932'de 1473 olan firma sayısı 1939'da 1144'e düşmüştür. Bu durum büyük ölçüde firmaların büyümesinden kaynaklanmıştır. Ayrıca tek kişilik firma sayısı % 37 azalarak 831'den 522'ye düşmüştür (Tökin,1946:47). Aynı dönemde devlet ve özel sektör kuruluşlarını kapsayan bir analize göre on veya daha fazla işçinin çalıştığı veya on beygirden fazla motor gücü kullanan orta ve büyük sanayi kuruluşlarında, sınıai kuruluş başına işçi sayısı 40'dan yaklaşık iki buçuk katına çıkarak 99'a yükselmiştir (Serin, 1963:164). Bu durum daha büyük ölçekte kurulan devlet sınıai kuruluşlarından kaynaklanmıştır. Bunun göstergesi; BBYSP'nin uygulanmaya başladığı 1934 yılından 1939 yılına kadar orta ve büyük ölçekte sanayi kuruluşlarında çalışan işçi sayısı 73.900'den 112.900'e çıkarken (Serin,1963:tablo3.17) yapılan hesaba göre bunun en az (1935 yılında bitirilmiş olmasına rağmen Şişe ve Cam Fabrikasında çalışanların sayısı tespit edilemediğinden eklenememiştir) 20.000'inin BBYSP'dan kaynaklanmasıdır. Çalıştırıcı kuvvet toplamı yaklaşık üç katına çıkarken, kuruluş başına çalıştırıcı kuvvet yaklaşık dört katına çıkmıştır (Serin,1963:176-177). Bu dönemdeki yapılan sanayi yatırımının yaklaşık % 70'i kamu, % 30'u özel sektör tarafından yapılmıştır (Ülken,1984:110). Ekonomi içinde kamunun payının arttığı bu dönemde hükümet gelirlerindeki gerçek artış çok büyük oranda kamu kesimindeki sermaye birikiminde kullanılmıştır. Kamu kesimi sanayi yatırımlarının değeri 1948 sabit fiyatlarıyla 1927-1931 yılları arasında yılda 10 milyondan 1939 yılında 200 milyon TL'ye yükselmiştir. Devlet sektörünün ekonomiyi etkileme gücü yeni kurulan sanayi işletmelerinin üretim matrisi içinde başka işletmelerin etkinliğini de artırmıştır. Böylece Dünya Buhranı'nın etkisi altında şiddetli bir daralmaya sürüklenilmemiştir. Dünya Buhranı'nın genel konjonktürünü takip etmeyi engelleyen kamu yatırımları olmuştur (Tezel,1994:249-250). Bunu sağlayan mekanizma ise 1932 yılının ikinci yarısından itibaren yapılan ve 1933 yılından itibaren kendini hissettiren devletçi-himayeci sentezin himaye rantına büyük oranda el koyarak geniş bir hareket serbestisi elde etmesi ve yarattığı

toplumsal tasarrufu devlet sanayiine intikal ettirmesidir (Boratav,1977b:48-49).

İmalat sanayiinde ölçeğin büyümesiyle birlikte, kurulan yeni fabrikalarda kullanılan teknoloji de dikkat çekicidir. 1930'lara kadar Osmanlı'dan devralınan teknolojik altyapıya önemli bir ilave yapılmamıştır. Varolan altyapı da süreç içinde eskimiştir. BBYSP dönemin en önemli sanayi ülkeleri arasında gösterilen İngiliz, Alman ve Sovyet teknolojilerine dayanmaktadır (Yaşa,1980:213). Dokuma fabrikalarının büyük çoğunluğu Sovyet teknolojisi ile kurulmuşken, Karabük tamamen İngiliz teknolojisiyle kurulmuştur. Yukarıda da belirtildiği üzere Karabük'te kullanılan teknoloji daha sonra Almanlar tarafından kendi ülkelerinde de kullanılmıştır. Diğer fabrikaların bir çok makine ve tesisi ise kliring antlaşmalarıyla, bir dönem dış ticaretimizin yaklaşık % 40'ını gerçekleştirdiğimiz, Almanya'dan getirilmiştir. Getirilen teknoloji o güne kadar kullanılanlardan öylesine farklıdır ki özellikle kağıt ve demir çelik fabrikalarında uzun yıllar yabancı uzmanlar Türkiye'de görev yapmak durumunda kalmıştır.

Eldem (1947) Türk sanayileşmesi ile ilgili yaptığı bir çalışmada çok önemli sonuçlara ulaşmıştır. Yaptığı çalışmada önce örnek olarak, halı imalatı, pamuk ipliği tüketimi ve ithal edilen derilerin Beykoz fabrikaları ile özel imalathanelerin arasındaki taksimi üzerinde durmuş ve ardından hazırladığı sınai üretim endeksinde büyük sanayi, inşaat sektörü ve küçük sanatlardaki değişmeye değinmiş, bazı yargılara varmıştır (Eldem,1947:60-63).

Pamuk ipliği tüketimi ile ilgili tabloda görülmüştür ki dokumacılıkta kullanılan pamuk ipliği artışı büyük ölçekli fabrikalardan kaynaklanmış, el dokumacılığının üretiminde pek bir değişiklik olmamıştır.

Tablo 3.13.Pamuk İpliği Tüketimi (ton) (1933-1940)

	<u>Fabrikalarda</u>	<u>El tezgahları</u>	<u>Toplam</u>
1933	4.2	7.8	12.4
1934	5.3	9.7	15.0
1935	6.2	9.2	15.4
1936	8.9	9.1	18.0
1937	12.6	9.9	22.5
1938	16.1	9.9	26.0
1939	17.3	9.8	27.1
1940	19.3	9.6	28.8

Kaynak: Eldem,1947:62

Eldem, küçük sanatlar hakkında bilgi vereceği düşüncesiyle halıcılık ve ayakkabı üretimini de incelemiştir. İnceleme sonucunda ülkede küçük sanatların sanayi derecesinde bir gelişme göstermediği, hatta halıcılık gibi bazı sanatlardaki gerilemenin endişe verici olduğu ve genel bir değerlendirme yapmak gerekirse küçük sanatlar üretiminin II. Dünya Savaşı'na kadar ancak nüfus artışı oranında bir gelişme gösterdiğini, savaş yıllarında da gerilediğini tespit etmiştir. Ulaştığı verilere dayanarak sanayi üretimindeki gelişmeyi incelemek için büyük ölçekli fabrikalar, inşaat sektörü ve küçük sanatları kapsayan bir sanayi üretim endeksi oluşturmuştur. Bu çalışmada görüldüğü gibi sanayi üretimindeki artışın kaynağı büyük ölçekteki sanayi kuruluşlarıdır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi bunlar içinde BBYSP dahilinde kurulan fabrikaların önemli bir rolü vardır.

Tablo 3.14.Sanayi Üretim Endeksi (1929-1940)
(1939=100)

	<u>Büyük sanayi</u>	<u>İnşaat sektörü</u>	<u>Küçük sanatlar</u>
1929	33	79	90
1930	35	87	91
1931	38	91	92
1932	43	94	92
1933	55	77	93
1934	63	79	93
1935	63	72	95
1936	68	81	96
1937	78	87	97
1938	83	102	99
1939	100	100	100
1940	112	87	101

Kaynak: Eldem,1947:63

Eldem çalışmasının son bölümünde karşılaştırma yapabilmek amacıyla çeşitli ülkelerin 1929-1946 arası sınıai üretim endeksini yayınlamış ve toplam dünya sanayi üretimi içindeki paylarına da bakmıştır. Sınıai üretim endeksi ülkeler arasındaki ekonomik büyüklük farklarını göstermediğinden ve hesaba katmadığından kesin göstergeler olmasa da, ekonomilerin gidişatı ve benzer yapı ve büyüklükteki ülkelerin sanayileşmesi konusunda fikir vereceğinden dolayı önemlidir. Tablodan görüldüğü üzere Türkiye'nin sınıai üretim artışı 1939 yılına kadar dünya ortalamasının çok üzerindedir. Dünya sanayi üretiminin içindeki payı da,1929 yılındaki % 0,14 oranından 1939'da 0,23'e yükselmiştir. Aynı dönemde Yunanistan'ın payı % 0,11'den 0,16'ya, Bulgaristan'ın % 0,08'den 0,11'e ve Romanya'nın % 0,40'dan 0,46'ya

yükselmiştir. Planlı bir ekonomiye sahip Sovyetler Birliği'nin ise dünya sanayi üretimindeki payı % 4,8'den 9,6'ya çıkmıştır (Eldem,1947:66-68)⁶.

Tablo 3.15.Çeşitli Ülkelerin Sanayi Üretim Endeksleri (1929-1939)
(1929=100)⁷

	Türkiye (0.14)	Yunanistan (0.11)	Bulgaristan (0.08)	Romanya (0.4)	Macaristan (0.4)	Rusya (4.8)	Almanya (10.1)	Fransa (5.0)	B. Britanya (8.7)	İsveç (0.95)	B. Amerika (40.2)	Kanada (2.65)	Japonya (2.8)	DÜNYA (100)
1929	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
1930	106	103	94	97	95		88	99	92	102	83	85	95	86
1931	112	107	101	102	87		72	89	83	96	68	71	92	76
1932	118	101	102	89	82	116	58	77	84	89	53	58	98	65
1933	131	110	97	101	88	128	65	83	92	91	63	60	113	75
1934	141	125	98	126	99		82	78	103	110	68	73	127	80
1935	141	141	102	124	107	163	95	76	111	123	79	81	141	92
1936	149	139	148	132	118		106	80	121	135	94	90	150	102
1937	165	151	143	137	130	207	116	83	127	151	103	100	169	110
1938	174	158	155	133	127	220	123	79	115	152	81	95	181	96
1939	196	166	164	135	154	237	131	87	118	165	99	101	198	119

Kaynak:Eldem, 1947:67

Verilerden anlaşılacağı üzere 1929'dan 1939 yılına kadar dünya sanayi üretimi %19'luk bir artış kaydederken Türkiye %96'lık bir artış göstermiştir. Komşularıyla yapılan karşılaştırmada ise nispeten hızlı bir ilerleme kaydettiği

⁶ Çalışma kapsamında bu veriler kullanılmadan önce rakamların doğruluğunu test etmek amacıyla yapılan araştırmada rakamların başka kaynaklarca da doğrulandığı tespit edilmiştir (Statistical Yearbook 1948,1949:117vd) ve (Oya Köymen'in "A Comparative Study of the Anglo-Turkish Relations: C. 1830-1870 and 1919-1939" başlıklı yayımlanmamış doktora tezi, 1967:324'den naklen Kili,1995:263).

⁷ Ülke adlarının yanında paragraf içindeki rakamlar toplam dünya üretimi içindeki paylarını göstermektedir.

söylenbilir (Eldem,1947:68). Görüldüğü üzere Türkiye, Buhran yıllarına rağmen bir çok ülkeye göre iyi bir sanayileşme performansı göstermiştir. Ayrıca unutmamak gerekir ki BBYSP hazırlanıp uygulamaya konulmasaydı, özel sektör eliyle Karabük Demir Çelik Fabrikası büyüklüğünde bir fabrika kurulmasını o yıllar için beklemek pek gerçekçi değildir. Aynı şekilde dokuma sanayi kapsamında kurulan işletmelerin ölçeğinde işletme kurulması da pek mümkün görünmemektedir. 1950'li yılların başları için kamu ile özel sektör arasında bu konuda bir karşılaştırma yapmak fikir verecektir. 1953 yılı rakamlarına göre devlete ait 8 dokuma fabrikasında ortalama 23.000 iş varken özel sektöre ait 24 fabrikada ortalama 8.000 iş vardır. Kamgarn ipliğinde, iki devlet fabrikasının birinde 38.000 iş varken, özel kuruluşlardaki 2.800'dür (Serin,1963:166).

BBYSP'nin uygulandığı dönemlerle ilgili belirtilmesi gereken önemli bir husus da plan kapsamında kurulan fabrikaların kâr etmesi veya en azından zarar etmemesi için uygulanan korumanın ve yüksek gümrük tarife oranlarının özel sektör elindeki işletmeler için de geçerli olduğudur. Tarımsal girdilerin fiyatlarının artmadığı ve işgücü maliyetlerinde de önemli değişmelerin olmadığı bir ortamda yüksek koruma oranları ile gümrüksüz hammadde ve yatırım malı ithalatı imkanı, özel sektör için katma değer içinde kâr oranının artmasına vesile olarak özel sermaye birikimine ortam yaratmıştır. Bu yıllarda Buhran koşullarına karşın 1920'lere göre çok daha fazla sayıda özel sanayi işletmesi kurulmuştur. 1936-1938 yılları arasında küçük sanayi işletmeleri dışında kurulan 217 orta ve büyük ölçekli sanayi işletmesinde 8.900 kişi istihdam edilmiştir. Birbiriyle ilişkili bir çok endüstriyi aynı anda kurarak sanayi üretiminin sınırlarını genişleten ve yapısını farklılaştıran kamunun sağladığı dışsal fayda, Türkiye'de sanayi burjuvazisinin 1930'larda güçlenmesinde temel etkidir (Tezel,1994:252-254).

Sonuç

Cumhuriyet Hükümetleri Cumhuriyet'in kurulduğu ilk yıllardan itibaren belli kısıtlar altında pragmatik çözümler üretmek durumunda kalmışlar ve ülkenin iktisadi yapısı bundan büyük oranda etkilenmiştir. İlk yıllarda Lozan'daki hükümler dolayısıyla dışa açık bir iktisadi yapıyla yaşamak durumunda kalmışlar ve bunun sona erdiği yıl Büyük Buhran'la karşılaşmışlardır. Muasır medeniyet hedefiyle yola çıkmış kadroların Osmanlı'dan devreden iktisadi yapıyı dönüştürmeleri ve sanayileşme beklentisini 1923 yılından itibaren özel sektörün teşvik edilmesi yoluyla tatmin etmesi mümkün olmamıştır. Serbest Fırka'nın toplumsal huzursuzluğu ortaya koyduğu 30'lu yılların başlarında dönemin özgül şartları devletçiliği gündeme getirmiş, 1932 yılında yapılan yasal düzenlemelerle kendini önce iktisadi mevzuatta hissettiren devletçilik yaklaşımı esas itibariyle BBYSP ile somutlaşmıştır.

Özel sektörün de teşvik edilmeye devam edildiği dönemde büyük sanayi yatırımlarının kaynağı BBYSP olmuş, teşvikler, BBYSP kapsamındaki fabrikaların korunması amacıyla gümrük tarifelerinin yükseltilmesi ve kurulan fabrikaların ileri ve geri bağlantılarının üretim matrisi içinde ekonomiye canlılık getirmesi, 1930'lar Türkiye'sinin iktisadi yapısında temel belirleyici rolü oynayan BBYSP'nin sanayi burjuvazisinin güçlenmesinde de etkili olmasını sağlamıştır.

İktisat Vekaletince BBYSP yayınlandığında bunun sanayileşme ve planlama çalışmalarının başlangıcı olduğu vurgulanmış ve BBYSP'nin özellikle dokuma fabrikalarını kısa sürede tamamlamasının verdiği özgüvenle İkinci Sanayi Planı 1936 yılında hazırlanmıştır. Ancak II. Dünya Savaşı dolayısıyla uygulanamamıştır. BBYSP ilk tasarlandığında bir bütünün parçası olarak tasavvur edilmiş, tüketim malları ve ara malı üretmeye yönelik BBYSP

enerji ve maden yatırımlarının ağırlıkta olduğu İkinci ile tamamlanmak istenmiştir. Bazı yatırımlar tasarlanandan oldukça geç bitirilmiş olsa da, BBYSP kapsamındaki projelerin, büyük oranda gerçekleştirildiği söylenebilir. Üçüncü bölümde ortaya konulduğu üzere yalnızca BBYSP dahi, dönemin şartları ve benzer ülkelerin o dönemde kaydettikleri ilerleme dikkate alınınca oldukça başarılıdır. Başarı niteliği yalnızca iktisadi açıdan değil siyasi açıdan da geçerlidir. Henüz 10 yıllık genç bir Cumhuriyetin üstelik 1930'ların başında büyük toplumsal huzursuzlukların yaşandığı bir dönemde, Avrupa'daki bir çok ülkenin Büyük Buhran sonrası yaşadığı rejim bunalımlarıyla karşılaşması önlenmiştir.

Uygulandığı yıllarda özel sektöre ve kapitalist sisteme bir alternatif olarak düşünülmemeyen devletçi yaklaşımın ve onun odağında yer alan sanayi planlarının evrimleşerek sürmesi II. Dünya Savaşı ve ardından gelen çok partili rejim altında mümkün olmamış, II. Dünya Savaşı sonrasında planlama ile kalkınma çabası içine giren ülkelerden çok daha önce iktisadi gelişmesine hız vermiş bir ülke olma fırsatı kaçırılmıştır.

20. yy.'da ithal ikamesi ile sanayileşme amacındaki ülkelerde, bugünün gelişmiş ülkelerinin tersine, sanayileşme, tüm dallarda başlamayıp tüketim malları üretimiyle başlamıştır. Daha sonra ara malı ve yatırım malı üretimine geçilme çabası görülür. Ancak bu süreç kendi içinde bir takım problemleri de beraberinde getirir. İthalat bağımlılığı yüksek tüketim kalıplarının yerleşmesi ile birlikte hem kıt döviz kaynaklarına duyulan ihtiyaç artar hem de tüketim eğilimlerinin artması ile tasarruf eğilimi düşer ve yatırımların yurtiçi tasarruflarla karşılanması güçleşir.

Sanayileşme sürecinin tüketim mallarından ara ve yatırım mallarına doğru evrimleşmesi, ulaşılmak istenen sanayileşmiş ülke tanımlamasının doğurduğu bir zorunluluktur. İşe tüketim mallarından başlanması, yerlilik oranının başlangıçta çok düşük olmasına, buna bağlı olarak katma değer

düşüklüğüne sebep olur. Temel problem olan sermaye birikiminin böyle bir süreçte çözülmesi ve kendi kendini besleyen bir döngü yaratılabilmesi oldukça zorlaşacaktır. BBYSP bu açıdan büyük önem arz eder. Sanayi Planı kapsamındaki fabrikaların tüketim mallarıyla birlikte ara malı üretimine dayanması, yerlilik oranının ve katma değerin çok düşük olmasını engellediği gibi planlı kalkınma dönemindeki ithal ikameci yaklaşımda döviz talebinin daha düşük kalmasını sağlamıştır. Tahmin edildiği gibi özel sermayeye bırakılan bir sanayileşme stratejisi tüketim malları üretimi ile başlayacağından yukarıdaki olguyu sağlayan devlet müdahalesi olmuştur. Ancak bütün bunlarla birlikte önemli olan gelişmiş ülkeler gibi sermaye malı üretir konuma gelmektir.

Devlet bir yandan uzun yıllar özel girişimden beklediği işletmeleri kurarken diğer yandan kurduğu işletmelerin ileri ve geri bağlantıları yoluyla yeni iş alanları yaratmıştır. Uzun yıllar kamu işletmeleriyle ilgili eleştirilerin belki de odak noktasında verimli olmadıkları ve yüksek koruma duvarlarıyla kaynak dağılımında etkinliği bozdukları söylemine karşı şu dile getirebilir: Batıyı kendine model edinmiş bir ülkede kendi burjuvasını yaratmak ve sermaye birikimini sağlamak temel kaygılardan biridir. Bu açıdan BBYSP her ne kadar başlangıçtan itibaren kârlılık ve verimlilik kriterlerine çok önem verse de zarar eden işletmeleri korumak için yüksek gümrük duvarlarıyla bazı sanayi şubelerini korumuştur. Ancak bu durum henüz sanayileşme konusunda emekleme döneminde olan bir ülke için mazur görülebilecek bir reflekstir. Ayrıca bu koruma dönemin özel sektörü için bir sermaye birikimi imkanı sağlamıştır. Unutmamak gerekir ki hükümetlerin iradi politikalarıyla büyüme çabasına girildiğinde ekonominin bazı alt sektörlerine öncelik tanımak ve koruma sağlamak kaçınılmazdır. Bu faaliyet alanlarında maliyet ve fiyat ilişkileri en azından hedeflenen optimal noktaya yaklaşıma kadar müdahale gerecektir.

Atatürk döneminin ve devletçi ekonomi politikalarının olumlu etkilerinin abartıldığı ve ekonomik kalkınmayı sağlamada yeterince başarılı olamadığı savı bir çok kaynakta dile getirilmekte olmasına karşın dönemi analiz ederken dönemin ve sanayileşme politikalarının bazı özelliklerini göz önünde bulundurmamak gerekmektedir. Sanayileşmiş bütün batı ülkeleri ekonomik kalkınmalarını uzun bir süreç sonunda başarabilmişlerdir. 1934-1938 yıllarını kapsayan beş yıllık bir planla ilgili beklentileri oluştururken bu durum dikkate alınmalıdır. İkinci Sanayi Planı ile sürece devamlılık kazandırılmak istenmiş ancak II. Dünya Savaşı'nın başlaması buna engel olmuştur. Ayrıca bir çevre ülke olan Türkiye'nin 1929 Buhranından ne ölçüde etkilendiğini unutmamak gerekir.

BBYSP, her ne kadar ülkenin bütün iktisadi imkanlarını belli bir süre içinde belirlenen makro hedefleri yakalamak amacıyla seferber edecek iktisadi anlamda bir kalkınma planı değilse de, devrin imkanları ve koşulları içinde başarılı sayılabilecek, 1960'lı yıllarda geliştirilen pek çok sanayi dalının ve Türkiye'de planlama düşüncesi ve özgüveninin temelini meydana getirmiş bir çabadır.

KAYNAKÇA

AFETİNAN, A.

1972 *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı*
1933. Ankara:Türk Tarih Kurumu Yayınları.

AĞAOĞLU, Ahmet

1933 *Devlet ve Fert.* İstanbul:Sanayii Nefise Matbaası.

AKSOY, Yaşar

1991 *Kurtuluş Savaşı Işığında İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat 1923).*
Ankara:Maya Yayıncılık.

ALKİN, Erdoğan

1981 *Uluslararası Ekonomik İlişkiler.* İstanbul: İ. Ü. İktisat Fakültesi
Yayınları.

1982 "Atatürk Döneminde Devletçilik", *Atatürk Döneminde Türkiye
Ekonomisi Semineri.* İstanbul:Yapı ve Kredi Bankası Yayınları. 114-131.

ALTUN, Metin, H. ÜNLÜ ve F. KESİRİKLİOĞLU

2001 *Cumhuriyetin Kuruluş Yıllarında Bursa ve Merinos.* Bursa:
Uludağ Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Uygulama ve
Araştırma Merkezi Yayını;3.

ARI, Kemal

2000 *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925).* İstanbul:
Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

ARSLANOĞLU, Mehmet

1983 "Osmanlı Devletinde Dış Borçlar Sorunu", *Uludağ İktisat ve İdari
Bilimler Dergisi*, Nisan 1983, IV, 1:109-129.

ASAF, Burhan

1932 "Çökmekte Olan Cihan Nizamı", *Kadro*,1:21-27

AYDEMİR, Şevket S.

1986 *İnkılâp ve Kadro.* İstanbul:Remzi Kitabevi.

(1932)

2000 *İkinci Adam Cilt I 1884-1938.* İstanbul:Remzi Kitabevi

AYKUT, Selim Sabit

1944 *İktisadi ve İçtimai Türkiye Rakamlarla Cilt:I Türkiye'de Harici
Ticaret.* Ankara: Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü.

BAŞAR, A. Hamdi

1933 *İktisadi Devletçilik*. İstanbul:Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi.

1981 *Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye*. Ankara:İ.T.İ.A. Yayınları.

T.C. BAŞBAKANLIK UMUMİ MURAKABE HEYETİ

1945a *Eti Bank Ergani Bakır Türk Anonim Şirketi 1944 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu*. Ankara:İdeal Basımevi.

1945b *Eti Bank Keçiborlu Kükürtleri İşletmesi Müessesesi 1944 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu*. Ankara: İdeal Matbaa.

1945c *Sümerbank Türkiye Demir ve Çelik Fabrikaları Müessesesi 1944 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu*. Ankara: Hanri Zelliç ve Mahdumu Basımevi.

T.C. BAŞBAKANLIK YÜKSEK DENETLEME KURULU

1968a *Sümerbank Merinos Yünlü Sanayii Müessesesinin 1967 Yılı Raporu*. Ankara:Ege Matbaası.

1968b *Sümerbank Gemlik Sunğipek ve Viskoz Sanayii Müessesesi 1967 Yılı Raporu*. Ankara:Ege Matbaası.

Türkiye Çimento ve Toprak Sanayii Kurumu Filyos Ateş Tuğlası Sanayii Müessesesi 1983 Yılı Raporu (yayın yılı, yeri ve basımevi belirtilmemiş).

T.C. BAŞVEKÂLET UMUMİ MURAKABE HEYETİ

1940a *Sümer Bank Birleşik Pamuk İpliği ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1939 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu*. Ankara:Alaeddin Kırıl Basımevi.

1940b *Sümer Bank Birleşik Yün İpliği ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1939 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu*. Ankara: Recep Ulusoğlu Basımevi.

1940c *Sümer Bank Selüloz Sanayii Müessesesi 1939 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu*. Ankara: Recep Ulusoğlu Basımevi.

1940d *Etibank 1939 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu*. Ankara:Recep Ulusoğlu Basımevi.

1942 *Umumi Murakabe Heyeti İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1941 Yılı Raporu*. Ankara: Ulusal Matbaa.

1943 *Ergani Bakır Türk Anonim Şirketi 1942 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu*. Ankara:Recep Ulusoğlu Basımevi.

1960 *Başvekâlet Umumi Murakabe Heyeti Tarafından 3460 Sayılı Kanununun 24. Maddesi Gereğince Hazırlanan Keçiborlu Kükürtleri İşletmesi Müessesesi 1959 Yılı Raporu*. Ankara: Gürsoy Basımevi.

BILA, Hikmet

1999 *CHP 1919-1999*. İstanbul:Doğan Yayınları

BORATAV, Korkut

1977a "Büyük Dünya Bunalımı içinde Türkiye'nin Sanayileşme ve Gelişme Sorunları: 1929-1939", *Tarihsel Gelişimi İçinde Türkiye Sanayii*. Ankara:TMMOB Makine Mühendisleri Odası Yayın no:106/1.

1977b "1923-1939 Yıllarının İktisat Politikası Açısından Dönemlendirilmesi", İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Mezunları Derneği (Haz.) *Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları 1923-1938 (Semp.)*. İstanbul:İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Mezunları Derneği Yay.:39-52.

1982 *Türkiye'de Devletçilik*. Ankara:Savaş Yayınevi.

1989 *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*. İstanbul:Gerçek Yayınevi.

BULUTAY, Tuncer, N. YILDIRIM ve Y. S. TEZEL

1974 *Türkiye Milli Geliri (1923-1948)*. Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

CAVİD, Selim

1942 "Fabrikalarımız ve Milli Endüstrinin Enerji Kaynağı: Demir Çelik Fabrikaları", *İktisadi Yürüyüş, Sümerbank Fevkalade Sayısı*, 6,61-62:16-23.

CLARK, Edward C.

1974 "Osmanlı Sanayi Devrimi", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 82,83,84:16-24

ÇAVDAR, Tevfik

1973 "Cumhuriyet Dönemi Başlarken Türkiye Ekonomisinin Görünümü ve Yapısal Kökenleri", *Türkiye Ekonomisinin Elli Yılı Semineri*, Bursa:İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını No.4.

DERİN, Haldun

1940 *Türkiye'de Devletçilik*. İstanbul.

DOBB, Maurice

1968 *1917'den Bu Yana Sovyet Ekonomisinin Gelişimi*. Çev. Metin AKTAN, İstanbul:Özdemir Basımevi

DOW, Christopher

1998 *Major Recession Britain and the World, 1920-1995*. New York: Oxford University Press.

T.C. EKONOMİ BAKANLIĞI

1935 *Sınai Tesisat ve İşletme ve Vekâlet Teşkilatına İlaveler Hakkında Rapor (Birinci Kânun 1933)*. Ankara: T.C.Ekonomi Bakanlığı Neşriyatı.

ELDEM, Vedat

1947 "Türkiye'de Sanayileşme Hareketi", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Ekim1946-Temmuz 1947:46-71.

ETİ BANK

1945 *1944 10 uncu Hesap Yılı Yönetim Kurulu Raporu ve Bilançolar ve Kâr, Zarar Hesapları*. (yayın yeri ve basımevi belirtilmemiş).

Eti Bankın 1938 Yılı Hesablarını Tedkik Eden Tali komisyon Raporu (yayın yılı, yeri ve basımevi belirtilmemiştir).

GALAVİNİN, I. M.

"Türkiye'de Kendir Sanayiinin İnkişafı Hakkında", *Türkiye Pamuk, Keten, Kendir, Kimya, Demir Sanayii hakkında Sovyet mütahassısları tarafından verilen raporlar*. (basım yılı, yeri ve yayınevi belirtilmemiştir).

"Türkiye'de Kendir Mamulâtına Mahsus Fabrikalar İnşası Hakkında Projeler", *Türkiye Pamuk, Keten, Kendir, Kimya, Demir Sanayii hakkında Sovyet mütahassısları tarafından verilen raporlar*. (basım yılı, yeri ve yayınevi belirtilmemiştir).

GENÇ, Mehmet

1984 "XVIII: Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi ve Savaş", *Yapıt*, Nisan-Mayıs, 49:52-61.

GÜNÇE, E.

1967 "Early Planning Experiences in Turkey", *Planning in Turkey*. Ed. S. İkin ve E. İnanç. Ankara:ODTÜ İdari İlimler Fakültesi Yayın no:9.1-27

GÜRAN, Tefvik

1995 *İktisat Tarihi*. İstanbul:Acar Matbaacılık

HAMİTOĞULLARI, Beşir

1982 "Atatürk Devletçiliği ve Ekonomik Bağımsızlık", A.Ü. SBF Maliye Enstitüsü ve Türkiye Ekonomi Kurumu (Haz.), *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri*. Ankara:A.Ü. SBF Yayınları. 105-132.

HEATON, Herbert

1985 *Avrupa İktisat Tarihi*. Çev. Mehmet Ali KILIÇBAY ve Osman AYDOĞUŞ, Ankara:Teori Yayınları.

HERHSLAG, Z. Y.

1968 *Turkey the Challenge of Growth*. Netherlands, Leiden:E.J. Brill

HİNES, Walker D. ve başk.

1936a *Türkiye'nin İktisadi Bakımdan Umumi Bir Tetkiki 1933-1934 c.1,2*
Ankara:Köy Öğretmenevi Basımevi.

1936b *Türkiye'nin İktisadi Bakımdan Umumi Bir Tetkiki 1933-1934 c.3,4*
Ankara:Köy Öğretmenevi Basımevi.

HUSREV, İsmail

1933 "Milli Kurtuluş Devletçiliği", *Kadro*, 19:23-31.

HÜLAGÜ, O ve Ö. H. ÖZALP (Haz.)

2001 *İktisat Esaslarımız: Hatıra ve Zabıtlarıyla 1923 İzmir İktisat Kongresi*. İstanbul: Emre Yayınları.

İKTİSADI YÜRÜYÜŞ

1942a "5 Yıllık Endüstri Programı ve Sanayileşmede İlk Adım", *İktisadi Yürüyüş*, Sümer Bank Fevkalade Sayısı,61-62:4-5.

1942b "Sümer Bank'ın Teşkilat ve Faaliyeti", *İktisadi Yürüyüş*, Sümer Bank Fevkalade Sayısı,61-62:5-9.

1942c "Sümer Bank İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi", *İktisadi Yürüyüş*, Sümer Bank Fevkalade Sayısı,61-62:13-15.

İKTİSAT VEKALETİ

1936 *İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı*. Ankara:Başvekalet Matbaası.

İLKİN, Akın

1982 "Atatürk Döneminde Sanayi Politikası", *Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri*. İstanbul:Yapı ve Kredi Bankası Yayınları. 88-113.

İNÖNÜ, İsmet

1933 "Fırkamızın Devletçilik Vasfı", *Kadro*, 22:4-6.

KAĞITÇI, M. Ali

1940 "Selüloz ve Kağıt Sanayii", *İktisadi Yürüyüş*, 12:12-13.

KAZGAN, Gülten

2002 *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi Birinci Küreselleşmeden İkinci Küreselleşmeye*. İstanbul:Bilgi Üniversitesi Yay.

KESEBİR, Şakir

1930 *İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor*. Ankara: TBMM Matbaası.

KEYDER, Çağlar

1993 *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)*. İstanbul:Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

KILI, Suna

1995 *Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma Modeli*. Türkiye İş Bankası (1981) Kültür Yayınları.

KOCABAŞOĞLU, Uygur ve başk.

1996 *Seka Tarihi Türkiye Selüloz ve Kağıt Fabrikalarının Tarihsel Gelişimi*. İzmit:SEKA Genel Müdürlüğü.

KOCABAŞOĞLU, Uygur (Ed.)

2001 *Türkiye İş Bankası Tarihi*. İstanbul:Türkiye İş Bankası Kültür Yay

KONGAR, Emre

1977 "Devletçilik ve Günümüzdeki Sonuçları", İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Mezunları Derneği (Haz.) *Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları 1923-1938 (Semp.)*. İstanbul:İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Mezunları Derneği Yay. 141-175.

KORALTÜRK, Murat

1995 "1875 Moratoryumu (6 Ekim 1875)", *Tarih ve Toplum*, 24, 42:51-56.

KORUM, Uğur

1982 "1923-1929 Döneminde Türkiye'de İmalat Sanayii ve Sanayi Politikaları", A.Ü. SBF Maliye Enstitüsü ve Türkiye Ekonomi Kurumu (Haz.), *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri*. Ankara:A.Ü. SBF Yayınları. 63-78.

KURUÇ, Bilsay

1988 *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası*. Ankara:A.Ü. SBF Yayınları No:569.

KÜÇÜKERMEN, Önder (Haz.)

1998 *Türk Cam Sanayii ve Şişecam*. İstanbul:Şişecam.

MADDISON, Angus

1970 *Economic Progress and Policy in Developing Countries*. London: George Allen and Unwin.

2000 *Monitoring the World Economy 1820-1992*. Paris:OECD Development Centre Studies.

NEDİM, Vedat

1933 "Bizde Hususi Teşebbüsün Zaferi", *Kadro*, 13:10-16.

NÉRÉ, Jacques

1980 *1929 Krizi*. Çev. Vamık TOPRAK, Ankara:ALTIA Yay.

NOVIÇEV, A. D.

1979 *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yarı Sömürgeleşmesi*. Çev. Nabi DİNÇER, Ankara:Onur Yayınları.

ORLOFF ve başk.

"Pamuk Sanayii Hakkında", *Türkiye Pamuk, Keten, Kendir, Kimya, Demir Sanayii hakkında Sovyet mütahassısları tarafından verilen raporlar*. (basım yılı, yeri ve yayınevi belirtilmemiştir).

OWEN, Roger ve Ş. PAMUK

2002 *20. Yüzyılda Ortadoğu Ekonomileri Tarihi*. Çev. Ayşe EDİRNE, (1998) İstanbul:Sabancı Üniversitesi Yayınları.

ÖKÇÜN, A. Gündüz

1997a *İktisat Tarihi Yazıları*. Ankara:SPK Yayınları.

1997b *Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir:Haberler, Belgeler, Yorumlar*. Ankara:SPK Yayınları.

ÖLÇEN, A. Nejat

1982 "1923-1938 Döneminde Birinci ve İkinci Sanayi Planları", A.Ü. SBF Maliye Enstitüsü ve Türkiye Ekonomi Kurumu (Haz.), *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri*. Ankara:A.Ü. SBF Yayınları. 133-149.

PAMUK, Şevket

1980 "Kapitalist Dünya Ekonomisi ve Osmanlı Dış Ticaretinde Uzun Dönemli Dalgalanmalar, 1830-1913" *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1979-1980 Özel Sayısı:161-203.

1984 "İthal İkamesi, Döviz Darboğazları ve Türkiye, 1947-1979", *Krizin Gelişimi ve Türkiye'nin Alternatif Sorunu*. İstanbul:Kaynak Yay. 37-68.

1993 *100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*. İstanbul:Gerçek Yayınevi.

POLANYI, Karl

2000 *Büyük Dönüşüm Çağımızın Sosyal ve Ekonomik Kökenleri*. Çev. Ayşe BUĞRA, İstanbul:İletişim Yayınları.

POMMERY, Louis

1956 *Yeni Zamanların İktisat Tarihi 1890-1939*. Çev.Cahit TALAS, Ankara:SBF Maliye Enstitüsü Yayınları.

RIZA, M. (Der.)

1933 *İsmet Paşanın Siyasi ve İçtimai Nutukları 1920-1933*. Ankara: Başvekâlet Matbaası.

SERİN, Necdet

1963 *Türkiye'nin Sanayileşmesi*. Ankara:SBF Yayınları.

SÜMERBANK

1937 "1936/37 Senesinde Türkiye'nin Ekonomik Vaziyeti: I-Endüstri Vaziyeti", *Sümer Bank Üç Aylık Bülten*, (3) 9/10:3-11.

1938 "1937 Yılında Türkiye'nin Ekonomik Vaziyeti I- Endüstri Vaziyeti", *Sümer Bank Üç Aylık Bülten*, (4) 13:3-8.

1942 *1941 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu, Bilanço, Kâr ve Zarar Hesabı*. Ankara

1943 *Sümerbank (11.7.1933-11.7.1943)*. İstanbul:Cumhuriyet Matbaası.

1948 *Sümerbank Cumhuriyetin 25inci Yılı*. İstanbul:Kulen Basımevi.

ŞAHİN, Hüseyin

1995 *Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişimi Bugünkü Durumu*. Bursa:Ezgi Kitabevi.

ŞAHİNGİRAY, Özel (Der.)

1954 *Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri 1920-1953*. Ankara:Türkiye İş Bankası Yay.

ŞAHİNKAYA, Serdar

1999 *Sanayileşme Süreçleri ve Kalkınma-Yatırım Bankaları: Teorik Bir Çerçeve ve Türkiye Örneği*. Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları No:23.

ŞENBARK, Selma

1980 "Gül Çiçeği ve Gülyağı, Türkiye'de Gülyağı Sanayii", *İstanbul Ticaret Odası Mecmuası*, Ocak-Mart 1980, 1-3:23-52.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi

1925 "Türk Sanayi ve Maadin Bankası Hakkında Başvekaletten Mevrut (1/672) Numaralı Kanun Layihası ve Ticaret ve Muvazene-i Maliye Encümenleri Mazbataları", Devre:II, İçtima Senesi:II, Cilt:18, 105. Birleşim sonuna ekli.

1927 "İktisat Meclisi Âlisi Teşkilî Hakkında 1/114 Numaralı Kanun Layihası ve Ticaret ve Bütçe Encümenleri Mazbataları", Devre:II, İçtima Senesi:IV, Cilt:33,776-781.

1932a "Kanunu Mahsuslarına Tevfikân Kurulmuş Olanlardan Maada Devlet Sermayesile Tesis Edilmiş ve Edilecek Fabrikaların ve Devlet İştiraklerinin ve Kurulması Müsaadeye Tabi veya Mukaveleye Bağlı Olan Fabrikaların Sureti İdaresi ve Devlet Sanayi Ofisi Teşkilî Hakkında 1/373 Numaralı Kanun Layihası ve İktisat ve Bütçe Encümenleri Mazbataları", (Sıra Sayısı:265), Devre:IV, İçtima Senesi:I, Cilt:9, 77. Birleşim sonuna ekli.

1932b "Türkiye Sanayi Kredi Bankası Teşkilî Hakkında 1/282 Numaralı Kanun Layihası ve İktisat ve Bütçe Encümenleri Mazbataları", (Sıra Sayısı:270), Devre:IV, İçtima Senesi:I, Cilt:9, 79. Birleşim sonuna ekli.

1933 "1/623 Numaralı Sümerbank Kanunu Layihası ve İktisat ve Bütçe Encümenleri Mazbataları", (Sıra Sayısı:257), Devre:IV, İçtima Senesi:II, Cilt:16, 65. Birleşim sonuna ekli.

TEKELİ, İlhan ve S. İLKİN

1977 "Devletçilik Öncesinde Sanayi Politikası Arayışları", *Tarihsel Gelişimi İçinde Türkiye Sanayii*. Ankara:TMMOB Makine Mühendisleri Odası Yayın no:106/1.

1982 *Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu*. Ankara:ODTÜ İdari Bilimler Fakültesi Yayınları;39, Türkiye Belgesel İktisat Tarihi Serisi;3.

1983 *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*. Ankara ODTÜ İdari Bilimler Fakültesi Yayınları;30, Türkiye Belgesel İktisat Tarihi Serisi;2.

TEZEL, Yahya S.

1977 "1923-1938 Döneminde Türkiye'nin Dış İktisadi İlişkileri", İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi (Haz.) *Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları (semp.)* İstanbul:İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Mezunları Derneği.

1993 "1934 Sanayi Programı ve Türkiye'de 'İktisadi Devletçilik'in Tarihindeki Yeri", *Tüsiad Görüş*, Kasım, 82-89.

1994 *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*. İstanbul:Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını.

TOKGÖZ, Erdinç

1999 *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi*. Ankara:İmaj Yayınevi.

TOPRAK, Zafer

1982 *Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918*. Ankara:Yurt Yayınları.

1986 "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı Ekonomisinde Gelişmeler (Tarım-Ticaret-Sanayi)", *1885-1985 Türkiye Ekonomisinin 100 Yılı ve İzmir ve İzmir Ticaret Odası Sempozyumu*, İzmir:İzmir Ticaret Odası:23-27

TORUN, O. Nuri

1982 "Atatürk Döneminde İktisadi Devlet Teşekküllerinin Finansmanı", *Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri*. İstanbul:Yapı ve Kredi Bankası Yayınları. 186-206.

TÖKİN, İsmail Hüsrev

1946 *İktisadi ve İçtimai Türkiye Rakkamlarla Cilt:III "Türkiye'de Sanayi"*. Ankara: Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü.

TRAK, Selçuk T.

1973 *İktisat Tarihi*. İstanbul:Bursa İ.T.İ.A. Yayınları No:5.

TÜRKİYE TİCARET ODALARI, SANAYİ ODALARI VE TİCARET BORSALARI BİRLİĞİ

1958a *Türkiye Ekonomisinde Sünger*. Ankara.

1958b *Türkiyede Makine ve Madeni Eşya Sanayii*. Ankara.

UNITED NATIONS

1949 *Statistical Yearbook 1948*. New York:Statistical Office

ÜLKEN, Yüksel

1982 "İzmir İktisat Kongresi'nin Anlamı ve Değerlendirilmesi", *Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri*, İstanbul: Yapı ve Kredi Bankası Yayınları.

1984 *Atatürk ve İktisat: İktisadi Kalkınmada Etkinlik Sorunu ve Eklektik Model*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

VEYİSOĞLU, Avni

1988 *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Alman Ekonomi Mucizesi*. Ankara:Aksüt Matbaası

WALLERSTEIN Immanuel, H. DECDELI ve R. KASABA

1983 "Osmanlı İmparatorluğunun Dünya Ekonomisi ile Bütünleşme Süreci" *Toplum ve Bilim*, Güz, 23:41-54.

YAŞA, Memduh

1980 *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978*. İstanbul: Akbank Kültür Yayınları.

YENAL, Oktay

2001 *Cumhuriyetin İktisat Tarihi*. Ankara:Türkiye Sınai Kalkınma Bankası Yayınları.

YUŞKEVİÇ, N.

"Türkiye Kimya ve Demir Sanayininin Tesis ve İnkişafı Hakkında Rapor", *Türkiye Pamuk, Keten, Kendir, Kimya, Demir Sanayii hakkında Sovyet mütahassısları tarafından verilen raporlar*. (basım yılı, yeri ve yayınevi belirtilmemiştir).

ZARAKOLU, Avni

1982 "1929/30 Dünya Ekonomik Krizi Karşısında Türk Ekonomisi ve Alınan Krizle Mücadele Tedbirleri", A.Ü. SBF Maliye Enstitüsü ve Türkiye Ekonomi Kurumu (Haz.), *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri*. Ankara:A.Ü. SBF Yayınları. 89-103.

ARSA ALANI MUVAFAK EDEN ÜÇLÜK

ŞEHİR	1	2	3	4	5	6	7	8
Mukayeseli yevmiyeler vasatfisi	ESKİŞEHİR	DENİZLİ	SARAYKÖY	KONYA	MALATYA	KAYSERİ	AF.KARAHİSAR	NAZİLLİ
İkametgah inşası meselesi	Vasati	Vasati	Ucuz	Vasati	Vasati	Ucuz	Vasati	Yüksek
İptidai madde mahallinin uzaklığı İzmir/Adana	Asgari 585km 806km	Asgari 261 km 1327 km	Amele ikame. mevcut değil	Asgari	Asgari	Asgari	Asgari	Amele ikamesi mevcut değil
Kömür maddelerine uzaklığı	Kütahya'dan 150 km	Nazilli'den 90 km	Nazilli'den 90 km	Kütahya'dan 400 km	Zonguldak 1400 km	1228 km 300 km	Kütahya'dan 150 km	Yerli 8 km (denizyolu dahil)
Su enerjileri kaynağı	Yoktur	İstifade imkanı mevcuttur	Yoktur	Mevcut santral biraz tevsi olunabilir	Mevcut santralin tevsiil bir dereceye kadar mümkündür	Mevcuttur	Yoktur	Yoktur
Yer üstü suları Yer altı suları	Porsuk N. Mevcuttur	Çay Mevcuttur	Menderes N. Mevcuttur	Sulama kanalları Yoktur	Kaynaklardan Yoktur	Kaynaklardan Mevcuttur	Çay Yoktur	Menderes N. Mevcuttur
Şöşe	"	"	"	Mevcuttur	Mevcuttur	Mevcuttur	Mevcuttur	"
Demiryolları kolu	2,5 km	2,5 km	2 km	4 km	2 km	2,5 km	2 km	2,5 km
Fabrikalara ait su tesisatı	Doğrudan doğruya nehirden, tasfiye ihtiyacı muhtemeldir	Doğrudan doğruya çaydan, tasfiye ihtiyacı muhtemeldir	0,5 km mesafede bulunan Menderes Nehri'nden	Sulama kanalından tasfiye ihtiyacı muhtemeldir	Doğrudan doğruya çaydan	Zemin suyu tasfiye ihtiyacı muhtemeldir	-	Menderes nehri'nden
Kanalizasyon	Tulumbasız nehre aktırmak mümkündür	Tulumbasız nehre aktırmak mümkündür	Nehire aktırılabilir	Tulumba vasıtası ile sulama kanallarına	Doğrudan doğruya çaya	Çaya aktırılabilir	-	Tulumba vasıtası ile çaya
Temel toprağı ve zemin suyu satfı	Pek müsait 5m derinliğı	Pek müsait 1,5 m derinliğı	Pek müsait 3-4 m derinliğı	Pek müsait 5 m derinliğı	Pek müsait 3 m derinliğı	Müsait 2-3 m derinliğı	-	Müsait 2-3 m derinliğı
Yerli inşaat malzemeleri	Tuğla, kum, çakıl, kereste pek müsait	Tuğla, kum, vs pek müsaittir	Tuğla, kum, çakıl vs pek müsaittir	Tuğla, çakıl, kum vs müsaittir	Tuğla, çakıl, kum vs müsaittir	Taş, tuğla, kum vs müsaittir	Tuğla, kum, vs müsaittir	Tuğla, kum, çakıl vs müsaittir
İklim	Berri iklim	Dağ mutedil	Har mutedil	Berri iklim	Dağ mutedil	Dağ mutedil	Rutubetli dağ mutedil	Har mutedil
Bedeni saye kolay veya güç olması	Müsaittir	Gayet müsaittir	Ağır	Müsaittir	Pek müsaittir	Pek müsaittir	Gayet müsaittir	Ağır
Keza mensucat fabrikaları için	Az müsaittir	Müsaittir	Müsaittir	Az müsaittir	Müsaittir	Müsaittir	Müsaittir	Müsaittir
Zeileze tehlikesi	-	Maruzdur	Maruzdur	-	-	-	-	Maruzdur
HULASA	Eskişehir üç kombinattan herhangi birinin inşasına pek müsaittir	Denizli 1nci kombinat için müsaittir, 2nci ve 3üncü kombinatların burada tesisi meselesi ihtiyaç gördükten fazla su ve yeni arsa ihtiyabına dahil bağlıdır	Sarayköy, 3 mensucat kombinatından herhangi birinin inşasına pek müsaittir	Konya'da sinyal müesseselerini, basit olmayan irva ve iska sistemine istinaden kumak muvafık değildir	Malatya: Ancak küçük bir kombinat tesisine müsaittir	Kayserye ait hulasaya müracaat edile	Afyonkarahisar'da bulunmadığından burada mensucat fabrikası kumak muvafık değildir	Nazilli, üç kombinattan herhangi birinin inşasına müsaittir

EK-2 BİRİNCİ BEŞ YILLIK SANAYİ PLANINDAKİ FABRİKALARIN UYGULANMA DURUMU

KESİM	ALT KESİM	TEMELATMA TARİHİ	İŞLETMEYE AÇILIŞ TARİHİ	YATIRIMI GERÇEKLEŞTİREN KURULUŞ	ÜRETİM KAPASİTESİ	YARATILAN İŞ		AÇIKLAMA
						GERÇEKLEŞEN ÜRETİM (1939)	MIKTARI (1941)	
						Memur	İşçi	
Pamuklu Dokuma								
	Bakırköy	Tevsi Mayıs 1934	13.08.1934	Sümerbank	19.900 ton ipilik 8.425.000 m. bez	1.492 ton ipilik 8.133.775 m. bez	102	1150
	Kayseri	20.05.1934	16.09.1935	Sümerbank	72.263 ton ipilik 44.826.833 m. bez	3.622 ton ipilik 22.515.233 m. bez	241	2777
	Ereğli	20.11.1934	04.04.1937	Sümerbank	35.350 ton ipilik 6.350.000 m. bez	1.091 ton ipilik 2.998.945 m. bez	147	1899
	Nazilli	24.08.1935	09.10.1937	Sümerbank	58.900 ton ipilik 23.120.000 m. bez	1.959 ton ipilik 13.427.025 m. bez	226	2619
	Malatya	25.05.1937	1940	Sümerbank, İş Bank, Ziraat Bank.	53.590 ton ipilik 11.655.000 m. bez	1.962 ton ipilik 4.914.000 m. bez	202	3260
	Kendir							
	Taşköprü	02.06.1945	07.11.1946	Sümerbank	4.000 ton/yıl		(1946) 40	(1949) 32
	Yünü Dokuma							
	Bursa Merinos	18.10.1935	02.02.1938	Sümerbank	1.100.000 kg. kargam	1.417.753 kg. kargam	117	2086
	Maden							
	Karabük Demir Çelik	03.04.1937	09.09.1938	Sümerbank	180.000 – 210.000 ton/yıl	(1942) 67.350 kg.	(1942) 815	(1942) 3132
	Zonguldak Sömnikok	15.08.1934	10.12.1935	İş Bankası	72.000 ton/yıl	(1941) 59.645 ton sömnikok 1441 ton koktozu	500	1938'den sonra Ereğli kömür işletmesine devir
	Ergani Bakır İzabe	01.05.1937	Mayıs 1939	Etibank'a Devredildi	10.000 ton/yıl	(1941) 9.010 ton/yıl	(1942) 86	(1942) 1220
	Keçiborlu Kökürt	01.10.1934	25.08.1935	Sümerbank, İşBankası	40 – 50 ton/gün	(1940) 3.440 ton/yıl	(1942) 20	1936'da Etibank'a devir 285

Selüloz Sanayii	I.Kağıt Fab. İzmit	14.08.1934	06.11.1936	Sümerbank	10.540 ton/yıl	(1937) 9.788 ton/yıl	238	850	
	Kaolin Fab.		Mart 1941	Sümerbank	3.600 ton/yıl	(1942) 607 ton/yıl	Yukarıdaki rakamlara dahil		
	Selüloz Fab.	06.11.1936	17.08.1945	Sümerbank	18.900 ton/yıl	(1945) 5.607 ton/yıl	1946 yılı işgücü rakamları İzmit'teki klor alkali fabrikası dahil dört fabrikayı da kapsar		
	II.Kağıt Fab. İzmit	06.11.1936	24.07.1944	Sümerbank	11.500 ton/yıl	1946'da I. ve II. fabrikalar toplamı 15.401 ton/yıl	(1946) 546	2188	
	Gemlik Sını İpek	28.11.1935	01.01.1938	Sümerbank	300 ton/yıl	235 ton/yıl	89	333	
Seramik Sanayii	Beykoz Şişe Cam	14.08.1934	29.11.1935	İş Bankası		(1938) 5.338 ton/yıl	Planda bulunan porselen fab. yerine İktisat Vek. kurulmuştur		
	Filyos Ateş Tuğlası	1946	1948	Sümerbank	14.000 ton/yıl	(1950) 7.278 ton/yıl	48	239	
Kimya Sanayii	Zaç Yağı(Sülfirik Asit) Karabük	03.07.1943	15.05.1944	Sümerbank	19.500 ton/yıl	(1945) 8.000 ton/yıl	İşgücü rakamları 1946 Demir Çelik rakamları içinde		
	Süper Fosfat Karabük	03.07.1943	15.05.1944	Sümerbank	16.000 ton/yıl	(1945) 5.362 ton/yıl			
	Klor Alkali İzmit	10.07.1938	17.08.1945	Sümerbank	2.700 ton kireç kaymağı 2.000 ton sudkostik 1.900 ton klor 900 ton tuz ruhu	(1947) 1.866 ton kireç kaymağı 1.121 ton sudkostik 46 ton klor 137 ton tuz ruhu	II.Kağıt fabrikası işgücüne dahil		
Sünger Sanayii	Bodrum	29.08.1934	29.08.1934	İş Bankası, Sümerbank			16.10.1944'te bu şirket tasfiye edilmiştir		
Gülyeği Sanayii	İsparta	01.10.1934	Mayıs 1935	İş Bank., Sümerbank, Ziraat Bank.			1945'te Tekel Genel Müdürlüğüne devir		

Kaynaklar: Tekeli ve İkkin, 1982; Kocabaşoğlu vd, 1996; Sümerbank 1933-1943, 1943; Sümerbank Cumhuriyetin 25. Yılı, 1948; Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu Raporları

EK-3 1923-1939 ÇEŞİTLİ EKONOMİK GÖSTERGELER
(1938 Yılı Fiyatlarıyla)

	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939
GSMH (milyon TL)	633,1	758,4	846,2	981,8	892,3	990,9	1.158,1	1.198,8	1.276,2	1.198,4	1.359,4	1.450,3	1.414,8	1.658,9	1.742,0	1.895,7	2.054,3
GSMH Artışı (%)		19,8	11,6	16,0	-9,1	11,1	16,1	4,2	6,5	-6,1	19,8	6,7	-2,4	19,2	3,3	8,8	8,4
Kişi Başına GSMH (TL)	257,0	303,4	358,3	366,3	322,7	341,5	418,4	410,2	412,8	396,0	428,4	431,8	415,8	477,4	480,1	520,6	542,8
Sınai Hasıla (milyon TL)	80,0	73,9	88,9	101,8	122,6	121,3	126,6	142,8	163,8	191,6	227,0	257,9	256,7	248,6	273,0	317,4	370,2
Sınai Hasıla Artışı (%)		-7,6	20,3	14,5	20,4	-1,1	4,4	12,8	14,7	17,0	18,5	13,6	-0,5	-3,2	9,8	16,3	16,6
Sınai Hasıla/GSMH	12,6	9,7	10,5	10,4	13,7	12,2	11,0	11,9	12,8	16,0	16,7	17,8	18,1	15,0	15,7	16,7	18,0
Gayri Safi Yatırım (milyon TL)	48,4	65,0	86,0	89,2	109,6	121,5	141,2	143,8	102,6	102,6	118,6	146,0	140,7	158,1	167,8	215,1	216,1
Gayri Safi Yatırım Artışı (%)		34,3	32,3	3,7	22,9	10,9	16,2	1,8	-28,7	0,0	15,6	23,1	-3,6	12,4	6,1	28,2	0,5
Gayri Safi Yatırım/GSMH	0,076	0,086	0,102	0,091	0,123	0,123	0,122	0,120	0,080	0,086	0,087	0,101	0,099	0,095	0,096	0,113	0,105
İthalat (milyon TL)	125,9	177,7	187,3	160,0	164,3	174,7	189,0	122,6	118,4	83,9	73,8	86,0	90,8	91,4	104,7	149,8	112,8
İhracat (milyon TL)	50,0	86,1	90,2	103,5	94,0	102,3	90,3	119,0	112,8	117,3	128,2	118,4	111,7	113,4	128,7	144,9	123,0
İhracat-İthalat (milyon TL)	-75,9	-91,6	-97,1	-56,5	-70,3	-72,4	-98,7	-3,6	-5,6	33,4	54,4	32,4	20,9	22,0	24,0	-4,9	10,2
İthalat/GSMH	0,20	0,23	0,22	0,16	0,18	0,18	0,16	0,10	0,09	0,07	0,05	0,06	0,06	0,06	0,06	0,08	0,05

Kaynak: Bulutay ve başk., 1974

ÖZET

Cumhuriyet kurulduğunda Osmanlı İmparatorluğu'ndan dışa bağımlı ve tarım ağırlıklı bir iktisadi yapı devralınmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında izlenecek iktisat politikasının belirlenmesi amacıyla toplanan İzmir İktisat Kongresinde de liberal yaklaşımların korunması dileğiyle birlikte iktisadi unsurların millileştirilmesi gerektiği ortaya koyulmuştur. Lozan anlaşmasının hükümleri gereğince gümrük tarifeleri üzerindeki hakların kısıtlanmış olması dolayısıyla ve Kongredeki yaklaşımlar doğrultusunda 1929 yılına kadar özel sektörün teşvik edilmesine dayanan bir iktisat politikası izlenmiştir.

1929 yılında gümrük tarifeleriyle ilgili kısıtlamaların son yılı olması dolayısıyla bir önceki yıla göre dış ticaret açığı iki katına çıkmıştır. 1930'da gümrük tarifelerinin yükseltilmesiyle birlikte özel sektöre dayanan ancak korumacı bir politika izlenmeye başlamıştır. 1929 Bunalımının etkilerinin hissedilmeye başlandığı 1930 yılında toplumsal huzursuzluklar da artmış ve kurulan Serbest Fırka bunun termometresi olmuştur. Rejim tehlikesinin sezildiği bu yıllarda özel sektörün hem sanayileşme konusunda hem de kalkınma konusunda tatmin edici sonuçlar vermediği düşüncesiyle devletçilik tartışmaları da hız kazanmıştır. Konu üzerinde farklı yaklaşımların dile getirildiği bir ortamda Sovyetler Birliği'yle ilişkiler artırılmış ve onların tecrübelerinden yararlanılmıştır. Karşılıklı işbirliği doğrultusunda Türkiye'ye gelen Sovyet uzmanların hazırladığı raporlar İktisat Vekaletince yayınlanan BBYSP'nin temelini teşkil etmiştir. Hazırlanan plan 1934 yılı Nisan ayında gizli bir BKK ile yürürlüğe koyulmuş ve kaynak olarak da Sovyet, İngiliz ve Alman kredileri ile bütçe olanakları kullanılmıştır. Plandaki projeler büyük oranda süresi içinde gerçekleştirilmiştir. Uygulamayla birlikte hem sanayileşme, hem büyüme, hem de dışa bağımlılık konusunda geçmiş dönemler ve benzer ülkelerden çok daha iyi bir performans ortaya koyulmuştur.

SUMMARY

The Republic of Turkey took over a dependent economic structure from the Ottoman Empire, which was based on agriculture. The Izmir Economic Congress, convened to determine about economic policy to be pursued in the first years of the Republic, brought up necessity of nationalization of economic elements in company with preservation of liberal approaches. Due to the provisions of the Treaty of Lausanne, imposed restrictions on the exercise of rights on the customs tariffs, and direction of approaches in the Congress, Turkey pursued economic policy based on encouragement of private enterprise until 1929.

In 1929 which was the last year of the restrictions on the customs tariffs, the deficit of foreign trade increased two times comparing with the year before. In 1930, with the increasing of the customs tariff Turkey begun to conduct protectionist economic policy based on private enterprise. The effects of the Great Depression became visible in 1930, by that time social troubles were also risen and Free Party turned out to be their thermometer. In these years, there was a perception that regime was under the danger. The idea that efforts of private sector did not reach satisfactory results neither in the industrialization nor in the development issues became widespread and discussions on *étatisme* gained momentum. In this atmosphere where different views were appeared on the issue, Turkey established close relations with the Soviet Union and benefited from her experiences. The reports prepared by the Soviet experts who visited Turkey by reason of the mutual cooperation, served as a basis of the First Five-Year Economic Plan, which was announced by the Ministry of Economy. The Plan was entered into force by a secret decision of the Council of Ministers in April 1934 and the Soviet, English and the German credits and budgetary means constituted the resources of the Plan. The projects within the Plan were mostly realized

on time. In the terms of implementation, the Plan exhibited such economic performance in industrialization, development and independent economy better than the past periods and similar countries.

